

СУЧАСНІСТЬ

ЛИСТОПАД 1990 — Ч. 11 (355)

Літературний Львів:

І. Калинець: СПІВЧУТТЯ ДЛЯ ОСЕНИ

І. Чолган: ПРОВУЛОК СВ. ДУХА

О. Тарнавський: ЛІТЕРАТУРНИЙ ЛЬВІВ 1941-1944

Ольга Пушкарьова: СЛЬОЗА,
ЩО НАСКРІЗЬ ПРОПІКАЄ

Марта Богачевська-Хом'як: У ПОШУКАХ
ІСТОРИЇ УКРАЇНИ

А. Кравчук: РЕАБІЛІТАЦІЯ МОРАЛЬНИХ
ВАРТОСТЕЙ НА УКРАЇНІ

Нові публікації з Бібліотеки Прологу і Сучасности

* **Микола Лебедь:** УПА. УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ

1987, 2 доповнене вид., 207 стор.; факсиміле документів, ілюстрації.

ISBN 3-89278-003-X Ціна: 9,00 ам. доларів (безкислотний папір)

Друге вид. книжки з 1946 р. про дії УПА (німецька окупація) містить, крім первісного тексту та документацій, також нові документаційні матеріали.

* **Юрій Самброс:** **ЩАБЛІ. Мій шлях до комунізму**

1988, 417 + X стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-007-2 Ціна: 16 ам. дол.

Хроніка сталінського погрому українського національного відродження.

* **Атена Пашко:** **НА ПЕРЕХРЕСТЯХ. Поезії**

Переднє слово Михайлини Коцюбинської; обкладинка і мистецьке оформлення Опанаса Заливахи; тверда кольорова обкладинка.

1989, 168 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-015-3 Ціна: 15,00 ам. дол.

* **Емма Андіївська:** **АРХІТЕКТУРНІ АНСАМБЛІ. Сонети**

Мистецьке оформлення авторки.

1989, 238 стор. ISBN 3-89278-018-8 Ціна: 20,00 ам. доларів

«А[ндієвську] цікавить переважно внутр[ішній] світ людини, складні психо-л[огічні] колізії, розкриваючи які вона вдається до поетики сюрреалізму» (І. Драч, Українська літературна енциклопедія, т. 1 [Київ, 1988], стор. 62).

* **Франц Кафка:** **ОПОВІДАННЯ** (У перекладі Івана Кошелівця)

Обкладинка Надії Штендери; безкислотний папір.

1989, 261 стор. ISBN 3-89278-019-6 Ціна: 15,00 ам. доларів

У збірці 22 оповідання Франца Кафки як з публікованого за його життя, так і з посмертної спадщини.

* **В. Домонтович:** **ПРОЗА. Три томи ТОМ ДРУГИЙ**

Редакція й супровідна стаття Юрія Шевельова.

Примітки Ю. Шевельова; суперобклад. Ярослави Геруляк, тверда оправа.

1989, 477 стор. ISBN 3-89278-009-9 (т. 2) Ціна: 30,00 ам. доларів

ТОМ ДРУГИЙ закінчує наше видання творів В. Домонтовича (Віктора Петрова), дає читачеві дві його повісті — Романи Куліша та — Без ґрунту.

ТОМ ПЕРШИЙ (1988, 519 стор.) — *оповідання Апостоли та три повісті:*

Дівчина з ведмедиком, Аліна й Костомаров, Доктор Серафікус.

ТОМ ТРЕТІЙ (1988, 558 стор.) — *28 оповідань і нарисів, частина яких з'являється друком вперше.*

Разом / ISBN 3-89278-011-0 (т. 1, 2, 3; безкислотн. папір): 75,00 ам. дол.

* **Олександра Черненко:** **ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

1989, 280 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-021-8 Ціна: 15 ам. доларів

Авторка наświetлює своєрідний український характер експресіонізму Стефаніка в зіставленні з творчістю С. Пшибишевського, вказує на подібності з Ф. Кафкою, ван-Ґогом, Е. Мунком, Г. Траклем і ін.

* **Святослав Гординський:** **ПОЕЗІЇ. Вірші оригінальні і перекладні**

Обкладинка автора; тверда оправа, ілюстрації, безкислотний папір.

1989, 447 стор. ISBN 3-89278-022-6 Ціна: 25,00 ам. доларів

У вибірці поезії — 15 циклів віршів та переклади неукраїнських поетів.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛИСТОПАД 1990
Ч. 11 (355)
РІК ВИДАННЯ ТРИДЦЯТИЙ
НЬЮАРК (НЬЮ-ДЖЕРЗІ)

«SUČASNIST» — NOVEMBER 1990
744 BROAD ST., SUITE 1116
NEWARK, NJ 07102-3892

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*
Лариса Онишкевич, *література*
Богдан Певний, *мистецтво*
Наталія Енеску, *технічний редактор*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркус, Джеймс Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк.

Видає: Prolog Research and Publishing Corporation

Усі матеріали до редакції журналу просимо надсилати на адресу:

Sučasnist
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892

Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову. Для рецензії слід присилати по два примірники нової публікації.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

ISSN 0585-8364

Зміст

5 Управа Видавництва «Пролог»: Повідомлення

ЛІТЕРАТУРА

- 6 *Ігор Калинець*: Співчуття для осені.
13 *Іларіон Чолган*: Провулок Св. Духа.

МИСТЕЦТВО

- 43 *Ольга Пушкарьова*: Сльоза, що наскрізь пропікає.
53 Червоними і чорними нитками. Розмову з мисткинею Людмилою Семикіною провів *Микола Маричевський*.
60 *Вірко Балей*: Орфей без припони.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 67 *Марта Богачевська-Хом'як*: У пошуках історії України.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 76 Заява про принципи міждержавних відносин України та РРФСР. *Передрук з «Літературної України», ч. 36, 1990.*

РЕЛІГІЯ

- 80 *Богдан Боцюрків*: Знищення Української Православ-

ної Церкви в Радянському Союзі у 1929-1936 роках.

- 92 *Андрій Кравчук*: Реабілітація моральних вартостей на Україні і справа митрополита Андрея Шептицького.

СПОГАДИ

- 100 *Остап Тарнавський*: Літературний Львів 1941-1944
110 *Данило Шумук*: Повстання політв'язнів у Норильську.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 123 Міжнародна асоціація українців. — *Матеріали з України*.
125 З'їзд «Слова».

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 126 Спростування. — *Юрій Соловій*.
127 Від редакції: Вітаємо з вісімдесятиліттям.
128 Про авторів

ПОВІДОМЛЕННЯ

У жовтневому числі *Сучасности* її читачі одержали інформацію, що з кінцем жовтня 1990 р. видавництво і місячник *Сучасність* будуть перенесені з Німеччини до США.

Тепер повідомляємо, що журнал *Сучасність* буде з'являтися заходами Видавництва "Пролог" у Ньюарку (Нью-Джерзі). Ми будемо робити всі зусилля для того, щоб ця зміна в нічому не вплинула на послаблення змісту його діяльності та тієї позиції, яку журнал *Сучасність* і публікації з Бібліотеки Прологу і *Сучасности* здобули собі в українській громаді в діяспорі та в Україні.

При цій нагоді ми хочемо висловити ширю подяку і признання всім будівничим мюнхенської станиці нашого видавництва, а передусім, його довголітньому голові — о. архимандритові Іванові Гриньохові й довголітньому редакторові *Сучасности* — докторові Іванові Кошелівцеві, та згадати покійних уже редактора Володимира Стахова, Івана Чорнія, Ярослава Федика і Володимира Волошина.

Ми ширю дякуємо за віддану працю для нашого видавництва в останніх роках професорові-докторові Зиновієві Соколюкові, Галині Пушкар, Антонові Гочурові та Григорієві Нанякові.

Управа Видавництва «Пролог»

ЛІТЕРАТУРА

Ігор Калинець

СПІВЧУТТЯ ДЛЯ ОСЕНИ

Льолі та Іванові Світличним

1

пересипає вітер
пісок шарлатний неба

змій вечора
з-за овиду
доригує вогнем

в очу
зелене марево криниці

гойдається на релях
як в сльозі

збиває коромисло
капелюшки мальв

а тут мій приятель
шпориш

червоні стебла стелить
промінцями

чомусь землі
чіпляється
так цупко

2

неправдою
живеш о лісе

мовчу про те
як заповонив
нас

чіпкі обійми маєш
мов у смерті

а законів
ні жовтня
ні листопада
не визнаєш

для тебе
куций вересень
це все

аж по саміський
багрянцевий вінчик

не вкорочуй
віку осені
не визбав
з бабиного літа

З

герольд зими
явився передчасно

сурмив у білоріг
безгіддя гасло

кланялись в ноги
хмари
а зелен лист
ізліг

із білого рядна
ми ввечір
роздягали
хризантеми
для тебе
віснице
коханого краю
і осені погожої

для тебе

4

не прогав
як зблисне її усміх

запізнайся з осінню

поспівчувай тихцем
що так жадна
ягідки винограду

що так коротка
в неї радість

як і тої жінки

котра сама
в лісі прибуде

всього
на день один
на ніч одну

з-за краю світу
як зблисне її усміх
не прогав

5

ніколи не знатимем
що є за лісом

що в лісі є
також не знатимем

як об'їдають пень
мурахи і опеньки

як капле в воду
зболений багрець

як в нори заповзає
річки ласиця

як піють птахи
в лисячих зубах

як кості хрускотять
в обіймах старости

не знатимем
лиця кори

і що за лісом
нам також не знати

6

немає звідси
вирію пташок
і на весні
домівок тут не в'ють

лиш ми звідсіль
гадками летимо

та інколи листа
обрізаним крильцем

і тільки в твоєму
синонімічному словнику

в гнізді до *батьківщина*

найперше слово
це *дружина*

7

бавиться у крем'яхи
цвірчанням горобців

на пилі сороки
добуває скрегіт

а крик наш поглинає

натомість маєм
ілюзію луни

об мур дерев
гатять чолом
воляння

глуха тетеря
з тебе лісе

невже нема на тебе
єрихонських сурм

мені не тільки перетинки
а й серце
розриває

як вчую падолист
в ногах

ходу скрадливу
нетутешню

8

червона кров
дерев

що каже кров

земля того не скаже
вона чужа нам

нам мовить кров
земля тисячолітня

полум'яна
традицій україна

у кожному тілі слова
я прожилля бачу

ми не дарма
прожили

керваво
кровно
кревно

кривавлять дерева

9

метелик
як листок
зіщух на лутці
з вікон нам відчинились
обрії
закуті в бронзу лісу

вузенький перстень осені
затискує наш дім

надовго ми заручені
з цим красвидом

і вуст ущелини
засипані мовчанням

я людина
мій зір говорить
містами степом
морем і бескиддям
безкраїм небосхилом
заходом і сходом
верхом і сподом
всесвіту

зіщух на лутці
як листок
метелик

10

вчать снігу янголи
нас
інтонацій тиші

вчать вимовляти

слово про сестру
безшелесними вустами

вчать літаків
безгучности у зорях

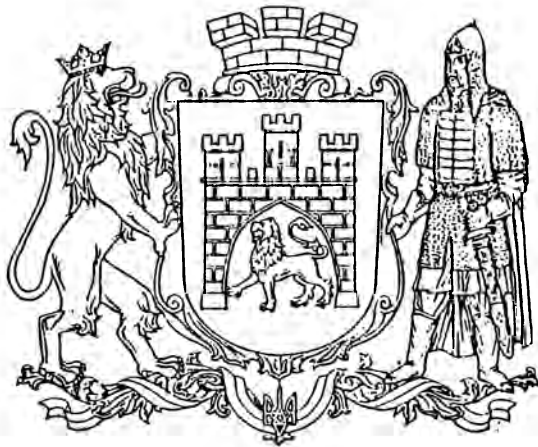
а зорі обдаровують
у дзвінкість
в замерзлій шибці неба

вчать мою пам'ять
про найсолодший галас
міста

вчать чути зойк
безмовних
у терновім с'яві

шліфують моє тіло
на мембрану

і найтихіший сад
припрошують у сон

Великий герб м. Львова затверджений Львівською міською Радою

ПРОВУЛОК СВ. ДУХА

П'єса на 7 картин

Іларіон Чолган

Пролог

(Далека музика. На тлі чорних суконь ТІНЬ ПОЕТА і ДЗВІНКОВА ДАМА).

ДЗВІНКОВА ДАМА:

"Де заламавши руки сині,
рятунку кличе ніч намарне,
колишуться п'яниці й тіні
біля кульгавої ліхтарні.

Блакитним квітом похилившись,
ліхтарня, мов лілея, в'яне
і світ недійсний, тільки миші
ведуть шевців на місяць, п'яних".

ТІНЬ ПОЕТА: Привид міста. Міста горлорізів і поетів, міста голоти і найчистіших душ. Я бачу виразно його зариси, що вириваються із сивої мли. Квадрати домів підносять здивовані брови своїх гзимсів. Осінній вітер несе пожовкле листя алеями Високого замку, Цитаделі, Стрийського парку... Львів, місто радості і болю.

ДЗВІНКОВА ДАМА: Так починається баляда провулка. В темні ночі просуваються ним тіні. Вони колись тут терпіли і раділи, поривались і падали, жили і вмирали. Тіні провулка Св. Духа...

ТІНЬ ПОЕТА: Я бачу їх зовсім близько. У сірій мряці листопадової ночі тремтять світла вікон сновидної корчми...

"Кіптява свічка й ніж шербатий.
Червінна королева з карт.
Змішалась ява з сном крилатим
і все недійсне — ніч і чар".

ДЗВІНКОВА ДАМА: Це світла каварні пана Семена. Звуки розстроєного фортепіяна. На ньому грає Марійка. Щоки горять сухітними рум'янцями. І враз десь знадвору стріли. Чуєш?

ТІНЬ ПОЕТА: Тіні стають живими постатями. Я чую їхній шепіт, їхню розмову. Я пізнаю й Тебе, Багряна Пані...

Вірші в п'єсі взяті з трьох збірок Богдана-Ігоря Антонича: *Три перстені*, *Книга Лева та Ротації*.

ДЗВІНКОВА ДАМА:

"В кублі химер, верзінь, наруги
під хлип свічок — тремтливих птахів
ворожать лупіям папуги
і грузнуть в стіл слова, мов цвяхи".

ТІНЬ ПОЕТА: Ти моя повірниця нічних примар і мрій, поетової
радості і муки. Я пізнав тебе, Дзвінкова Королево! Ти заходила
тихими ночами в мою кімнату й сідала поруч мене. Дзвінкова
Королева. Багряна Пані моїх дум...

"Розкрита книжка, лямпа, блудні нетлі,
лягла на серце ржа думок.
На стінах тіні в'яжуть круглі петлі
в чудний і нерозплутаний клубок".

ДЗВІНКОВА ДАМА: Ми, поете, теж тільки тіні...

ТІНЬ ПОЕТА: Але і ми, і наші слова житимуть далі. Як тіні всіх тих,
що проходили крізь корчму пана Семена і провулок Св. Духа. Наші
тіні дрижатимуть вічно над цим містом.

ДЗВІНКОВА ДАМА: Мрійники і зрадники, повії і святі, змовники і
черевані. Ви всі співали пісню життя і змагання за кусок сухого
хліба. За неозорі ідеали і зграбований гріш. В уяві Поета ви стали
блакитними маривами і плести будете понад його містом, як білі
голуби...

ТІНЬ ПОЕТА:

"Чарки, мов птахи підлітають
понад столами, попід стелю
лопочуть крилами скляними,
дзвіночками грають понад синім
кущем димів, що корчму стелять".

(Музика енгармонійними тонами підноситься вгору із-за синього туману, на тлі чорних суконь виринає сірий прямокутник кам'яниці. Світла вікон, відхилені двері і напис над ними: "Каварня провулка Св. Духа").

ТІНЬ ПОЕТА:

"Зів'яла вже зоря остання
і місяць теж зів'яти мусів,
та в черепа розбитій мушлі
шумить і плеше аж до раня
хор лупіїв і сажотрусів".

(Музика втихає. Світло гасне. Гонг. Завіса затягається. Музичний антракт).

Картина I

(Гонг. Світло. Ніч перед Першим листопадом. Каварня провулка Св. Духа. За прилавком ЯНОВА, на кріслі дремає її старий чоловік).

АНТЕК: Ще один келішок!

ЯНОВА: Вже досить, пане Антек. Час вам додому, я замикаю.

АНТЕК: Не відганяйте мене, пані Янова. Ще одну чарку. І один поцілунок, на добраніч!

ЯНОВА: Пст... Тихо. Не бачите? *(Вказує на чоловіка).*

АНТЕК: Один, одніський. *(Перехиляється до ЯНОВОЇ).* Один, благаю.

ЯНОВА: Не робіть дурниць. Пан п'яний!

АНТЕК: *(Пробує співати).* "Пій, пій, пій, браце, пій!.."

ЯНОВА: *(Надслухує).* Що за галас нагорі. Там бавиться пан оберст. Ах, ті офіцери...

АНТЕК: Пані Янова! То їх остання забава. Конєц, баста! Австрія розпалася, завтра Львів буде наш! Наш Львуф! "Пій, пій, браце, пій..." *(Перехиляється до ЯНОВОЇ, вона відштовхується від нього. Пляшка з прилавка падає на землю. ЯН схоплюється з крісла).*

ЯН: Що є? Цо такого?

АНТЕК: Ніц, ніц, пане Яне. Читали ви в газетах? Австріяци ідуть додому. Львуф буде наш. На Личаків гди вилізеш, та йой! Пані Янова, ще один келішок!

(В сніях дому шум міцніє. На сходах тупіт. До каварні впадають зі шумом ГЕРР МАН та його гості).

ГЕРР МАН: *(В уніформі цісарсько-королівського офіцера).* Кохані гості! Танцюємо і бавимося далі! Кельнер, чарки для гостей! Бавимося останній раз! Цісарсько-королівська монархія дає прощальних банкет.

ДАМОЧКИ ПІВСВІТУ: Браво, браво!

ЯН: Панове, пізня година...

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Панє Яне! На мою відповідальність. Єстем грабя Сіньскі! Нєх жиє!

ДАМОЧКИ: Нєх жиє!

ГЕРР МАН: Аллєс вурст! Ес іст шон енде... Це вже кінець.

ДАМОЧКИ: Енде, енде!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Дрогі пане радцо! Чого ви посумніли? Глуфка до гури! В новей Польсце буде рівність і братерство. Слово гонору!

ДАМОЧКИ: Слово гонору! Хі, хі, хі...

РАДНИК ОВИЧ: Голова болить. Від алькоголю і того всього.

ГЕРР МАН: Майн лібер фройнд! І сильна голова не помогла. Просіт! *(З-за сцени музика: вальс Штравса "Над синім Дунаєм". ТРИ ДАМОЧКИ, оточивши ГРАБЮ СІНЬСКОГО, маркують танець. ГЕРР МАН і РАДНИК ОВИЧ на першому пляні).*

ГЕРР МАН: *(Тиче чарку радникові і підносить свою вгору).* Просіт, майне герн! Так вмирає монархія. Серед музики і танку, без крові і революції. Елегантно і меланхолійно, з одним словом: шармант!

РАДНИК ОВИЧ: Але за нами право самовизначення народів. Це наша прадідна земля, наша країна.

ГЕРР МАН: Егаль! Пийте, мій коханий.

РАДНИК ОВИЧ: Наша репрезентація висунула домагання

передати владу в наші руки. Австрія до того зобов'язана Берестейським миром.

ГЕРР МАН: Австрії немає, монархія померла, осталися тільки "вайн унд вайб" — вино і жінки.

РАДНИК ОВИЧ: Пане оберст, ви мусите допомогти переконати намісника. Він повинен здати владу в руки нашої репрезентації.

ГРАБЯ СІНЬСКІ: *(Підстрибує до них)*. У нас спільна репрезентація. У спільній хаті ми погодимось!

АНТЕК: *(До радника)* Ховай граби од нашого Львова!

РАДНИК ОВИЧ: Алеж Львів давнє княже місто.

АНТЕК: Що!?

РАДНИК ОВИЧ: Заложене ж князем Данилом.

АНТЕК: Гайдамака! *(Замахується пляшкою, але ЯН його стримує)*.

ЯНОВА: Панове! Рети! Б'ються!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Тихо, панове! Пане Антек, пшецеж радца жартує!

ГЕРР МАН: Ругі! Лемберг є ще Лемберг!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Львуф крулевські і шляхецкі!

АНТЕК: Досьць швабуф і русінуф! Преч з німі! *(Демонстративно виходить)*.

РАДНИК ОВИЧ: Мені треба йти. До побачення!

ГЕРР МАН: Так вмирає монархія!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Нема мови! Ми пана не пускаємо. Ану, кокетки, розвеселіть пана радника. Бєдачек!..

ДАМОЧКИ: Бєдачек! *(Кидаються до ОВИЧА)*.

ОДНА ДАМОЧКА: *(Скаче на коліна і цілує радника в лису голову)*. Котєчку!

ГЕРР МАН: *(Висаджує другу ДАМОЧКУ на стіл)*. Танцюю, мала! Музік, музік!

(Під звуки канкана п'яна ДАМОЧКА танцює на столі. Кругом стола крутяться її подруги. Офіцер добуває револьвера і хоче стріляти на віват).

ЯНОВА: Матко Боска! Він стріляє! Янє!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Віват! Нех жие!

ДАМОЧКИ: Нех жие!

ГЕРР МАН: *(Кидає револьвером у стіну)*. Нема вже куль! Цум тойфель!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Нема вже куль — нех жие шабля шляхеца!

РАДНИК ОВИЧ: Я мушу йти геть звідсіля!

ГРАБЯ СІНЬСКІ: Не позволяям!

(ДАМОЧКИ тягнуть ОВИЧА до себе, в круговорот танку. Офіцер і грабя підносять чарки вгору).

УСІ: Віват, нех жие, гох!

(Стукіт у двері. Галас не втихає. У дверях стає похила постать молодого професора ПАВЛИШИНА).

ТРЕТЯ ДАМОЧКА: Хто то? Хтось стоїть у дверях.

ДРУГА ДАМОЧКА: Ще один кавалір до забави!

ПЕРША ДАМОЧКА: Давайте його сюди.

ТРЕТЯ ДАМОЧКА: То мій тип.

ПЕРША ДАМОЧКА: Ходи до нас, до нас!

ДРУГА ДАМОЧКА: Якийсь несміливий.

ЯНОВА: А, то пан доктор! *(Підбігає до нього)*.

ЯН: *(Теж тупцює до ПАВЛИШИНА)*. Чим може служити?

ГРАБЯ СІНЬСЬКІ: А! То пан! Паньство, тихше, тихше! *(П'яний канкан уривається)*. О, наш коханий молодий професор! Що за шастя зсилає вас. Ах, я запomniaв. Відсвяткуємо вашу номінацію. Я ще вам не гратулював. Гратулює, гратулює! *(До гостей)*: Кохані паньство! Маю честь представити вам: новоіменованний професор медицини на нашому від завтра польському університеті — пан доктор Павлішин.

ДАМОЧКИ: Браво, браво!

ГЕРР МАН: Браво, гер професор!

ПРОФЕСОР: Дякую, я не п'ю. У мене ще кілька відвідин хворих. Я сьогодні запізнився. *(До ЯНА)* Панє Яне, проведіть мене, будь ласка, бічними сіньми. Брама з подвір'я до сутеренів закрита.

ЯНОВА: Боже съвенти! Хто в нас хворий? Хто вмирає?

ГЕРР МАН: Його величність цисарсько-королівська монархія вмирає! Алес гавпт-ахт! Музік! Музік! *(Знов ударяє весела мелодія. ГЕРР МАН і ДАМОЧКИ коливаються в ритмі)*.

ЯНОВА: Пане доктор! До кого пан іде до сутеренів?

ГРАБЯ СІНЬСЬКІ: *(Підстрибує до ДАМОЧОК)*. Як умсраць, то з музикою!

ДАМОЧКИ: Ми не хочемо вмирати, хто вмирає?

ПРОФЕСОР: Важко хвора людина. Така як я, або ви.

(Музика уривається. Всі стають мовчки).

ПРОФЕСОР: До побачання. *(Накладає капелюха і з похиленою головою виходить за ЯНОМ)*.

ПЕРША ДАМОЧКА: *(По хвилині вибухає п'яним сміхом)*. Ха, ха, ха!..

Я теж хвора, я теж хочу до ліжка.

ДРУГА ДАМОЧКА: Але не сама.

ПЕРША ДАМОЧКА: Вже світає, а я ще не в ліжку.

ГЕРР МАН: Бавмося потиху!

ПЕРША ДАМОЧКА: Без світла!

ІНШІ ДАМОЧКИ: Хі, хі, хі, хі!

ГРАБЯ СІНЬСЬКІ: Як сен бавиць, то сен бавиць! Позавтра приїжджає з Кракова ліквідаційна комісія. Досталем нині телеграм від Станьчика. Позавтра переберемо офіційно владзе. Нех жис Ожел Бяли, нех жис польські Львуф!

ДАМОЧКИ: Нех жис грабля Сіньські! Нех жис польські Львуф! Музика! *(Всі кидаються знову у вир музики й танку. Нараз надворі стріли. Десь близько, на розі провулка. Вбігає схвильований АНТЕК)*.

АНТЕК: Панове, зрада! Українці займають місце! (*Танок уривається, всі вирячують очі*).

ГРАБЯ СІНЬСКИ: Жарти!

АНТЕК: Не жартує! Присягаю! Ну, чого ви стали? Не віддамо Львова!

ГРАБЯ СІНЬСКИ: (*Хапає ОВИЧА за комір*). Пане Ович! То що? Що, питаю? Подла зрада!

РАДНИК ОВИЧ: Пане графе, не тратьте нервів. Кожний нарід має право на самовизначення. Я докладно нічого не знаю, слово даю.

АНТЕК: Геть його!

ДАМОЧКИ: Геть!

АНТЕК: Покажеми Іваном! Гей же за мнов!

ДАМОЧКИ: Гей же на Сопліцен!

(*Кидаються до дверей, але в них стає у грізній постаті СЕМЕН з крісом. З ним другий СТРИЛЕЦЬ, ранений в руку*).

ПАН СЕМЕН: Руки вгору, стояти на місцях. Де господар?

ЯН: (*Тремтячим голосом*). Тут проше.

ПАН СЕМЕН: Льокаль закрити. Всі спокійно хай розійдуться додому.

ЯН: Так єст, пане капітане!

ЯНОВА: (*До другого СТРИЛЬЦЯ*). Боже, пан ранений! Кров на руці!

СТРИЛЕЦЬ: Нічого.

ЯНОВА: У сутеренах єст пан доктор. Яне, біжи скоро! Прошу сідати. (*Підсовує СТРИЛЬЦЕВІ крісло*).

ПАН СЕМЕН: Пане раднику Ович! Ви тут? За вами шукають по всьому місті. Ви на листі державних секретарів.

РАДНИК ОВИЧ: (*Заточується від несподіванки*). Аа...

ПАН СЕМЕН: На ратуші має наш прапор!

ГЕРР МАН: Доннерветтер! Просіт!

ПАН СЕМЕН: В Народному Домі збирається Рада Міністрів. Спішіть мершій!

ГРАБЯ СІНЬСКИ: Протестую!

РАДНИК ОВИЧ: (*Зворушений, обнімає СЕМЕНА*). Хлопці, хлопці! Ми не пропали! Сповнились мрії, над городом Льва знову український прапор! Починається світле життя нашої держави.

ПАН СЕМЕН: За неї шойно починається завзята боротьба. Поляки легко не здадуться.

СТРИЛЕЦЬ: Але Львів буде наш.

ПАН СЕМЕН: Львів уже є наш і нашим буде.

ЯНОВА: Я також у Юра хрещена!

АНТЕК: Чекайте, Янова, єще зобачими! (*До СТРИЛЬЦІВ*) Єще зобачими!! (*Вибігає, за ним ДАМОЧКИ*).

ПРОФЕСОР: (*Входить*). Ви ранені? (*Підходить до СТРИЛЬЦЯ*).

ПАН СЕМЕН: Стрілець моєї стежі. В домі, на розі вулиці ми залишили ще одного раненого.

ПРОФЕСОР: *(Перев'язує нашвидку биндом рамя і підтримує СТРИЛЬЦЯ, який встає з крісла)*. Нічого. Треба відіслати до лікарні.

ГРАБЯ СІНЬСЬКІ: Я не знаю, пане професоре, чому пан так опікується русинами.

ПРОФЕСОР: *(Дивиться спокійним поглядом на нього)*. Бо я теж "русін"...

(Світло гасне. Гонг. Завіса. Музичний антракт).

Картина II

ДЗВІНКОВА ДАМА: Пройшла війна над Львовом. Пані Янова похоронила свого старого Яна. Каварня підупала, опустіла. Семена ранила граната на фронті під Львовом в пропам'ятну зиму 1919 року. Повернувся з полону інвалідом, а проте, як і колись, метушливий і крикливий. Професор Павлишин викладав в університеті, але таємному, переслідуваному поліцією. Студенти і професори пішли в підвали, університет працював у катакомбах.

(Гонг. Завіса. Світло. Сцена як у першій картині).

ЯНОВА: Ах, яка я нещаслива, пане Антек. І ви тепер так рідко заглядаєте до бідної вдови.

АНТЕК: Я думав, пані Янова, що пані з тих, що з русинами тримають.

ЯНОВА: Цось такєго. Ах, я нещаслива. Ви були єдиний кавалер у моєму життю. Такий галантий і шармантний.

АНТЕК: О, пані Янова, мій комплімент. *(Цілує в руку)*.

ЯНОВА: *(Замикає очі)*. Пане Антек. Не цілуйте так палко. Кобети то істоти крухі...

АНТЕК: *(Цілує ще раз)*. Цмок.

ЯНОВА: *(Тремтить ціла)*. Антек, дрогі! Двері, треба замкнути двері!

АНТЕК: *(Хитро)*. Хто ж то ще має прийти?

ЯНОВА: Пан Семен казав, що прийде зі своїми кумпанами. То є піяки, мувсє пану. Що другий день приходять і забавляються по-п'яному.

АНТЕК: *(Пришуливши око)*. Забавляються? Думає пані? А ви ніколи не підглядали?

ЯНОВА: Панє Антек, я мала б дивитися на ту публіку? Як вони батярюють з тими, за перепрошенням, куртинами? Єстєм порядна кобіта!

АНТЕК: Мій комплімент. *(Цілує в руку)*.

ЯНОВА: Той Семен платить мені за льокаль, а я їду до свого покою нагору.

АНТЕК: *(Хитро)*. І вони нині теж прийдуть?

ЯНОВА: *(Зідхаючи огрядним бюстом)*. Так, але нех пан не йде. Підемо до мене, до меґо покою...

АНТЕК: Мій комплімент!

(Стукіт у двері).

АНТЕК: *(Шепотом)*. Я мушу тут сховатись, подивитись, що вони роблять. То батяри! Нех пані поволі отвєра.

ЯНОВА: Як то? Я не розумію.

АНТЕК: *(Показує з-за комірця сюртука значок)*. Єстем од поліції. Но, прентко!

ЯНОВА: А!.. *(Німіс)*.

(Енергійний стукіт у двері).

ЯНОВА: А що зі мною?

АНТЕК: За півгодини прийду до вас нагору. Де тут сховатися? Але пані хай тримає язик за штахетами, бо буде эле! *(Ховається під прилавком)*.

ЯНОВА: Ніц не розумію! Съвєнти Юзефе!

ГОЛОС СЕМЕНА: *(Знадвору)*. Пані Янова! Що там? Це ми, відчиніть!

ЯНОВА: Вже йду, вже... *(Відкриває двері, входить СЕМЕН зі СТУДЕНТАМИ)*.

ПАН СЕМЕН: *(Шкутильгає і вибиває ціпком по долівці. Говорить короткими окличними реченнями, пихкаючи при цьому носом)*. З вами що було?

ЯНОВА: Та ніц, пане Семене.

ПАН СЕМЕН: Лєпсі ридз, як ніц! Краше щось, як ніщо. Давай ключі й іди спати. Ми вже самі забавимось! Спирт, хлопці, є?

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Вистачить на всі трупи.

ЯНОВА: Матко Боска! Знов страшите трупами? Я умру...

ПАН СЕМЕН: То йди спати, стара бабо!

ЯНОВА: Але пан ординарний, панє Семен.

ПАН СЕМЕН: Я плачу, я вимагаю! В стебло, грабіно!

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: Хлопці, давайте ноги і ножі!

ЯНОВА: Содома і Гоморра!

ТРЕТІЙ СТУДЕНТ: Панове, починаєм усусівським маршем пана Семена!

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Пане капельмайстре! Раз, два і... *(Студенти маршують кругом сцени, співаючи. Попереду ПАН СЕМЕН, вимахує ціпком як батутуою. Співають):*

ПАН СЕМЕН:

Була собі стара баба
Мала дочок шість,
Десь узялася дитина
В першої, назлість!

Усі:

Не плач, не плач, стара бабо,
Масш дівок п'ять!
Не пускай їх на музики,
Нехай вдома сплять.

Годаріда, годаріда, годаріда-да (2 рази).

ЯНОВА: Але то неморальна пісенька. Я не можу слухати!
(Виходить).

ПАН СЕМЕН:

Не поможе й Святий Боже,
Як гедз дівку тне,
І четверта дочка баби
До хресту несе!

УСІ:

Не плач, не плач, стара бабо,
Маєш їх ще три!
Не пускай їх на музики,
Двері підопри!

Годаріда, годаріда, годаріда-да (2 рази).

(Входить професор ПАВЛИШИН. Спів уривається).

СТУДЕНТИ: Добрий вечір, пане професоре!

ПРОФЕСОР: Добрий вечір. Вибачте, панове, що трохи спізнився. Не міг ніяк визволитись від своїх янголів-охоронців. Ідуть услід, як тіні.

ПАН СЕМЕН: Ви, панове, тут працюйте. Я закрию двері і сторожитиму надворі. *(Виходить).*

ПРОФЕСОР: Дякую, дякую. Прошу, про що ми сьогодні говоритимемо?

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Пане професоре. Писали хлопці з Праги. Прийняли їх на 5-ий семестр й іспити у вас їм залічили.

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: А Славко і Юрко попалися на кордоні поліції в руки.

ПРОФЕСОР: Витримаємо, панове. Учись вони не можуть заборонити.

ТРЕТІЙ СТУДЕНТ: Я вчора купив потайки у просекторі на Пекарській оцей препарат. *(Виймає з наплечника завинуте рам'я, заформалізований препарат).*

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: А то будуть шпіцлі шукати!

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: А це мій препарат. *(Виймає з наплечника).*

ПРОФЕСОР: У нас сьогодні лекція про серце. Бачите, ось воно перед нами. Стільки про нього пишуть у книжках. Шматочок м'яса, еластичних волокон. Мотор людського тіла, мотор життя. Прошу уважати: беремо лянцета і робимо розтин по середині серцевих шлуночків...

(Німа сцена. Лекція анатомії тайного університету. Синє світло прожектора освітлює групу СТУДЕНТІВ у білих халатах, що оточили ПРОФЕСОРА. ПАВЛИШИН плечима до залі. Група застигла нерухома. На тлі цієї німої сцени ДЗВІНКОВА ДАМА говорить)

ДЗВІНКОВА ДАМА: Скрадаючись, вони сходились по підвалах,

кожного вечора в іншій дільниці міста. Вони проходили повз мури Цитаделі, де ще білили викарбувані сліди листопадових куль, повз Нептунову криницю на Ринку, повз чорні мури Вірменського собору. Місто билось як серце. Ритмом життя, ритмом боротьби. Це місто було їх серцем, серцем країни. За нього треба було змагатись, знову його добувати. Миршавий шинок провулка Св. Духа ставав уночі святинею науки. Стеля підіймалась угору, мов на грецьких колонах. Шинквас ставав мармуровою катедрою. Час зупинявся. Комісари поліції і їхні агенти-гончі пси шукали слідів, шукали в нічній темряві шумливого міста. А далеко, у провулку Св. Духа, виростала серед тиші незрима, гонена і незнищима, тайна "Альма Матер".

(Хвилина тиші. Вбігає СЕМЕН).

ПАН СЕМЕН: Поліція! Вже на розі. Ідуть сюди!

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Пакуй швидше трупа.

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: Тікаймо мерщій!

ТРЕТІЙ СТУДЕНТ: Кудюю?

ПРОФЕСОР: Спокійно, спокійно... *(Знадвору стукіт).*

ПАН СЕМЕН: Пане професоре, за мною! Хлопці! Без одного віддиху! Потиху вийдемо! Через пивницю на третє подвір'я, від Городецької. За мною!

(Усі швидко виходять. Стукіт у двері і крик "Поліція! Отвожиць, пся креф!") АНТЕК підводиться з-під прилавка і робить крок до дверей. *(В той час повертаються два СТУДЕНТИ).*

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Де ти лишив свого трупа? Швидко. *(Шукають наплечника).*

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: Ось тут... Дивись, хто це?

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Шпіцель! Тут ховався цей агент!

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: Стерво! *(Кидаються на АНТЕКА ззаду і тягнуть за собою).*

ПЕРШИЙ СТУДЕНТ: Будемо мати ще одного трупа!

ДРУГИЙ СТУДЕНТ: Тримай його, тягни!

АНТЕК: *(Пручається).* Помощь! Мордюють! *(СТУДЕНТИ затикають рота АНТЕКОВІ і витягають його за двері до сіней, куди всі втекли).*

ГОЛОС ПОЛІЦІЇ: *(Знадвору).* Отвожиць! *(Поліція виломлює двері. Крики. Вбігає перелякана Янова в нічному чіпку на голові. За нею шукутьльгає з чіпком ПАН СЕМЕН).*

ЯНОВА: Єзус Марія! Поліція! Панє Семе́нс *(біжить до дверей).* Пановс, я вже відчиняю.

ПАН СЕМЕН: Якась дурна баба! Ігі! *(Входять поліційні АГЕНТИ).*

ПЕРШИЙ АГЕНТ: Ага, втекли! Ми їх допадемо! Гей! *(Кричить до поліціантів, що надворі):* Замкнути всі вулиці і перешукати подвір'я! Пся креф!

ДРУГИЙ АГЕНТ: То ти, кривий чорте, бавишся у професора? На місяці будете мати університет.

ЯНОВА: Пане комісарє, я невинна!

ПЕРШИЙ АГЕНТ: *(До СЕМЕНА)* Пан піде з нами!

ДРУГИЙ АГЕНТ: *(До ЯНОВОЇ)* А де пан Антек, що був у пані? Він був службово!

ПЕРШИЙ АГЕНТ: Де він?

ЯНОВА: Він був тут, під лядою *(заглядає під прилавок)*. Боже! Нема!

ДРУГИЙ АГЕНТ: *(Кричить)*. Де Антек?

ЯНОВА: Може побіг до мене, туди. *(Вибігає і вмить падає зігнувшись, перелякана)*. Матко Боска, ратунку! Дух в сінях, білий дух! А він рухається! То мій Ян!

ПЕРШИЙ АГЕНТ: Вар'ятка!

ДРУГИЙ АГЕНТ: Чекай! *(Вибігає до сіней і притягає завинутого в біле простирадло АНТЕКА із затканим ротом)*. То наш Антек!

ПЕРШИЙ АГЕНТ: Їм ще фіглі в голові! Кабане!

(Розв'язують Антекові рота. Він підводиться і в той момент ЯНОВА скрикує несамовитим голосом):

ЯНОВА: Він встає! Смерть!! *(Мліє. ПАН СЕМЕН підтримує її і кладе в крісло)*.

ПЕРШИЙ АГЕНТ: *(До СЕМЕНА)*. Пан заарештований!

ПАН СЕМЕН: Агі! Якась дурна баба! *(І, стукнувшись ціпком, відвертається плечима до АГЕНТІВ)*.

(Світло гасне. Гонг. Завіса. Музичний антракт).

Картина III

(Здала музика — скрипкове сольо).

ДЗВІНКОВА ДАМА: Пройшло десять років... Каварню відкупив у Янової пан Семен. Прибив велику таблицю з написом: "Львів". Стукав ціпком і пихкав носом: "Ляхи мають Львуф, а я маю свій Львів!" Нові люди з'явились у провулку Св. Духа. Приходили, щоб зустрітись на перехрестях життєвих доріг і відходили, щоб згинути у мряці забуття, у синьому тумані міського вечора. ... Вечорами у корчму пана Семена заходили його друзі, товариші давніх боїв.

(Гонг. Завіса. Світло. За прилавром ПАН СЕМЕН. Перед ним п'яний МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ).

ПАН СЕМЕН: Бо ти, п'яниця і старий хрін! Твоя рука так дрижить, що в кілок не потрапляєш!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Бігме, біг... не потрапляю. Семене, чи тямиш, як наша батарея з високого замку стріляла? Наша гармата все потрапляла.

ПАН СЕМЕН: Візьми себе в руки, бо зійдеш на ледащо!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: *(Заточується)*. Ще одну чарку... Семене... Бігме...

ПАН СЕМЕН: Вже досить. Іди спати!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: А... куди я піду?.. Мене синова вигнала з хати. Сука... А я мушу нині спати в білій постелі... Простирадло... постіль біла, як сніг... Розумієш? Ти позич мені п'ятку, я мушу нині спати в готелі... У білій постелі.

ПАН СЕМЕН: Брешеш, хроне! Підеш за ріг і проп'єш в іншому шинку!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Ти мені жалуєш... *(хитається)*. А... а... чому?.. Скільки вже років я сплю під тином, на завошивлених лежанках?.. А... ти мене женеш?.. Я тільки хочу раз, однісінький раз лежати, як людина, в білій постелі... білій, як сніг.

ПАН СЕМЕН: Не плач, стара войно!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Я стара война, а вона проганяє мене з хати. Не дозволяє з онуками побути... Цвенькають до мене чужою мовою. Розумієш? Мої внуки... проганяють мене з хати... і син перекінчився, стоїть за нею.

ПАН СЕМЕН: То плюнь на них. Знайди собі деінде працю!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Де?.. Я дозволу не дістану і грошей не маю... Я тебе прошу, позич п'ятку. Я піду до готелю, стану знову людинкою... або... куплю собі шевський варстат...

ПАН СЕМЕН: Не скавули! Маю друга шевця на Замарстинові. Пішлю тебе до нього.

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Я мушу спати нині в білій постелі. Білій, як сніг... Такий сніг був, як наша батарея... тямиш?

ПАН СЕМЕН: Тямлю!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Стільна летіла, як білий сніг...

ПАН СЕМЕН: Та кинь той сніг, маєш Михайлика, загрійся, а то замерзнеш. *(Подає чарку. Світло над прилавком гасне. ШВЕЦЬ зникає)*.

ДЗВІНКОВА ДАМА: *(Збоку сцени)*. За столиком сидять інші товариші зброї пана Семена: Журналіст і Священик.

(Світло освітлює дві постаті на тлі чорних суконь).

ЖУРНАЛІСТ: *(Затягується цигарковим димом)*. Як солодко сидіти і нічого не робити. Не думати ні про політику, ні про літературу, ні про завтрашнє число газети, ні навіть про те, що існуєш.

ПАН СЕМЕН: *(Стукає ціпком)*. Бо ти гнилий, як попова собака!

ЖУРНАЛІСТ: Усі генії ліниві.

ПАН СЕМЕН: *(Пихкає носом)*. Ти не геній.

ЖУРНАЛІСТ: Генії не існували і не існують. Легенда про них — це тільки посмертна рекляма. Некрологи про письменників — це, власне, роблення легенди по смерті.

ПАН СЕМЕН: Вони існували, тільки ти їх не признаєш.

ЖУРНАЛІСТ: Можливо. Ми шойно стаємо модерною нацією. Творимо свою літературу, як творимо свої міста.

ПАН СЕМЕН: Це місто було наше і буде нашим. А ти не пиши про Монт Мар і чорних котів, а про нього.

ЖУРНАЛІСТ: Пам'ятаєш гасло "Через Київ на Львів"? Я кидаю нове: "Через Париж на Львів".

ПАН СЕМЕН: Га, га! Софіст.

ЖУРНАЛІСТ: Назвати журналіста софістом найбільше признання для нього і водночас схоплення суті цієї професії. Це знак, що ми, маючи таких журналістів, починаємо бути Європою.

ПАН СЕМЕН: Начхав я, братіку, на такого журналіста і критика, як ти, і на всю твою літературу. Чому не даєш творів, що кричали б про наші бої, про наше місто, про друзів, що впали на його бруквах?

ЖУРНАЛІСТ: Ти нескромний, бо хочеш, щоб писали про тебе... Ні, ні, я тільки пожартував. А втім, у нас доволі високопарних і нудних творів. Якби в нас появился Моріяк, правовірні критики миттю поставили б його на ватиканському індексі.

СВЯЩЕНИК: *(Підносить на нього свої тихі очі).*

ПАН СЕМЕН: Та що будемо сперечатись? Кожний з нас робить своє діло, як тоді. Давай чарку, вип'ємо за здоров'я. За твою літературу і за мою.

ЖУРНАЛІСТ: Вихилимо, Семене, чарку за ту поезію наших молодих років, за стрілецьку пісню *(рецитує)*:

"Човен хитається серед води,
Плеше об хвилі весло..."

Може й ти маєш слухність. Примітив скриває в собі багато чару.

ПАН СЕМЕН: *(Підтягає бадьоро, стукаючи ногою-покручем).*

"В місячнім сляві мріють сади,
Здалека видно село..."

ЖУРНАЛІСТ: Село, вічне і невмируще українське село.

ПАН СЕМЕН: Неправда. І я і ти — діти міста.

ЖУРНАЛІСТ: Треба конче змінити у тексті на "місто".

ПАН СЕМЕН: *(До СВЯЩЕНИКА).* А ти, братіку, чому не співаєш? Соловієш по одній чарці? Не такий ти був колись у стрілецькому однострою.

СВЯЩЕНИК: *(Пробудився з задуми).* Про що ви говорили?

ПАН СЕМЕН: Співай: "Люба, дівчино, прийди, прийди, забудем..."

ЖУРНАЛІСТ: Мрії — втеча від себе самого... Які очі у неї?

СВЯЩЕНИК: Ти відкіль знаєш?

ЖУРНАЛІСТ: Найглибші тайни найлегше себе зраджують.

СВЯЩЕНИК: *(Дивиться на дно чарки, мов заворожений. Говорить тихо до себе).* Яке це дивне й страшне... Чим дужче молюся, прошу прощення у Бога, тим настирливіше вона іде за мною... як тоді... Самотня вулиця, білі доми між алеями, молодечі вечори...

ЖУРНАЛІСТ: В місячнім сляві мріють сади...

ПАН СЕМЕН: Облиш!

СВЯЩЕНИК: Перша любов... і сині очі. Найдорожчі очі в світі. *(Павза).* Я маю її на совісті. Розумієш? Вона чекала. Вона усе ще чекає на мене. *(Павза).* Ця пісня мене раниць. Я чую її завжди в ушах. А...

(затикає вуха). Коли я повернувся по роках, її не було. Я шукав за нею. Вона пропала, зникла. Аж одного разу, одного вечора я побачив її, у світлі ліхтарні... Ті сині очі. *(Падає обличчям до стола).* Було запізно. Я винен, я це знаю. Це мій гріх, моя провина... *(Павза).*
ЖУРНАЛІСТ: Яка гарна тема новелі.

ПАН СЕМЕН: Не муч себе. Сама винна, що стала такою. Хто з нас не кохав молодим!

СВЯЩЕНИК: Молю Бога, щоб змилювався над нею... Ця корчма, це місце, це крісло — закляті, згубливі. Бачиш? Ось там на дні чарки... це вона. Вона іде до мене... Вона більшає з кожним кроком. Надходить шораз ближче, ближче!.. *(Закриває обличчя руками).*
(Світло над столом пригасає. Смуга рефлектора освітлює стежку по середині сцени).

ДЗВІНКОВА ДАМА: І тоді, коли Священик бачить на дні келиха голу жінку, провулком Св. Духа проходять дві сновидні силуети. Дві тіні пливуть провулком, мов марива. Може це дійсність, а може це відблиск фантазії? Доктор з обличчям білої маски. Як смерть. На його обличчі-масці застигла в фосфорно-зеленому світлі загадка усмішки. Усмішка — холодне лезо ножа, лезо холодного інтелекту. За ним Повія... Вона мешкає поруч кімнати доктора над корчмою пана Семена. Дівчина з втомленими очима, що нагло загоряються у випарах ночей. Дівчина з синіми очима...

(ДОКТОР і ПОВІЯ проходять у смузі світла. ПОВІЯ йде перша, з цигаркою в устах, стає посередині, над нею рефлектор, мов світло ліхтарні. Підходить ДОКТОР, кидає на неї мовчазний погляд та йде далі. Марива, простягнувши руки до нього, іде за ним. Марива зникають безшелесно. Тихо посилюється несмілива мелодія. Світло падає на ПОЕТА, що стоїть на боці сцени, на протилежному боці від ДЗВІНКОВОЇ ДАМИ).

ПОЕТ: *(На тлі музики).*

Ми молодість тверду і кучеряву
складаємо, мов прапор, на ляфетах.
У куряві цілує очі слава,
горять на небі кулі і комети.

Змішалися, у куряві склубившись,
статуї й люди перед арсеналом.
Ми на багнети сонце настромивши,
виходимо нестримно і зухвало.

(Музика никне в ліричних тонах. Світло освітлює МАРІЙКУ, що сидить при піаніні. До неї підходить ДЗВІНКОВА ДАМА, кладе руку на її плече. Мелодія обривається. Хвилинка павза).

МАРІЙКА: *(Закриті очі).* Це ти, Богдане?

ДЗВІНКОВА ДАМА: Він зараз прийде.

МАРІЙКА: Прийде. Я чую його кроки по каменях вулиці. Він далеко, я не знаю де. Але він іде до мене. Він іде містом до мене.

ДЗВІНКОВА ДАМА: За Богданом услід іде його доля. Богдан належить цьому місту і доля цього міста тримає у жмені його долю.

МАРІЙКА: Ми всі приречені ним. І він, і я... Богдан — моя доля. Я його тінь, я — частина його долі.

ДЗВІНКОВА ДАМА: Ти його щастя.

МАРІЙКА: Він моє щастя.

ДЗВІНКОВА ДАМА: Він іде до тебе серед гамірливих вулиць і чужої юрби.

МАРІЙКА: Я чую вже його кроки, він близько, зовсім близько...

(Заплющує очі. Павза. Входить БОГДАН у гумовому дощевуку).

БОГДАН: Марійко!

МАРІЙКА: *(Простягає руки)*. Богдане! *(По павзі, обнявшись)*.

МАРІЙКА: Твоя рука тремтить. Ти увесь тремтиш.

БОГДАН: Не пускай мене зі своїх обіймів. Тримай мене міцно. Тримай мене, не пускай від себе.

(МАРІЙКА бере його голову в долоні і цілує мовчки очі).

БОГДАН: Твій віддих огортає мене, сповиває теплою струєю.

МАРІЙКА: Не хвилюйся, коханий.

БОГДАН: Ні, це тільки так здається. Я не тремчу. Я зовсім спокійний... Обіцяй мені, скажи мені ще раз, що ніщо нас не розлучить, ніщо...

МАРІЙКА: Скажи, що сталося?

БОГДАН: Нічого. Я щасливий, що ти зі мною. Мені здається, що ми уперше одне біля одного.

МАРІЙКА: Кожна наша хвилина, кожна наша зустріч — для мене уперше. Кожний раз я уперше бачу твої уста, твої очі, твої руки.

БОГДАН: Кожний раз уперше ти мені з'являєшся, як чудо.

МАРІЙКА: Дорогий!

БОГДАН: Кохана! *(Павза)*.

МАРІЙКА: Скажи, що тобі?

БОГДАН: Я боюсь, боюся, Марійко.

МАРІЙКА: *(Гладить його голову)*. Заспокойся, я коло тебе.

БОГДАН: Так... але завтра, завтра... завтра вранці маю бути на призначеному місці. Дістанемо револьвери і точні накази. Що буде завтра?.. Може ми бачимося востаннє?!

МАРІЙКА: Чому призначення випало на тебе? Але все буде добре.

БОГДАН: Це пройде, пройде... я... я ніколи не знав, що буде так важко. Я знаю, — це страх, звичайний страх... але я не смію про це думати. Треба бути сильним.

МАРІЙКА: Мій Данку...

БОГДАН: Нами керує Він! Сам шеф. Завтра, годину до атентату,

ми його побачимо. Один його погляд приверне мені певність і рівновагу.

МАРІЙКА: Мій найдорожчий!

БОГДАН: Я мушу йти. Зараз, уже, я мушу тікати звідсіль, від тебе. Я відчуваю, що не паную над собою. Якась бестія тримає мене за горло і давить, давить!.. *(Нагло)*. Мене завтра зловлять!

МАРІЙКА: Що ти говориш, Богдане!

БОГДАН: Напевно зловлять. Я це знаю, я це відчуваю. Але я не боюся. Я маю, я буду мати з собою малу пляшину. Я не попадуся їм живим...

МАРІЙКА: Данку, отямся! Ніхто тебе не зловить.

БОГДАН: *(Падає до колін МАРІЙЦІ)*. Марійко, поцілуй мене... Я йду.

МАРІЙКА: Не йди від мене. Це наша остання ніч.

БОГДАН: Я так боюся! Марійко...

МАРІЙКА: Останься, Богдане, зі мною. Мій...

(Світло гасне).

ПОЕТ:

Юрба в вертепах вулиць, наче повінь.
З-під ратуші зриваються два леви,
біжать в юрбу, толочать, брук сплив кров'ю,
юрба кипить, шаліє. Місце Левам!

(Гонг. Завіса. Музичний антракт).

Картина IV

ДЗВІНКОВА ДАМА: Богдан зник у ранковому тумані нового дня, дня атентату. А ввечорі того дня появился у ресторані пана Семена причинний Магік. Марійка грала саме, як кожного вечора, на розстроєному фортепіяні дешеvu мелодію.

(Фортепіяно починає грати танго Мільонга. Завіса розсувається. ДОКТОР привів МАГІКА. МАГІК просвердлив причинним поглядом ПАНА СЕМЕНА і сказав):

МАГІК: *(У чорній пелерині, з валізою)*. Прийшов час кидати перли між свині.

ДЗВІНКОВА ДАМА: І пішов до призначеної кімнати нагору, приготувитись до виступу. Його провела Руда Міля, сестрінниця пана Семена. Магік просвердлив причинним поглядом Руду Мілю *(Смуга світла повзе по коротких сходах на підвищення, у лівому куті сцени, на якому стоять МАГІК і РУДА МІЛЯ. На сцені, удолі, що в сутінках, посуваються у ритмі танга тіні кабарету)*.

МАГІК: Таке мідяне волосся я бачив у єгипетської королеви на японських пірамідах...

РУДА МІЛЯ: Люди кажуть, що таке волосся фальшиве.

МАГІК: Тільки правдиві жінки носять фальшиве волосся.

РУДА МІЛЯ: Справді?

МАГІК: Твоє волосся шумить як розпушені коси осінніх дерев у Єзуїтському саді, твоя шкіра пахне як цейлонський чай у складі Рідля, твої очі блистять чарівно, мов паста "Еlegant", твої уста солодкі, як червоний лікер Бачевського.

РУДА МІЛЯ: Не дивіться так на мене. У вас такий пронизливий погляд. Мені крутиться в голові. Я зомлію.

МАГІК: Сила жінок у легкості, з якою вони вмівають...

РУДА МІЛЯ: Які ви мудрі. Які ви гарні, сильні... На мене не глядів ще так ніякий мужчина... *(Пробуджується з трансу)*. Я мушу йти.

МАГІК: Не йди. Що замало — нездорово... Замкни очі. Так... Ти чарівна, як схід сонця опівночі над мексиканськими пагодами, як захід місяця опівдні над замарстинівськими хмарочосами... Ти від мене не підеш. Ти моя медіум. Уже в Корані Будди написано, що ми собі призначені. Я бачив тебе вчора на площі Східніх Торгів. Я приношу тобі щастя, як музику трубок на ярмарку, як букет штучних квітів на фестині.

РУДА МІЛЯ: Я вас, ваші очі вже бачила. Не глядіть так на мене, я вас боюся.

МАГІК: Я зроблю тебе своєю асистенткою, повірницею чорної магії... Так... Не віддихай, ще тихше. Ти вже не віддихаєш, ти засипаєш, ти спиш... Твої стегна тремтять мов у молодій серни, твої груди дрижать як пара впійманих голубів. Іди в мої рамена... До мене... "Exsultant mortui et ad me veniant"...¹

РУДА МІЛЯ: А!.. *(Перегинається в екстазі, скрикує і падає назад, зачепивши магікову валізу. Валіза падає з лоскотом на поміст. Світло гасне і в темні розлітаються з неї білі птахи)*. Білі голуби!

ГОЛОС МАНІЯКАЛЬНОГО ШЕВЦЯ: *(Із темряви)*. Білі голуби... як сніг, як людські душі... білі голуби!..

(МАГІК і РУДА МІЛЯ зникають. Яскраве світло на сцені. Гучна джазова музика. Галас гостей. ПАН СЕМЕН завів у своєму ресторані перший український кабаре. Танок двох пар у грі кольорових світел).

ПЕРШИЙ ГІСТЬ: Вітаю, пане Семене! Перейдете до історії, як батько першого тінгель-танглю!

ПАН СЕМЕН: Доки не буде українських батярів і проституток, доти не буде українського Львова!

ГОСТІ: Славно! Славно!

ХТОСЬ: Га-га-га!..

ДРУГИЙ ГІСТЬ: А де ж факір?

ПЕРШИЙ ГІСТЬ: Який факір?

ПАН СЕМЕН: Мій факір! *(Лихає носом)*. Індійський факір.

ДРУГИЙ ГІСТЬ: З Коломиї!

ПАН СЕМЕН: *(Стукає ціпком)*. Коломия не помя! Мілю, Мілю!

ДРУГИЙ ГІСТЬ: Коломия місто!

ПЕРШИЙ ГІСТЬ: А Львів краше місто!
ГОСТЯ: Він з "Утіхи"!
ПЕРШИЙ ГІСТЬ: А ви хочете утіхи?
ДРУГИЙ ГІСТЬ: Ні з "Багателі"!
ХТОСЬ: Багателя!
ГОСТЯ: Коли виступить факір?
ДРУГА ГОСТЯ: Ми хочемо бачити його фокуси.
РУДА МІЛЯ: Він іде!
ГОСТІ: Іде!
ПАН СЕМЕН: Музика! Фанфари!
(Музика, фанфари. В колі містичного світла стає МАГІК).
МАГІК: (Хвилину стоїть, аж настає тиша). Дякую, мерсі. Тенк ю.
Дзенькує.
ХТОСЬ: Браво!
МАГІК: (Підносить руки). Багряні квіти як нетлі летять до світла,
космічні промені дзвонять в сузір'ях Рака на тротуарах...
ХТОСЬ: Це трамваї!
ГОСТЯ: Тихо!
МАГІК: Черви точать мізки. Чорна магія плаче червоними рожами...
ХТОСЬ: Покажіть штуку з краватками!
МАГІК: Найдорожчі краватки носять ті, для яких вистачає шнур.
ПЕРШИЙ ГІСТЬ: Браво!!
ДРУГИЙ ГІСТЬ: Тихо!
МАГІК: Сузір'я палають, Козоріг давить Біка, Діва топить Близнят,
Скорпіон цілує Лева, Риби співають, Стрілець стріляє зорями...
(У цей момент далека детонація стрясає повітрям).
ГОСТІ: Що це? Де?
ПАН СЕМЕН: Тихо, я нічого не чую.
МАГІК: Нічого немає! Увага! Раз, два, три — алс, пассе! (З руки
МАГІКА, немов з нічого, вилітають китиці червоних квітів і летять
угору).
ГОСТІ: Квіти! Червоні рожі! (Нова сильна детонація).
ХТОСЬ: Це вибухи! Стріли! Де це?
МАГІК: (Закриває обличчя пелериною, мов чорним крилом). "Accipe
quod tibi do et nihil".²
ХТОСЬ: Стріляють!
МАГІК: Люди стріляють, а кулі...
РУДА МІЛЯ: Як білі голуби! (Нова детонація).
ПАН СЕМЕН: Що за чорт женеться?
ГОСТІ: Глядіть у вікно! Загорава! Це зовсім близько.
(Вбігає МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ із покуйовдженим волоссям).
ГОСТІ: Що там, що сталося? Де? Кажіть!
МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Іскри летять, як сніг, як білі птахи...
ПАН СЕМЕН: Він п'яний!
(У дверях стає в зеленофосфорному світлі біла маска ДОКТОРА).

УСІ: Доктор!

ДОКТОР: *(Серед тиші сухим голосом)*. Під воєвідством вибухли бомби. Поліція женеться за атентатчиками. Прошують усі доми.

ГОСТІ: Додому. Розійтися! Мерщій!

ПАН СЕМЕН: Спокійно. Сидіть усі! Марійко, грай далі! Панове, сідайте! Якби нічого не сталося!

(Фортепіяно починає знову танго Мільонга. Гості заспокоюються).

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: *(Тремтячим голосом)*. Семене, дай одну чарку. Одну... *(Надворі стріли)*.

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Душі летять як стріли, як білі голуби...

(Надворі хтось перебігає. Крик, кроки стихають. Тихо. Чути стогін).

ПЕРШИЙ ГІСТЬ: *(Виглядає крізь двері)*. Панство! На тротуарі хтось лежить!

ГОСТІ: Де? Під порогом?

ПАН СЕМЕН: Певно шпіцель!

ДРУГИЙ ГІСТЬ: *(Вбігає)*. Де лікар? Швидше! Він ще дихає!

(Усі товпляться біля дверей).

ДОКТОР: *(Повертається у дверях обличчям до ГОСТЕЙ)*. Вже не живе.

ПАН СЕМЕН: Застрілили?

ДОКТОР: Отруївся сам, щоб не попасти в руки.

ГОЛОС РУДОЇ МІЛІ: *(Знадвору)*. Це Богдан!

(Фортепіяно вриває болючим дисонансом і крик жаху пронизує повітря).

МАРІЙКА: Богдане! Неправда, ти живеш!

(Світло гасне. Завіса затягається. На боці сцени ПОЕТ).

ПОЕТ:

Ми молодість тверду і кучеряву
складаємо, мов прапор, на ляфетах.
У куряві на синім небі сяє
Майбутньої Республіки планета.

(Гонг. Музичний антракт).

Картина V

ДЗВІНКОВА ДАМА: Бляшаний місяць повис над корчмою поетів і сновид. Опівночі, коли розходяться гості, сідає у місячній тіні ПОЕТ і його уява летить ген, понад містом. Це його місто. ПОЕТ прийшов до нього з далеких гір, щоб тут згоріти. Марива провулка ростуть у його візії, з дійсності стають фантазією і з фантазії дійсністю. Антени нервів ловлять невидні іскри надхнення. Ніч над провулком Святого Духа, над домом ПОЕТ. *(Павза)*. "На дверях дому знак зловісний, на дверях дому перстень пісні" *(Музика вривається)*.

ДОКТОР: *(Прозора маска смерти)*. У вас, Поете, гарячка. Ви спалюєтесь зашвидко.

ПОЕТ: Я хотів би бути льонтом. Горіти, спалюватись, щоб вибухнути пакетом динаміту над сонним містом!

ДОКТОР: *(Суха рука з чаркою підноситься в зеленому світлі).* За поетів!

ЖУРНАЛІСТ: За динаміт!

ПОЕТ: За молодість!

СВЯЩЕНИК: *(Тихо).* За молодість.

ЖУРНАЛІСТ: Ви завжди — "П'яний дівчак із сонцем у кишені".

ДОКТОР: Вслухайтесь у голос цього міста. Він жорстокий, але прекрасний. Станьте його співцем, його поетом.

ПОЕТ: "Я зійшов із гір до гамірливих міст, у злиднях і невдачах не кляв ніколи долі й не ганив..."

ЖУРНАЛІСТ: Між іншим, я цей вірш похвалив у своїй критиці. Ваші пісні "Над рікою часу калиновий міст"...

ПОЕТ: "Я — закоханий в житті поганин".

СВЯЩЕНИК: Треба вірити. Треба мати ціль у житті. Найвища ідея життя — християнська доброта і всепрощення.

ЖУРНАЛІСТ: Найвища ідея життя поета — мистецтво.

ДОКТОР: Найвища ідея життя — боротьба.

ПОЕТ: Не знаю...

"І знаю тільки те,
Що треба пісню наче тінь нести з собою,
Що треба йти, невпинно йти
Назустріч мертвій тишині
За зовом вітру — за зовом ночі,
Аж попіл сну засипле очі..."

СВЯЩЕНИК: *(Тихо).* Світ котиться в пропасть, у провалля. Схід і Захід забули про вічні Христові правди. Світ стоїть перед катастрофою. Людство стоїть на перехресті шляхів, на грані епохи.

ДОКТОР: Надходить час і апокаліптичні їзди прочвалають землю, отче.

СВЯЩЕНИК: Кара приходить за гріхи. Але вона очищує, оновлює. Терпіння освятять людство.

ЖУРНАЛІСТ: Ви обидва містики. Фанатики старої і нової віри. Забуваєте, що людського духа ніщо не змінить. Революції проходять, старі правди дають місце новим, нові ідеї стають старими, а людина залишається тією самою.

СВЯЩЕНИК: Доброю.

ДОКТОР: Звірячою.

СВЯЩЕНИК: Надходить ренесанс християнства.

ДОКТОР: Надходить нове середньовіччя.

ЖУРНАЛІСТ: Ренесанс — це заперечення і середньовіччя, і християнства.

ДОКТОР: Ваш гуманізм — відгомін збанкрутованого дев'ятнадцятого сторіччя.

ЖУРНАЛІСТ: Я йду з духом часу.

ДОКТОР: Маєте на увазі свої статті в католицькій пресі?

ЖУРНАЛІСТ: Ваш орган також містить мої статті.

ДОКТОР: У свій час ви були стовпом радянської преси.

ЖУРНАЛІСТ: Я пишу про літературу. Вона аполітична.

ДОКТОР: Кожна література є політична. Неправда, Поете?

ПОЕТ: *(Усміхаючись, пробуджений із задуми)*. Не знаю...

“Я маю дім, при домі сад,
ліричні яблуні у ньому...”.

ЖУРНАЛІСТ: Політична література — крик часу, минеться. Залишиться вічне “мистецтво для мистецтва”.

ДОКТОР: Браво, редакторе. Ви клаптик Європи на галицькому смітнику. Але запізненої.

ЖУРНАЛІСТ: Всі ми — клаптик Європи і ваш волюнтаризм, і християнський ренесанс, і мій минулий лібералізм, і Поет із своїми ліричними яблунями. Всі ми частина Європи і зміст цього міста, цієї країни.

СВЯЩЕНИК: *(Тихо)*. Минеться, все минеться, як злий сон, і люди вийдуть з вогню апокаліпсу очищені і святі... Любов ближнього вічна. *(Вмовкає і глядить у свою чарку на столі. Відкриває широко очі)*. Вона знову йде до мене. Дівчина із синіми очима. Як колись... *(Закриває очі руками. Стукіт у двері)*. Не відкривайте, не відкривайте! Це вона йде до мене!..

(У дверях стає ПОВІЯ, сусідка ДОКТОРА).

ПОВІЯ: Докторе, мершій! На другому поверсі отруїлися газом... Рятуйте!

ДОКТОР: *(Підводиться в зеленому світлі, мов маска смерті)*.

Газом?

(Світло гасне. Музика. За марлевою завісою, в холодно-блакитному світлі ВІН і ВОНА. Танцюють танок кохання і смерті. ДЗВІНКОВА ДАМА рецитуює Антоничеву “Баляду про Блакитну Смерть”).

ДЗВІНКОВА ДАМА: *(Збоку сцени)*.

“З розкритих проводів букетом синя пара,
із мідних, спухлих жил блакитна кров струмує.
З-за шахфи, що в півсні принишкла з ляку марить,
примарне сольо на клярнеті смутку, чуєш?

Палає струм блакитний, мов душа в надхненні
і шепіт божевілья два серця колише
з-під дна свідомости.

І ніч у вир шалений!

І синім квітом газ в подертій килим тиші!”

(Танок пантоміма).

“На ліжку, човен розкоші й нудьги кохання,
сідає миша місячна — цинічна й куца.

І тіло з тілом тісно сплетені востаннє,
в неситих скорчах болю й насолоди в'юються.

Нахилений над ними синій янгол газу
вінчає їх вогнем блакитним, наче міртом,
і душі, мов лілеї, кидає в екстазу,
аж спаляться, немов останні краплі спирту".

(Світло гасне. Гонг. Завіса. Музичний антракт).

Картина VI

ДЗВІНКОВА ДАМА: Пройшли роки над провулком Св. Духа. Поет помер одного дня. Відійшов задивлений у свої візії, заслуханий у музику засвітів. Його пісні повисли над провулком, як мерехтливі зорі над кам'яним садом...

(Рефлектор освітлює МАРІЙКУ біля піяніна. Спина похилена, руки опущені. Далека музика. До неї підходить ТІНЬ ПОЕТА. Кладе руку на її плече).

ПОЕТ:

"Послухай: б'є весільний бубон
і клени клоняться, мов пави.
В твоє волосся, моя любя,
заплівся місяць кучерявий".

МАРІЙКА: *(Із заплющеними очима, немов у сні).* Я принесла вам нещастя. Я всім приношу нещастя, смерть.

ТІНЬ ПОЕТА: Смерть написана в книзі долі кожного. Життя і смерть, кохання і смерть.

МАРІЙКА: Я кохана тільки одного.

ТІНЬ ПОЕТА: Кохання — це призначення, як поезія і смерть. Найбільше щастя і найбільші муки. Смерть надає зміст життю.

"Спочине серце під крилатим кленом,
порине в море трав зелене
і тільки пісня вільна, спіла,
жива, нестримна, горда, сміла
ітиме далі вже без мене".

МАРІЙКА: Я хочу смерти. Я не в силі довше жити.

ТІНЬ ПОЕТА: Ти принесла зміст життя тим, що тебе зустріли. Найвищий зміст життя...

МАРІЙКА: І смерть.

ТІНЬ ПОЕТА: Початок нового, далекого життя на дальніх зорях... Зближається твоя хвилина. Незабаром прийде до нас. До побачення, я жду на тебе.

МАРІЙКА: До побачення, Поете!

ТІНЬ ПОЕТА:

"Чому пригасла скрипка трохи,
чому тремтить твоя долоня?
Ніч срібним сяввом, наче мохом,
обмотує підкови коням...".

(ТІНЬ ПОЕТА зникає. Музика вмовкає. Світло над МАРІЙКОЮ гасне).

ДЗВІНКОВА ДАМА: Над каварнею пана Семена появився новий напис: "Закусочна". Нові події сколихнули місто, запах азійського суходолу війнув вулицями, вдарив об мури домів і вежі церков. Важке повітря здавило груди... А життя в гарячу червневу ніч було, як завжди в цьому великому місті, прекрасне і нещасне.

(Гонг. Світло. Завіса розсувається. Гамір у корчмі провулка. Кругом ГОСТІ. За прилавком СЕМЕН, проти нього МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ. Ріже музика і ПОВІЯ співає розгнuzданим голосом).

ПОВІЯ: *(В червоній сукенці, співає).*

"Тучі над городом сталі,
В воздуху пахнєт грозой...".

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Взяти вчора, опівночі... А нині вранці двох з-під десятого...

ПАН СЕМЕН: Не довго, друже. Не довго терпіти. Масш, вип'єм!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Ти, Семене, п'єш зі мною?

ПАН СЕМЕН: Ти ж депутат міської Ради! На здоров'я!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: *(Дивиться мутними очима).* Депутат?.. Ти смієшся?.. А пригадуєш? Грудень, наша батарея на Високому замку? І сніг, білий сніг... Ти розумієш... Як людські душі...

ПАН СЕМЕН: Вже знову починаєш?!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Я вчора був у них і наплював їм у вічі. Чуєш? Наплював! Самому комісарові! Знаєш, вони хочуть, щоб я доносив, що ти, що люди тут говорять, що думають... Бо я пролетар... я депутат... Я... *(хапає СЕМЕНА за руку).* Семене, чуєш?.. *(СЕМЕН наливає ШЕВЦЕВІ чарку. Він п'є. По хвилині).* Вони кличуть мене до себе. У них жовті обличчя, гнилі зуби. І світло лампи просто в очі, разить очі, осліплює... Вони посміхаються і грозять. Білий рефлектор палить очі. Знаєш? Пропалює очі, пропалює мозок... Вони питали про тебе... Знаєш? *(Падає на прилавок).* Семене! Я тебе зрадив! Я підписав на тебе, на тебе!.. *(Ховає голову в рамена і плаче).*

ПАН СЕМЕН: Ти п'аний! *(Хапає ШЕВЦЯ за рамена і хоче відтягнути від прилавка. Світло над ними гасне. ПОВІЯ закінчила співати. П'їдхмелені гості шумлять).*

ГОСТІ: Браво, браво! Катюша! Давай Катюшу.

(Музика грає "Катюшу". У глибині сцени танцюють ГОСТІ. Збоку, на передньому пляні появляється МАРІЙКА. Похилена, кашляє важко. Її веде ЛЕВЧЕНКО в убранні радянського крою і садовить на кріслі).

ЛЕВЧЕНКО: Ви перевтомлюєтесь, Маріє. Ви мусите покинути гру ночами.

МАРІЙКА: А хто заробить на родину? Зрештою, це пройде...

ЛЕВЧЕНКО: Я поклопочусь вам за санаторію. Ви подужаєте, будете здорові.

МАРІЙКА: *(Тихо)*. Ах, товаришу Левченко, ви самі в це не вірите. *(Кашляє)*.

ЛЕВЧЕНКО: Не раніть мене усе тим "товаришу". Ви знаєте мої почуття до вас.

МАРІЙКА: Пощо те все? Сьогодні-завтра наші дороги розійдуться.

ЛЕВЧЕНКО: Ні, це неможливо!

МАРІЙКА: *(Довго кашляє)*.

ЛЕВЧЕНКО: Маріє! Марійко!

МАРІЙКА: Вже пройшло...

ЛЕВЧЕНКО: Який далекий шлях я мусів пройти, щоб зустріти тебе! Донбас, юні роки на шахтах, Харків, фінляндський фронт... І, врешті, місто, де я тебе зустрів. Тут у ньому, у тобі я знайшов те, про що тільки марив. *(МАРІЙКА кашляє)*. І я переродивсь, я змінююсь з кожним днем, з кожним твоїм словом, з кожним твоїм поглядом... Маріє, я тебе не можу втратити! Обіцяй мені, обіцяй...

МАРІЙКА: Я приношу усім, кого зустрічаю, нещастя. Я приношу смерть.

ЛЕВЧЕНКО: Неправда, я не вірю. Скажи, що це неправда. *(Дивиться їй в очі)*. Марійко! Я люблю вас! І ми будемо щасливі, як і наша країна. Народу ніхто не знищить. Таких, як ви і я — мільйони. Нас переслідують, хочуть змести з лиця землі, але ми нездоланні, невмирущі. Ми молоді, сильні. Ми сильніші, ніж коли. Прийде час, уже недалеко, — у Києві і у Львові, і по всій Україні заграють дзвони. Дзвони свободи! І ми їх слухатимемо, Марійко! Правда?

МАРІЙКА: *(Усміхається тихо)*. Так...

ЛЕВЧЕНКО: Я сьогодні від'їжджаю. У відрядження, до Харкова. Потайки перевезу важливі речі. Цього вимагає наша справа. Я скоро повернусь. Присягаюсь, ніяка сила не задержить мене. Ви будете чекати на мене? Добре? Маріє! Обіцяй, що чекатимеш! Обіцяй...

(МАРІЙКА заходиться важким кашлем, падаючи безвладно на спинку крісла. До неї спішно підтупцює ПАН СЕМЕН).

ЛЕВЧЕНКО: Маріє, де болить, скажіть?

ПАН СЕМЕН: Скоро, до кімнати, до ліжка! Пішли до Павлишина. Він близько.

(Виходять. Музика вдаряє пронизливо весело радянську мелодію. Хто крутиться в танку, хтось регочеться. Повертаються ПАН СЕМЕН і ЛЕВЧЕНКО).

ЛЕВЧЕНКО: Семену Івановичу! Сьогодні вранці їду до Харкова. Прошу вас одне: бережіть Марійку. Вона мусить видужати. Мусить!

ПАН СЕМЕН: Не турбуйтеся, мій друже. Все в Божих руках. А ви повертайтеся швидко. Мені буде вас брак.

ЛЕВЧЕНКО: Мені вас теж. І всіх тут у вашій корчмі. Я полюбив вас як рідного брата.

ПАН СЕМЕН: Тож шасливо, приятелю! *(Простягає руку)*.

ЛЕВЧЕНКО: Спасибі!

ПАН СЕМЕН: Ага! Тут для вас залишено пакет з книжками. Уважайте, щоб не попались.

ЛЕВЧЕНКО: *(Іронічно)*. Партиїних людей не обшукують. А зрештою, я везу їх для Інституту марксизму-ленінізму, для дослідження... Коли дозволите, я візьму з собою і вашу енциклопедію, що ви її були мені позичили. Там вона буде йти з рук до рук...

ПАН СЕМЕН: Прошу дуже, приятелю. Ходімо, я передам вам пакет. *(Виходять. Входить ДОКТОР. За ним ПОВІЯ)*.

ПОВІЯ: Докторе! Змилюйтеся! Я два дні не мала ні краплинки... Я збожеволію. Одну ампулку!

ДОКТОР: *(Без руку)*. Я жду на обіцяне.

ПОВІЯ: *(Простягаючи тремтячі руки)*. Не губіть... одну ампулку! Я завтра все добуду. Присягаю. Від Сокольнікова, від командира дивізії, від усіх чортів!

ДОКТОР: *(Маска смерти)*. Обіцяєш уже тиждень.

ПОВІЯ: Клянусь, присягаю! Я не видержу довше! Чуєте!.. *(Скрикує і впирається зубами в його руку)*.

ДОКТОР: *(Відштовхнувши ПОВІЮ)*. Іди, я жду.

(Світло над ними зникає, освітлює знову гостей. Переднім пляном сцени проходить ПРОФ. ПАВЛИШИН і ПАН СЕМЕН).

ПАН СЕМЕН: Пригадуєте, професоре? Сімнадцять років тому ви тут вели свої виклади анатомії. Як нас була застукала поліція?

ПРОФЕСОР: Так... сімнадцять років. Здавалось би, який короткий час. Стільки довелося за ті роки пережити, стільки терпіння побачити. Скільки самому пройти! Львівські сутерени — чуже середовище... Потім Листопад. Чи пам'ятаєте, ми тут уперше зустрілися? Того вечора я повернувся до свого народу.

ПАН СЕМЕН: Пригадую. І ваші пізніші роки, вашу славу і популярність. Тепер ви можете, нарешті, явно промовляти з університетської катедри до своїх студентів.

ПРОФЕСОР: Багато, забагато розчарувань. Сідають іржею на серце. А... *(кладає руку на серце)*.

ПАН СЕМЕН: Професоре, вам що?

ПРОФЕСОР: Нічого, пройде. Не видержує старе серце.

ПАН СЕМЕН: Ще трохи треба видержати! Завтра, напевно, буде війна і ми будемо вільні.

ПРОФЕСОР: *(Схиляє голову)*. Я завжди лишусь тим, що їздив у Кремль.

ПАН СЕМЕН: Ні, ви залишитесь тим, що підписав злуку західних

областей із східними. А найважливіше — ви залишитесь назавжди великим приятелем і виховником молоді. Ви є їхнім божком. Чи це не найкраще?

ПРОФЕСОР: *(Тримається за груди)*. Ах, те серце... Проведіть мене до авта.

(Виходять. Оркестра грає сильніше. Сміх гостей. Враз музика вривається. Світло пригасає. Гості зникають. На сцені, у сутінках дві силуети в круглих військових шапках, зі штиками. Надворі гудіння мотора автомашини).

1-ША СИЛЮЕТА: Ти Семейон Іванович?

ПАН СЕМЕН: Я. Чому?

1-ША СИЛЮЕТА: Левченко, агент націоналістической банди, арестован. Ти с ним знакомий? Он бивал здесь?

ПАН СЕМЕН: Не знаю. Тут багато буває.

1-ША СИЛЮЕТА: Собірайся. Пайдьош с намі!

(Шум мотора. Світло гасне. Завіса. Музичний антракт).

Картина VII

(Гонг)

ДЗВІНКОВА ДАМА: *(Перед завісою)*.

"Мов бура плахта, хмара круків
сідає на дахах бриластих,
і місяць, звівши сині руки,
немов пророк, став місто клясти".

(Завіса)

(У глибині — ТРИ ЗМОВНИКИ в темно-фіолетному світлі, похилені над столом).

1-ИЙ ЗМОВНИК: Сьогодні в полудень застрілили на вулиці професора Павлишина.

2-ИЙ ЗМОВНИК: Хто?

3-ИЙ ЗМОВНИК: Ті самі, що Ластовецького.

2-ИЙ ЗМОВНИК: Відплатити їм. Без сентиментів.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Про це рішає шеф.

2-ИЙ ЗМОВНИК: Де він?

3-ИЙ ЗМОВНИК: Вже десять днів чекаємо вістки від нього.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Він за Збручем. Сьогодні прибув Крук з Житомира. Наші розконспіровані. Гестапо розстріляло закладників.

3-ИЙ ЗМОВНИК: Що далі діяти?

2-ИЙ ЗМОВНИК: Треба порозумітися зі штабом.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Німці розбиті. Відступають з Правобережжя в неладі.

2-ИЙ ЗМОВНИК: На Волині треба створити опір. Вся Волинь у руках наших загонів.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Наші лучники повезли до областей накази.

2-ИЙ ЗМОВНИК: Покажи плян! *(Схиляється над столом).*

(Справа входить СВЯЩЕНИК, йому назустріч ПОВІЯ).

ПОВІЯ: *(Очі блищать непринятно).* Стійте, не тікайте від мене! Я вас прошу, докторе!

СВЯЩЕНИК: Я не доктор, а священик, бачиш?

ПОВІЯ: Священик?

СВЯЩЕНИК: Не пізнаєш мене?

ПОВІЯ: Пізнаю... Не тікай від мене...

СВЯЩЕНИК: Я не тікаю. Я завжди про тебе думаю. Молися, проси прощення у Бога. Минулося, все минулося. Твоє життя піде в забуття, але душа не пропаде. Тебе спасе Божа любов.

ПОВІЯ: Докторе, чого ти мене мучиш? Ти знаєш, що я в твоїх руках. Я тебе ніколи не зрадила. Але ти тікаєш від мене, тікаєш!

СВЯЩЕНИК: Ти йдеш за мною усе моє життя. Думка про тебе мене переслідує завжди. Я поповнив гріх. Я не повинен був про тебе забути. Це мій гріх. І твій гріх! Але Бог над нами, Він ласкавий, всепрощаючий. Він простить нам.

ПОВІЯ: *(Непритомні очі).* Чому не даєш мені того, чого прошу? *(По хвилині гнівно).* Іди геть від мене! Я не знаю тебе! *(Повертається і простягає руку в порожнечу).* Докторе! Благаю, змилосердися!

СВЯЩЕНИК: Бог простить тобі... Ти своє відпокутувала. Жалуй, кайся, а вічний спокій огорне твою стомлену душу. Молися за мною...

ПОВІЯ: Стривай — чейже я дала тобі пляни, всі таємниці Сокольникова і командира дивізії і... стривай, не тікай, одну, одну ампулку! Я заслужила собі на неї. Правда?..

СВЯЩЕНИК: Молися, молися за свої гріхи, за гріхи світу.

ПОВІЯ: Я молюся до тебе! Я цілую твої руки. Дай мені хоч одну!

СВЯЩЕНИК: Я дам тобі спокій душі.

ПОВІЯ: *(В галюцинації — падає навколішки перед священиком).* Дай, дай! один укол... а! ... як легко, як добре... Вона розходитьсь по крові, по тілі... доходить до мозку! *(По хвилині).* Не хочеш? Чорте! Я... я іду... Я скажу, хто ти такий! Вас усіх розстріляють...

СВЯЩЕНИК: Боже!

ПОВІЯ: Чорте! *(Падає в судорогах на долівку, у стіп СВЯЩЕНИКА. Він шепоче беззвучну молитву. Світло гасне).*

ДЗВІНКОВА ДАМА: *(Збоку сцени).* На поверсі в'ється в корчах морфінного голоду повія. Доктор пропав без сліду. Гестапо скаженіє, шукаючи за ним. У темній залі, колишній каварні пана Семена, зійшлися Змовники, товариші Дванадцяти Стріл. Вони ждуть шефа. У підвалі у Маніякального Шевця скривається молода жидівка. Вже третій день німці мордують жидів на підльвівських

пісках. Вже третій день безумний крик безборонних істот звирячим зойком розриває небо...

(Світло. Перед СВЯЩЕНИКОМ, на тлі чорних суконь, стоїть навколішки МОЛОДА ЖИДІВКА. Біля них МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ).

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Нині знову вели їх без ліку. За містом, на пісках, копають власними руками собі могили... І земля розгортається, як біла постіль... Торохтять автомати, а душі злітають угору, як білі голуби...

СВЯЩЕНИК: *(Підносить сумні очі до неба і ворушить устами).*

МОЛОДА ЖИДІВКА: Сховайте мене, сховайте!

СВЯЩЕНИК: Заспокойся.

МОЛОДА ЖИДІВКА: Тата застрілили, а матір затоптали чобітьми.

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Я знайшов її у подвалі. Втекла з конвою. Я її сховаю. Дайте нам шлюб.

СВЯЩЕНИК: Заспокойся, Бог має вас в опіці... Ви прийняли правдиву віру, а нині приймете нове ім'я. Ніщо вам не станеться. Ваш народ не пропаде. Бог керує світом, Бог правди, добра і світла.

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: *(Причинний).* Біла, шлюбна постіль, як сніг...

СВЯЩЕНИК: Ви згодні побратись?

МОЛОДА ЖИДІВКА: Сховайте мене, сховайте!..

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Швидко, бо кулі летять як сніг...

СВЯЩЕНИК: Повторюйте за мною. Я... беру... собі тебе... за жінку...

(Світло гасне. Чути в теміні слова шлюбу. Рефлектор освітлює групу ЗМОВНИКІВ 12 Стріль).

1-ИЙ ЗМОВНИК: Чуєте, хтось іде.

2-ИЙ ЗМОВНИК: Німці!

3-ИЙ ЗМОВНИК: Добувайте пістолі. Живими нас не дістануть.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Тихо. Чуєте? Стукіт.

3-ИЙ ЗМОВНИК: Наше гасло.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Хто?

(Над ЗМОВНИКАМИ виростає в зеленому світлі висока постать. ДОКТОР).

ЗМОВНИКИ: Шеф!

ДОКТОР: Що нового?

ЗМОВНИКИ: Ми боялися, що тебе зловлять.

ДОКТОР: Живими ніхто нас не впіймає. Плян виконаний?

ЗМОВНИКИ: Так.

ДОКТОР: Надходить наш час. Час акції. Виходимо з сутінків до боротьби на життя і смерть. Одна навала відступає на захід, друга наступає зі сходу. Із лісів і криївок, із підвалів виходимо у бій. Накази пішли. Волинь горить. З Карпат вирушають частини, щоб через Поділля злучитися з загонами над Дніпром. Хвилі вогню заллють країну, струсонуть нею і підйдуть під столицю.

ЗМОВНИКИ: Під Київ!

(Раптом завили сирени).

2-ИЙ ЗМОВНИК: Нальот!

3-ИЙ ЗМОВНИК: Шум моторів. Літаки над нами.

1-ИЙ ЗМОВНИК: Земля дуднить! Бомби!!

ДОКТОР: Я знов відходжу від вас. Накази йтимуть через Центр Зорі. Як прийде час, я повернуся. *(На місто летять бомби)*. Подайте руки! *(ЗМОВНИКИ стають і подають один одному руки навхрест.*

ДОКТОР проводить їм присягу). Клянемося на Дванадцять Стріл, що навіть смерть нас не розлучить! Ми житимемо вічно у наших кулях, у плямах крові на каменях міст, в полум'ї вічної Правди!

(Свист і розриви бомб над містом. Світло гасне, і блискає разом з детонацією. У темряві чути голоси мешканців дому).

МОЛОДА ЖИДІВКА: Сховайте мене, сховайте!

СВЯЩЕНИК: Во ім'я Отця і Сина...

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Іскри летять, як сніг... як білі душі...

ГОЛОС РУДОЇ МІЛІ: *(Зверху)*. Рятуйте! Повія повісилась! Повія повісилась! *(Нові вибухи бомб)*.

СВЯЩЕНИК: Да прийде Царствіє Твоє, да буде воля Твоя...

МОЛОДА ЖИДІВКА: Сховайте мене, сховайте!

МАНІЯКАЛЬНИЙ ШВЕЦЬ: Душі летять, як білі голуби.

(Музика грізно сколихує повітря).

ДЗВІНКОВА ДАМА:

"Гримить підземний лоскіт здала,
вдаряє в мури буря дзвонів
і місто котиться в провалля
під лопіт крил і мегафонів".

(Завіса).

Епілог

ДЗВІНКОВА ДАМА: *(На тлі музики, що й у пролозі)*.

"Північ чорна, наче вугіль,
ходить тінь по площі Юра,
в'ються обручами смуги,
на блискучих, сірих мурах".

ТІНЬ ПОЕТА: Із корчми провулка Святого Духа стоять тільки руїни. Пригадують війну і бомби... Якась біла тінь майнула. О, друга... третя...

ДЗВІНКОВА ДАМА: Листопадовий вечір. Провулком ідуть дві силуети. Молодий хлопчина. Славко, син Рудої Мілі і Магіка. Дитина тієї ночі, ночі атентату. Дитина львівського бруку. З ним червоноармієць з Полтави чи Одеси... Бачиш, вони зупиняються перед руїнами.

ПОЕТ: Я чую їхній шепіт, їхні слова, їхню присягу. Вони, тисячі й

мільйони таких як вони, нестимуть далі іскру, що нею горіли люди провулка Святого Духа і корчми пана Семена. Дивну силу має каміння того міста: кров падає на нього і сходить червоними маками...

(Музика, могутня музика наповнює ніч. Із чорних суконь виринає чарівна з'ява — собор святого Юра. В синьому сляві сріблом горить його хрест).

ДЗВІНКОВА ДАМА:

"Дзвонить ніч на площі Юра.
Хрест неначе ключ могутній.
І стає, мов тінь похмура,
нерозгадане майбутнє".

(Завіса).

-
1. Нехай мертві вибіжать і прийдуть до мене.
 2. Бери, що тобі даю, навіть якщо це є ніщо.

СЛЬОЗА, ЩО НАСКРІЗЬ ПРОПІКАЄ

Ольга Пушкарьова

Господи, дай мені жити!
Удай, що обтято дорогу. Що спить
душа, розколошкана в смертнім
органі високих наближень...

Усесвіт не спить.

В. Стус

Київський художник Микола Трегуб кидав картини на землю, виносив їх погрітись на сонячне та місячне сяйво; роздираючи на шматки старі серії, komponував тими "залишками імпульсів" нові роботи; "грунтуючи прахом батьків", вклеював на звороті робіт грудочки соломи, гілля, почорніле листя. Малярство таке виявляє аналогію із середньовічним палімпсестом — багатшаровим рукописом на пергаміні, коли кожен новий запис напливає поверх іншого, не знищуючи повністю попередній.

Микола Трегуб

Зигмунд Фрейд згадував таку техніку, характеризуючи зв'язок між свідомим образом і тим, що відходить у підсвідомість; в еволюції сучасного живопису (Пікабія, Польке, Кіфер) ця аналогія має велике значення — не тільки в технічному, але більш у філософському пляні. Адже в історичній перспективі культурна традиція сама є палімпсест, тобто — текст, який виявляється за рахунок попередніх нашарувань (нашадки відкидають непотріб, вписуючи нові твори у світовий реєстр).

Тому оповідь про Трегуба, дослідника тасмних "криниць" етнокультурної екології в Україні — спустошеній землі випалених традицій, — складено методом коляжування, де на зламки життєвих подій переливаються мистецтвознавчі фрагменти, а графіка текстів, переписаних з робіт Трегуба, сусидить із табірними поезіями сучасника Миколи — політв'язня Василя Стуса. Кінцем

Микола Трегуб, *Піста* (полотно, олія)

Початок 1970-их років

земної дороги художника Трегуба стане петля у березневій високості Ботанічного саду Києва, поет Стус піде з життя на засланні у вересні наступного, 85-го року. І буде це на кордоні "застійних" та "перебудовчих" формацій "третього Риму".

Поорана чорна дорога — кипить,
Нема ні знаку — від прадавнього шляху.
Сподійся, всескрушний, високого краю.

В. Стус

Дев'ятдесяті роки, ми заблукали і гинемо. Політичні тенети, пристрасні дебати в парламентах на тлі вражаючого радіаційного впливу бездуховності ведуть до морального зубожіння суспільства. Інфляція грошей співпадає з інфляцією душі. Відчуття національної катастрофи — ми зникаємо, нас змиває історична повінь! — і вже лунають заклики до крові в антагоністичній боротьбі, шукаємо ворога у немилосердних сусідах, а не в собі. "Людино, допоможи собі сама!" — цей вислів може сповідувати і нація, через криваві точки душі своєї простеливши шлях до гуманістичних ідей буття.

Ми так багато знайшли в перебудові і розшукуємо... У мистецтві, звичайно. Звідки ж почуття непевності і тривоги? Патологічно наполохані, генетично навчені історичним досвідом знаємо: щасливі часи — недовгі, бо "чим гірше, тим краще". На очах зацькованих сучасників гучне буяння мистецтва, літератури, філософії ще досі не репрезентувало гідну цільність позитивних ідей, які б давали змогу вивести із пустелі на шлях до нової ментальності.

Микола Трегуб, *Покровський краєвид* (картон, олія, 1972)

А це значить одне — кінець, темрява, смерть. Апокаліпсис пост-чорнобильської доби ятрить мільйонами нуклідів рідне тіло України. І якщо попереду нема ніяких знаків, то, можливо, потрібно роздивитись у пошуках загубленого? Саме того, що як повітря необхідне тепер для Відродження України і виходу-прориву до світових вершин? Тож нехай плюралізм укупі із екстремізмом нашої швидкоплинної дійсності знецінює будь-які знахідки і відкриття: на щастя, київські домівки зберігають дещо, неприступне для комерційних шукачів легкої поживи на "авангард". Незважаючи на обставини, всупереч усьому —

І є сльоза, що наскрізь пропіка
камінний мур, де квітка розцвітає
в три скрики барв, в три скрики божевіль.

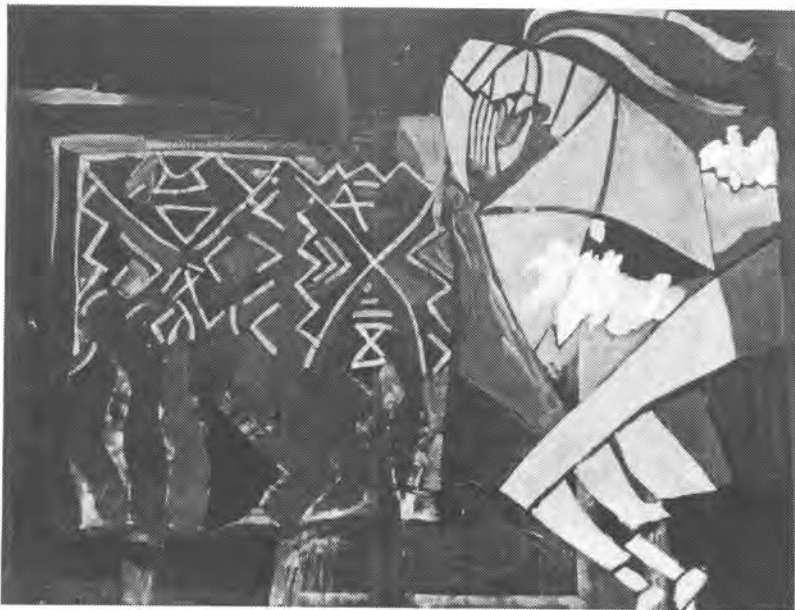
В. Стус

Художник Трегуб сприймався у повсякденному житті як дивак — і саме дивака вбачав у ньому багато хто із київського оточення (співробітники з Інституту археології, випадкові знайомі). Утвердження такої opinii значною мірою було наслідком спричиненої певними життєвими обставинами страшних злиднів побуту Миколи, незрозумілої для оточення безоглядної відданості малярству і його фактичної невлаштованості в реальному житті.

Микола Трегуб, *Композиція* (картон, олія, туш, олівець, 1973)

Трансцендентність ідеї вічного, вияв цієї вічності у всьому, що оточує людину, було списом і порятунком "божевілля" Миколи Трегуба. Якщо професійні художники звичайно рухаються шляхом *сходження* — тобто від окремого, подрібненого, не зв'язаного до тяжко вивершеної композиції, то в самоуці Трегубі це все неначе спростувалось і провалилось: почалося не сходження, а *виверження*. Очікувана, але не бажуюча вмошуватись у зформульовані постулати свобода пройшла до нього наодинці. Виявилось, що вона ховається в бездонній глибині того, що зветься "залишком" з точки зору бездоганної системи, не вкладається в усталені мистецькі канони. Прийнявши нову точку відліку реального існування всього, що приносить його уява, ми потрапляємо в інший світ, де головує інший тип логіки та філософії, відмінних від звичного терену природно-образотворчого імітування.

Микола Трегуб, *Скрізь минуле* (картон, олія, 1977)

Архітектоніка малярства Трегуба виходить саме із надсуттєвішого витоку національних джерел, що пульсує в царині творчості художника; ці вищі сприйняття його серця є головним пульсом всеприсутнього почуття пророка: "було в моєму серці, мовби там палав вогонь". Дійшовши до краю — згорає душа художника, розколошкана в смертнім оркані високих наближень.

Послухаємо голос цього наближення — тексти Миколи Трегуба, переписані з картин "Молитва" і "Україна": "білий вірш" його малярства:

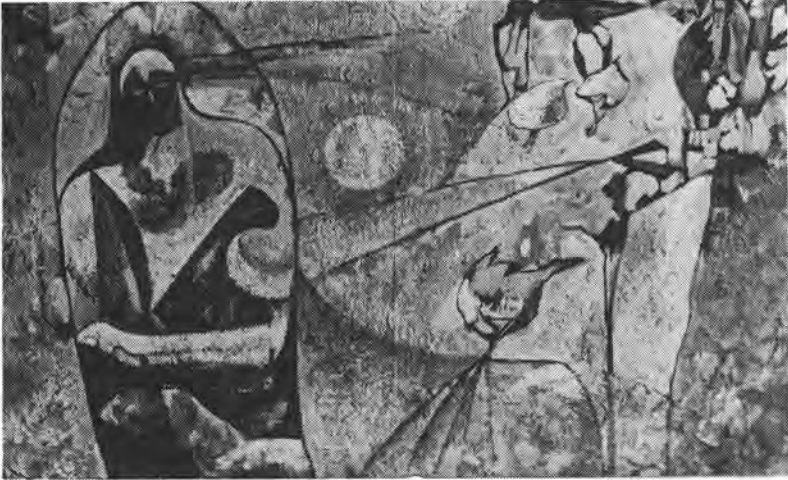
Я називаю чистим предметом не річ, використаю нами в повсякденному житті, а той предмет, котрий у всій повності свого розуміння є якоюсь частиною образу Бога.

З цієї точки зору поезія відповідна до молитви, бо вона відокремлює від речей, що є творіннями Бога. Існування поезії й слугує доказом існування Бога. Однак... поезія стоїть безкінечно нижче молитви, бо людина створена тільки для Бога, а не для речей.

Найкоротшим шляхом до Бога є МОЛИТВА.

Так трапилось, що скрізь плакається на нашій не своїй землі. Тужливо безнадійно на Україні убогій... Нема тії волі, бо приспана в неволі.

Вона в розораному стражданні, чорнім шумовинні, в дощі вона потужнім, зривовім...

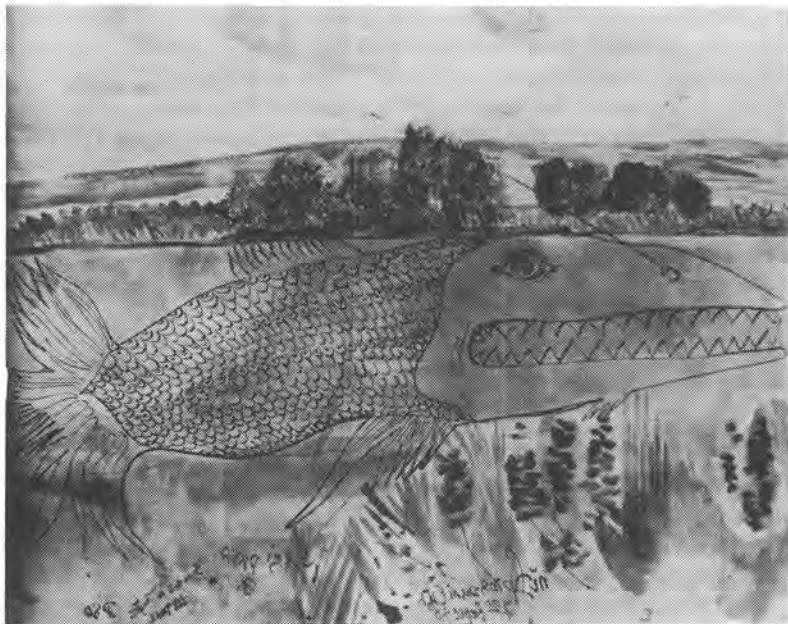

Микола Трегуб, *Повняк* ("Тіні забутих предків")
(картон, олія, туш, 1978)

А перша могила у жовтому купається;
а друга могила у зеленому б'ється в голосінні,
а третя...
... й найду ще для неї потужний еквівалент невідомого...
Тільки плакати й плакати, й піт кривавий замісить своїми сльозами..
Малював той, хто хоче розтопити оці проклятучі сніги, а лід роздавить
на щем..

... твоїх грудей не стало половини,
бо чезне чар твоєї батьківщини
і хворе серце чорний смочке спрут.
В. Стус

Психологічно багато в чому залишаючись неадаптованим до міста селянином, Трегуб і як художник зріс на ґрунті селянського відгалуження української культури. Його дитячі літа минали по навколишніх під Білою Церквою місцях. Післявоєнний час був останньою фазою існування тут народної культури — як складного й розгалуженого комплексу самобутнього національного життя, можливого у своїй вичерпній повноті й розмаїтті традиційних форм лише при безперервності цих традицій. Колективізація, голодомор, репресії, війна апокаліптичними вершниками підпалили сільське подвір'я і на згарищі прадідівської культури виріс Микола Трегуб, тож різні її компоненти не могли обминути своїм впливом його власне малярство. Більше того, живопис митця — породження передусім цієї культури. Недаремно, що для самоутвердження

Микола Трегуб, *Риба* (акварель, туш, 1980)

національної гордості українців, споконвіку хліборобів, Трегуб може стати одним із найшанованіших символів духовної Вітчизни.

Декор народної носії закодований у мазках пензля художника — густих, пастозних, рельєфних; у впровадженні текстів на творах самоцінно образною тектонікою. Для подільської вишивки характерний чорний колір із вкрапленням різнобарв'я — в аврі кольориту робіт Трегуба серед спалахів фарб завжди присутня чорна риска знання-передчуття. Геометричний і рослинний космос орнаментики та пишноти церковного барокко, скито-сарматський патріархальний світ і трипільська культура — така органіка зачаття Трегуба як художника. Безперечно і те, що постійне перебування Миколи у мистецькому середовищі Києва (після закінчення ремісничого училища навчався мистецьких азів у художній студії заводу "Більшовик") не минуло безслідно для нього як людини і як маляра. Поперше, він усвідомив особливу значимість людини-митця, а заодно — й свою причетність до цього кола; разом з друзями-товаришами, такими ж молодими художниками, вони заснували спілку "Нью Бент" — "аякже, вони прийшли у світ, щоб дати людству нове мистецтво". Разом студіювали старих майстрів, виходили вдосвіта на київські гори, яруги, цвинтарі; творили етюди, співали козацькі пісні. Одному із таких творчих моментів Микола дав назву "Період Великих Дощів, що Випали на Україну".

Нерозривний синтез реальності й імпульсивного марення є в усіх жанрових групах Миколиного малярства, у тім числі — в краєвидах. Микола часто вводив у зображувальну пластику твору храм як головний елемент внутрішніх візій-одкровень, оточивши будівлю "хмаринками тління" чи соняшною завісою. Вибухове імпульсування творчого процесу вимагало від художника напруження усіх сил, надзвичайної експресії почуттів; Трегуб ніколи не малював легко й невимушено, — він годинами вибодував свою працю. Писав у листах друзям (із археологічної польової експедиції):

Почав я подавать посилене фіксативне й тужаве в мальовничій культурі, та й взагалі виплекать себе яко митця дуже важко й через те потрібні надмірні зусилля... та проте знову й знову намагання утвердяться через малярське священодійство й таким чином проіснують ще трохи на сьому брєнному світі...

Місцевість я так і не здолав чуттєво і зорово. Хіба тільки що той берег річки крутий, з виходами скелястих уламків і рівно і сумарно пропливав постійно перед очима...

Я зробився всього-навсього малярем цієї жажливої доби, старчихи цієї... Проклята дійсність, стушованість граней і позбивані джерела... Створились вигідні умови для загибелі всього українського малярства. Несупокій і недоля, що спіткала нас, позначилися на всьому...

Ця туга на однім крилі —
І не зайти за дальні далечі
І — за крайсебе не знайти.
В. Стус

В найбільш "заболотняні" часи (60–70-ті роки на Україні) диктат ідеології укупі з агресією догматичного реалізму перешкоджали притоку нової культурної інформації, спрямованої із неосяжного простору світових реалій, тому дослідницький дух Трегуба виявлявся лише у студіях поодинокі зустріннутих каталогів, журналів, книг (настільною був *Нідерландський живопис Віппера*); у мистецьких пошуках сам Микола зазнав впливу багатьох спрямувань і течій, починаючи від імпресіонізму й постімпресіонізму, закінчуючи абстракціонізмом й сюрреалізмом. Слідкуючи за художнім дискурсом цього інтуїтивного "українського інтелектуала", вбачаємо дивовижну цільність, ущерть виповнену життєвою силою в умовах майже повної ізоляції "радянської провінції", на відміну від типу європейського інтелектуалу, витонченого, освіченого, але в розумінні мистецтва — "засушеного і вичерпаного".

Народно-естетичне чуття не дало йому відступитись од своїх

Микола Трегуб, *Розписи у київській квартирі*
(не збереглися, 1983-1984)

переконань ні тоді, коли міг би поновити собою лави фахово-вправних ремісників, ні пізніше, коли у стані вільної самореалізації долав штучно створені перешкоди між народними традиціями та сучасною мовою світового малярства. Філософський тип свідомості Трегуба як мислителя лежав поза всіма ідеологічними альянсами і був спрямований у висі загального, проте коріння його медитацій занурені в "українство", подовжуючи традицію Шевченка, Франка бути "язиком без'язиких", "рабів німих". Символічно, що до першого артефакту з'яви Трегуба на офіційно-визначному рівні стала київська виставка у Музеї Тараса Шевченка у липні 1990 року (згадаємо одну прижиттєву експозицію в ізостудії та два "захалявних" вернісажі останніх років — у Театральному клубі та художників з тяжкою долею; репрезентацію в журналі "Україна").

Розгортаючи концепцію надзавдання-відриву із хуторянського рівня, Трегуб дослухався голосу неокласиків 20—30-их років: поетів Євгена Плужника, Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Василя Симоненка, улюбленого романтика Миколи Хвильового.

Рядки творів ("мільярди вір і щастя", "проміння слів твоїх стоцвітними вогнями"...), семантично активно ілюстрували ідею трансформації образотворчих площин, міцно спираючись саме на малярську традицію, яка завжди сильніше інших шарів семіотексту впливає на свідомість глядача. Сучасний досвід мистецтва є лише засіб орієнтації, здібність віднайти контекст для підтвердження естетичної інтуїції. Трегуб знайшов цей контекст у трансформаціях національної свідомости, її архаїчної знакової мітології.

Приреченість Трегуба була зрозумілою із самого початку його долі, якщо замислитись над витоками давньої традиції трагедії художника і суспільства. Перед смертю Микола розписав свою квартиру фресками — з квітами та козаками, єгипетською царицею і богом Анубісом. "Світ ловив мене, але не спіймав", — говорив філософ Григорій Сковорода. Чи ж спіймав світ маляра Миколу Трегуба?

ЧЕРВОНИМИ І ЧОРНИМИ НИТКАМИ

Розмову з мисткинею Людмилою Семикіною веде Микола Маричевський

М. М.: Ще років п'ять тому ім'я Людмили Семикіної було надійно забутим. Вперше почув його від Івана Гончара, коли той розповідав про шістдесятницький ренесанс. Мова йшла про Аллу Горську, Євгена Сверстюка, Опанаса Заливаху, Івана й Надію Світличних — тих людей, через яких Україна виходила у світ. Гуртувало їх навколо себе страждання, любов і біль за долю свого народу. Вони добре бачили, в який кут загнана наша національна культура: в народі відбирається мова, знищуються його традиції, руйнуються пам'ятки архітектури. Одним словом, Україну оповив духовний голод... І тут виникає група молодих людей, яка починає шукати своєї спадщини, усвідомивши: "Коли не ми, то хто ж?" Об'єднавшись, вони створили у Києві 1963 року Клуб творчої молоді.

Л. С.: Започав його Лесь Танюк. Це був новий модель спілкування творчих мистецтв. Тут, як любив казати Василь Стус, "добре мислилося і почувалося". Ми не протиставляли себе Спілкам, а шукали шляхів, щоб відродити свою національну культуру. Ні Спілка письменників, ні тим більше Спілка художників, яка була і понині лишається консервативною, не пішли нам назустріч. Скільки горя завдала ця Спілка талановитим людям! Як ревно намагалася вона знищити все українське. Хоч, звичайно, серед її так званих керівників траплялися й такі, котрі намагалися нас зрозуміти, але не могли... "То є зібрання націоналістів, яке намагається відродити самостійну Україну", — сказав з трибуни один з тодішніх секретарів Спілки. І почалося цькування, звинувачення нас у вигаданих гріхах. Це в той час, коли ми з Аллою Горською тільки но починали розмовляти українською мовою, поскільки обидві вирости в російськомовній сім'ї. Яка то велика трагедія, коли творчою організацією керують бюрократи, котрі судять інших лише за те, що їх думки не вкладаються в рамки загальноприйнятого — в даному випадку соцреалізму! Але хіба не будеш служити й догоджати, коли за це тобі навішають нагороди, присвоять звання, допоможуть зробити всі блага для родини. І що їм до того, що все це робиться за рахунок чийось сліз, чийогось горя. В цих людей ніколи не вистачить совісти й мужности покаятись, адже на це здатна лише шляхетна людина. Вони просто тихо, за власним бажанням покидають свої посади (так як це зробив нещодавно Лопухов). У нашій Спілці нині, як і тоді, панує бездуховність...

Тепер багато говориться про милосердя. Думаю, що на ньому

робиться наголос (і особливо тими, хто нами керував) не випадково... Скажіть: а чи повинно бути милосердя до Юди, який продав Ісуса Христа, до Понтія Пилата, котрий розіп'яв його?..

М. М.: Ті бездарні опікуни над мистецтвом просто виконували свій обов'язок. Перед ким і навіщо — нехай лишиться те на їхній совісти. Саме з почуттям вишого обов'язку перед Батьківщиною, а також усвідомлення історичної справедливості згуртувалася у своїх лавах і передова інтелігенція, позаяк людина починається там, де починається обов'язок: коли вона робить те, що треба, а не те, що від неї вимагають. Вірно сказано, що "почуття обов'язку в ті шістдесяті роки було сильніше, ніж нині, коли за сміливість платять гонорари".

Л. С.: Дійсно: і в нас, і в них був свій обов'язок. Ми намагалися відродити дух свого народу, вони ж — зробити все, аби цього не сталося. Пригадайте слова Євгена Сверстюка: "І тільки той своє обличчя має, хто повертається обличчям до людей".

Нині наша інтелігенція трохи заполітизувалась (що ж бо робити, коли немає в нас справжніх політиків!), все це вона робить із вболівання за долю нації. Деякі ж наші художники зловтішно заявляють: от, мовляв, сякі-такі письменники займаються розмовами, а ми справу конкретну робимо — відроджуємо рідну культуру. Та чи може бути мистецтво справжнім, коли художник не в змозі усвідомити свого покликання, коли він не чує болю власного народу? Вдивіться в картини Опанаса Заливахи, Валентина Задорожного чи Віктора Зарецького: то є, як сказав один критик, "цитаделі Духу, які височать і не падають".

М. М.: У Спільці письменників (але чому не в Спільці художників?!) були виставлені роботи художників-"шістдесятників". Серед них і три картини Алли Горської — "Симоненкові", "Земля", "Мати". І подумалось: чому й досі жодного ґрунтового дослідження не написано мистецтвознавцями про художницю, яка, вказуючи дорогу до Храму, гостро і безжально руйнувала стереотипи. Всю себе віддала вона боротьбі за честь, усвідомлюючи, що за це потрібно буде платити життям.

Л. С.: Завдячую долі, що звела мене з Горською. Народилась я на Одещині: батько — столяр, мати — праля. Злидні в сім'ї змусили й мене ще з дитинства аж до третього курсу художнього училища бути пралею. І все ж — бідність, то не є ознака деградації. Мати була жорстока у питаннях моралі: хотіла бачити своїх дітей совісними, добрими й гордими. Пережила я і голодомор 1933, і трагічний 1937, які, звичайно, наклали свій відбиток у формуванні мого світогляду. Вважаю: наше покоління хоч і в злиднях та горі зростало, але воно ще з дитинства отримало дух, відчуло коріння свого роду. Пізніше, в повосенний період, ідеологи всі зусилля прикладали, аби це забрати в молоді, вказавши їй шлях брехні й

лицемірства. Цю дорогу обирають своїм дітям більшість батьків і нині: по знайомству і за хабарі влаштовують їх на навчання, купують дорогі речі, гандлюючи власною совістю...

Нинішня молодь несе гріхи своїх батьків. Важко стати великим, шляхетним, коли твоя психологія формується в такому ось напрямку. Як я радію тим молодим людям, котрі хоч і з великим зацікавленням, та все ж знаходять в собі сили вийти з цього замкнутого кола. Одночасно співчуваю їм: до всього доходять самі, перечитуючи гори книг і спілкуючись з цікавими людьми. Бож знань відповідних не дали ні батьки, ні школа.

Чи змогла б я усвідомити покликання художника, аби не Клуб творчої молоді? До малювання тяга в мене була ще з дитинства (не знаю навіть, звідки й взялося це), та пізнати велич мистецтва ніхто не вчив ні в школі, ні в студентські роки. Постійно наголошувалось, що справжнє мистецтво лише соціалістичне, яке інтернаціональне за духом і покликане служити народові... І поки відбувалось оце сюсюкання інтелігентиків, народ виробляв власну філософію. Ми, молодь, у своїх думках були далекі від цього. Але я добре бачила, в яких злиднях скнів простий люд...

І тут — зустріч з Аллою Горською, художницею, яка жила духовністю в повному розумінні цього слова. Вона ніколи не лукавила з власною совістю, хоч за кожним її правдивим виступом йшли карателі. Пам'ятаю, як я з Горською та Заливахою виготовили Шевченківський вітраж у вестибюлі Київського університету. На ньому зображений гнівний Шевченко, що однією рукою пригортає покривджену жінку-Україну, а у високо піднятій другій тримає книгу. Вітраж був брутально знищений, а нас з Аллою виключили зі Спілки художників України.

Ми з Горською були неофітами, які брали для себе знання і енергію у Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Михайлини Коцюбинської. Саме вони й допомогли нам усвідомити, що то є українська культура, чому її так ревно знищують і переслідують, приписуючи націоналізм тим художникам, які стоять на ґрунті духовності.

М. М.: В ті шістдесяті художники й мистецтвознавці, які входили до Клубу творчої молоді, твердили, що основним мірилом мистецтва є духовність. Вона одна може дати творам безсмертя. Духовність же немислима без національного відродження, без розуміння людиною того, що вона відповідає перед вічністю за долю свого народу.

Л. С.: Так, основним своїм завданням ми вважали відродити духовність української нації. Подумати тільки: народ, який мав таку високу культуру став на шлях бездуховності. Пригадаймо давні часи: як була розвинена в нас освіта, з яким смаком вміли одягатися люди! Найдорожче для наших предків були вірність, воля

і честь. Ми пам'ятали про це. Пригадуєте: "Тільки самотня жінка волає в темінь глуху: панове — де Ваша шпага?" Ці слова завше нагадують мені Аллу Горську. В ті шістдесяті ми з нею довго сперечались про покликання художника...

М. М.: Саме тоді ви лишили живопис, зайнявшись проблемою українського одягу. Почали, так би мовити, видобувати з небуття дух нації, затоптаний різними невігласами. Здавалося б, благородна справа: а скільки вам треба було пережити, щоб залишитись собою!

Л. С.: Коли не ми, то хто ж? Серце стискалося від того, коли прийдеш на концерт української пісні, а його учасники одягнені в такий одяг, що починаєш задумуватись: невже наш народ колись мав це вбрання? Алла Горська порадила: "Візьмись за одяг, адже тобі дано бачити його красу, вловлювати історичний смисл..."

Мистецтво ніколи не питає, що з тобою робить життя, куди ти діваєш енергію, чи маєш творчий стимул, чи відчуваєш потребу в своїй справі? Наш народ споконвіку прагне краси. Скільки треба було сил прикласти, щоб довести його до такої байдужості до своєї зовнішності. Художник покликаний допомогти людині повернути її гідність, позаяк цього ніхто не хоче робити: ні та людина, котрій немає коли вгору глянути, ні уряд, ні суспільство. Хотіли б ми з вами цього чи ні, але вся проблема одягу знову таки зводиться до політики, завдячуючи якій якраз і були знишені звичай і традиції народу. Як виразний вияв бездуховності є оті підмальовані дівки, одягнені в міні-спіднички. По них я відчуваю спустошення культури. Людина хоче привернути до себе увагу чи коліном, чи зачіскою. Це — протест суспільству. Кого вона може повести за собою — рекетера, наркомана, вбивцю? Скільки кинуто їй в ту голову, стільки вона й візьме.

Кожне передове суспільство робить рекламу одягові, техніці. В нашій країні рекламу робить собі міщанство. Воно прагне розважати, полонити на секунду, згарувати когось на мить й відразу ж іти іншого шукати. Ця позиція антиморальна...

На Заході люди одягаються демократично, артистично, інтелектуально і одночасно просто. Наше дівоцтво й парубоцтво носить одяг зі Заходу, щоб не бути закомплексованим. В той наш одяг, який є у крамницях, можуть одягатися лише старці. Боже, Боже, яке ж бо вбрання ми мали! Національне виродження, безкінечне втрачання людиною власної гідності примусило мене взятися за проблему одягу. Пригадуєте слова модельєра Зайцева про те, що люди у нас не одягнені, а просто прикриті...

М. М.: І все ж в Росії знайшли можливість відкрити для Зайцева фірму. В нас же протягом багатьох років переслідували не тільки вас, а й тих людей, котрі ходили в пошитому вами одязі. Як же хтось боявся національного прозріння?..

Л. С.: Не хоч зарохувати себе до числа талановитих. Сверстюка, Заливаха, Зарецького переслідували за талант. Кому я заважала жити?.. Тепер ті, хто відвернувся від мене в ті часи, розглядаючи мої ранні роботи кажуть: "Для чого ви втратили в собі живописця?.." Чуєте: це я втратила! А чи не ви допомогли в цьому, закликаючи мене зрестися своїх поглядів й розірвати стосунки з друзями. Наївні: невже думали, що я це зможу зробити? Так хотілось, аби прокрутили ту плівку, на якій записано, як виключали мене із Спілки: хай ті, хто кидав тоді у нас звинувачення, повторять їх тепер...

Я пішла в чисте мистецтво, але виходить, що й це у нас переслідується. Кожен мій самостійний крок з самого початку обстрілювався бюрократом від культури. Природа бюрократа — абсолютно не думати про свою державу. Цей "слуга народу" живе за рахунок власного егоїзму, взявши своїм ідеалом гроші. Його ворогом стало все духовне. Якщо він є слуга народу, то комусь служити: а кому? Народу не потрібні слуги, які живуть за його рахунок. Природа слуги — підсиджувати, його бог — кар'єра. Художника-слугу не хвилювали проблеми голодомору й репресій: йому пропонували, що писати, як писати і для кого писати. І за це — платили. Звичайно, фірму українського одягу хотілося б відкрити. Та знову таки: чи піде назустріч нинішнє керівництво Спілки?

М. М.: Хтось слушно зауважив: "Коли не можеш нічим прислужити культурі рідного народу, намагайся хоч не шкодити їй". Якби ці слова були почуті тоді вашими противниками! Адже таку корисну справу почали: відродити традиції народу, його національну гордість через одяг.

Л. С.: Поштовх до цього дав Іван Гончар. Його домашня колекція одягу зачарувала і полонила мене. Подумалось: яку красу втрачено, відібрано те, що відрізняє українців від інших народів. А ще в пам'яті подорож по історичних місцях України, яку проводив Григорій Логвин. В уяві вимальовувались різні історичні епохи України. А поскільки я художник, то ці епохи бачила в одязі, який відбивав повну картину життя предків. І подумала я: що ж собою являємо ми, нащадки, які отримали ось ці руїни? З кожної такої подорожі привозила етнографічний матеріал.

Я по-справжньому захопилась одягом. Увагу мою особливо привернуло народне вбрання XVII століття. Та голос предків промовляв: "Почекай, адже твоя нація виникла набагато раніше — у що тоді вона була одягнена?" Так я дійшла до XI століття, коли почав зароджуватись одяг нашого народу...

Клуб творчої молоді вирішив організувати виставку "Київ історичний", де я хотіла показати одяг, який носив український народ в різні віки. Та зробити цього нам не дали. Пізніше Ліна Костенко та Леонід Осика запросили мене бути художником

костюмів у фільмі "Захар Беркут", де я таки втілила частину своїх задумів.

Одяг не потребує музею, одяг уже музей під відкритим небом. Інтелектуальність людини повинна поєднуватись з його одягом. Одяг створив свою певну роллю — він є святим, недоторканим. Завдання художника-дизайнера: як не загубити ці здобутки культури народу, поєднавши їх з сьогоденням. Коли людина (і особливо та, яка причетна до мистецтва) не зможе продовжити історичну сув'язь, вона денационалізується. Ми, художники, не повинні догоджати смакам міщанства, а зобов'язані пропагувати культурні цінності свого народу. Міщанство хапає з усіх базарів різне, не усвідомлюючи, що таке стиль. Воно, звичайно, також має свого глядача, скільки смак людини залежить від рівня її культури. Нам же, за допомогою одягу, потрібно піднести людину до розуміння її гідності, особистості, внутрішньої культури, естетики.

М. М.: Нещодавно ви повернулися з Нью-Йорку. Це була ваша друга поїздка за кордон. Які враження від неї лишилися? Чи вдається художникам-дизайнерам Заходу по-сучасному використовувати в одязі національні традиції?

Л. С.: Дизайнер там, звичайно, досягнув свого злету. Це я побачила під час своєї подорожі до Франції (організована там фірма Діора якраз і працює на основах етнографії). Нас тоді приймав господар одного з найбільших паризьких готелів. Це була чемна й шляхетна людина. Він жартував, розповідав нам про свою країну. Керівник нашої групи запитав у нього: "Ви комуніст?" Той засміявся і з гордістю сказав: "Я — француз!" Не хочу ідеалізувати західний світ: є там свої плюси і свої мінуси. Приємно було дізнатися, що українці в Америці за рівнем освіти стоять на другому місці. Друзі багато возили мене по цій країні, показували її досягнення. На закінчення чекали від мене захоплення всім цим. Воно, звичайно, було, як і був біль за свій народ. Кажу: "У вас є все. А мені так хочеться зараз поїхати у свої Дешки під Богуславом і одягти отих жінок і бабусь в людський одяг..." Пригадалось прохання однієї бабусі: "Пошийте мені спідничку чи фартушок з нашим орнаментом — так, як колись носили..." Це ж до того довести культуру народу, щоб стара жінка тримала в скрині ткану сорочку й соромилась її одягнути, аби діти та внуки не засміяли. Так їх затуркали, цих бабусь, що замість корсеток поодягали вони фуфайки та й ходять в них. Національне ж вбрання хіба що учасники художньої самодіяльності на свята одягають. Естафета з минулого в майбутнє у нас перерізана — ось що болить мене ревно...

М. М.: І все ж радісно, що після отих шістдесятих на Україну знову прийшло відродження. Любов і відповідальність за долю народу знову єднають нас, закликають кожного нести "Високий дар на свою Гору". Тільки не зрадьмо самих себе...

Л. С.: Нині нам обов'язково потрібно повернутися лицем до правди. Тепер вона потрібна всім, позаяк попереду — прірва. Оберігати й нести духовні цінності здатна лише шляхетна людина. Пам'ятаймо про це!

М. М.: Дякую вам, Людмило, за цікаву розмову. Гадаю, що багатьом читачам на власні очі хотілося б побачити ваш одяг. Що ви в цьому їм зможете порадити?

Л. С.: Живу надією, що, нарешті, ця довгождана виставка одягу відбудеться в році нинішньому. На неї й хотіла б запросити всіх бажаючих.

ОРФЕЙ БЕЗ ПРИПОНИ

Вірко Балей

1

Тридцять чотири роки тому, у червні 1956-го, київська газета *Радянська культура* надрукувала чудову статтю Максима Рильського "Краса". Поет писав: "Недавно в гурті письменників, художників, композиторів і критиків велася розмова про шляхи розвитку радянського мистецтва, включно з літературою. Зненацька хтось вимовив єдине слово — краса". Всі стрепенулися. Дійсно, так виглядає, що ми забули це слово...

Прикінці того ж 1956 року створено комітети, що започаткували повільний процес реабілітації культурних діячів 20-их і 30-их років. Реабілітовано драматурга Миколу Куліша, режисера Леся Курбаса, письменника Валеріяна Підмогильного та багато інших.

Настала "відлига". З сучасного погляду її можна вважати першою перебудовою у другій половині ХХ століття. Відновлено контакти з Заходом. Влаштовано виставку французьких книжок і репродукцій, серед яких були показані не тільки роботи імпресіоністів, але й таких модерністів як Брак, Дерє, Пікассо та ін. Відбулася виставка Рембрандта, тиждень бельгійських фільмів. Протягом 1959-го англійські композитори й західні письменники — включно з Альберто Моравією — відвідали Київ. Та, либонь, найважливішим було те, що переповнені новими ідеями, критикуючи по дорозі геть чисто все, насунули поляки. Приватні розмови з численними закордонними відвідувачами не могли проминути безслідно.

2

На роботу групи київських композиторів першою звернула увагу український музиколог Галина Мокреєва у статті, надрукованій в польському виданні "*Ruch Muzyczny*" 1962 року. Стаття, що називалася "Лист з Києва", розповідала про появу там композиторів нового типу, з котрих бодай один — Валентин Сильвестров — писав серійні твори. Автор коротко, проте захоплено, писала про інших композиторів цієї групи, зокрема про Леоніда Грабовського, Віталія Годзяцького, Володимира Губу та Віталія Патцера.

Що й казати, високим сановникам музичного світу, чий вишкіл та естетичні уподобання ґрунтувалися на авто-еротичному досвіді ХІХ століття, тяжко було сприйняти аванґардизм, він їм видавався ідеологічно підозрілим, якщо не цілком нестерпним. Стаття Мокреєвої викликала полеміку, яка лише недавно шасливо закінчилася.

Так було в 1962 році. Сьогодні 1990-ий. Відбулося багато змін.

Навіть у Києві. У 1962 про Київ (отже і про всю Україну) говорили як про "твердиню музичного консерватизму". Консерватизм тодішньої музики Радянської України не тяжко пояснити, якщо пригадати її непевне політичне становище і те, що на 1918 рік вона була позбавлена життєдайного безпосереднього минулого. Створити таке минуле — національне минуле XIX століття — стало одним з найважливіших завдань композиторів. Тим часом наспіли 30-ті роки й колективізація, і завдання звелось до "соціалістичного реалізму".

Бурхливе життя 20-их вилонило не одну істинно мистецьку індивідуальність, проте, лише єдине ім'я втішається нині міжнародним визнанням: ім'я кінорежисера Олександра Довженка. В культурному відродженні музика відігравала важливу роль і то не тільки завдяки особі Бориса Лятошинського, а й завдяки незчисленним професійним композиторам і виконавцям, що вперше за останні століття мали можливість розвивати національну музичну традицію. Хоч ця традиція майже ніколи не переступала кордони країни, вона, однак, творила частку національного багатства. В дійсності треба було починати від початку.

А тут втрутилася доба сталінщини. На неї склалися часи колективізації, ежовщини, Другої світової війни і ждановщини. Нарешті у 1953-му помер Сталін. Протягом 1953-1958 — цей період інколи називають "поверненням до соціалістичної справедливості" — Гомулка захопив владу в Польщі, а угорці програли свою ставку на "революційні" зміни. З історичного погляду перша невдала перебудова зіграла для покоління 60-их років важливішу роль в розвитку української музичної культури, ніж навіть 20-ті роки. Саме тоді ціла когорта молодих композиторів (Валентин Сильвестров, Леонід Грабовський, Володимир Губа, Євген Станкович, Володимир Загорцев, Валентин Бібік, Мирослав Скорик та інші) стала активно розхитувати закоренілі уявлення про українську музику.

3

Кожен український композитор (так само, як історіограф) мусить спершу включитися у процес, а тоді стати на опір гнітові української історії. Бо, на превеликий жаль, уявлення українців про власну культуру страшенно подібні до того спрощеного образу, який їм одні накидають ззовні, а інші підтримують ізсередини. Це остаточне закріплення вже готового, загальновідомого, перетвореного в кліше. Нерушимі міти подаються як дійсність і таким чином гальмують, а не вивільнюють творчі сили людини. Це явище притаманне всім народам, що перебувають за лінією економічної, а, отже, і політичної зрілості, що позбавлені ширшої автономії, і тому розпізнаються лише по дуже небагатьох рисах, які відразу з

ними ототожнюються. Такі народи створюють бездоганні зразки місцевого кольориту: *les romans des pays chauds*, екзотичну літературу. Та коли сам народ підтримує спрощене уявлення про себе, яке склалося в зовнішньому світі, це веде до закостенілості.

Знайомлячися з українською музикою, слід пам'ятати про уривчастий розвиток всієї української культури. Ця риса притаманна культурі кожного суспільства, залежного від політичних, економічних і соціальних зовнішніх чинників. Якщо, приміром, російську чи американську культуру покоління від покоління переймало безперебійно, і кожне докладало до неї свою частку, то в українській культурі між низкою спорадичних спалахів тягнуться періоди, протягом яких вона не могла відокремитися від культурного процесу тих народів, що контролювали країну політично. Можна сказати, що українська культура існувала — а під деяким оглядом і далі існує — на своїй землі, мов на вигнанні.

Нелінійність розвитку української культури вплинула на ментальність мистців, зумовила хід їхньої думки, що не раз нехтує логікою "західної" музики. Переважає мрійливість, пасивний спротив, властиві людям, що знаходяться в уразливому становищі. Нелінійність в житті породила "мітично-поетичний реалізм", схожий на "поетичний реалізм", що його подибуємо у творах латиноамериканських письменників. Чудернацькі події стаються щоденно і сприймаються як звичайні. Ототожнювання реального й нереального часто супроводиться буйним гумором. Панує дух гіперболізації, і дивні фантастичні явища сприймаються, наче природні. Мистецтво стає інтроспективним, навіть "антираціональним". Антираціональним не в тому розумінні, що воно протиставить себе розумові, а в тому, що дозволяє "почуттям" диктувати вибір форми. Переважаючий емоційний стан (тут музика Сильвестрова може бути яскравим прикладом), — це метафорична дія, загнана в нерухомість. Такий стан протилежний засадам російської чи американської музики, що стремлять до певного пункту і позначені агресивною інтелектуальністю.

4

При кінці 50-их і на початку 60-их років у розвитку музики відбулися помітні зміни. Однак ніякі здобутки не дадуть відчутних наслідків, якщо не з'являться їм на підмогу талановиті композитори-новатори. Ми вже згадували декотрі імена. Тепер спинимось докладніше на двох із них: Валентиніві Сильвестрову та Леонідові Грабовському.

Імена цих композиторів не лише в західних колах, але і в Радянському Союзі пов'язують до купи, мов два боки медалі. Грабовський — класицист, Сильвестров — романтик. Я вважаю таке узагальнення помічним, доброю вихідною точкою. Покоління

середини 70-их і 80-их років сприймало досягнення цих композиторів уже не як обіцянки на майбутнє, а як dokonаний факт.

5

Валентин Сильвестров народився 30 вересня 1937 року в Києві. Музику почав студіювати, коли йому сповнилося 15 літ. Спершу брав приватні лекції, згодом вчився у вечірній музичній школі для дорослих ім. Стеценка, яку закінчив 1955 з золотою медаллю. Після того вступає він у Київський будівельний інститут, а з 1958 стає студентом Київської консерваторії ім. Чайковського, де вивчає композицію у Лятошинського, а гармонію й поліфонію у Левка Ревуцького. 1964 року одержує диплом консерваторії. Як композитор Сильвестров дебютував у грудні 1961 року, коли під час пленуму молодих українських композиторів був виконаний його перший гвоґажний твір — "П'яно квінтет" (1961), що викликав майже сенсацію. Саме концерт на пленумі спонукав вищезгадану статтю Мокреєвої. "Квінтет" побудовано на двох протилежних ладах: діятонічній і хроматичній, з відвертим заґраванням з атональністю. "Тріяда" для піано (1961) та "Тріо" для флейти, сурми і селести (1962) відкривають перед нами індивідуальний світ Сильвестрова, де ще непозбуті впливи нейтралізовано й асимільовано у стислих фразах неромантичних — але вельми експресивних — жвавих жестів.

З цих двох композицій можна виснувати напрям майбутньої творчости Сильвестрова: у них звучать перші ноти бунту проти західньої теорії мистецтва, зведеної на принципах наслідування реального та втілення ідейного задуму. Сильвестров натомість прикликає чаклування, маґічні сили.

Перша вповні завершена композиція Сильвестрова — "Таємниця" для флейти-альта і шести груп ударних інструментів — була написана для Северіно Газеллоні. Поза іншими змінами в техніці, твір вражає переходом до вільної серійности, він рясніє випадковими й текстуальними варіаціями, що, однак, не порушують його основної ліричної й мелодійної тканини. У "Привиді" для оркестри (1965), а швидко по ньому в гігантській Симфонії ч. 3, "Ескатофонії", вперше знаходимо цілком чітко окреслену концепцію, що була помітна ще в ранньому "П'яно квінтеті": змаґання і суперечку між "культурними" (точними) та "містерійними" (вільними) структурами. Майже весь 1966 рік пішов на писання найзначимішого твору Сильвестрова — "Ескатофонії" (Симфонії ч. 3) для великої оркестри. Це, либонь, найбільша композиція у так званому "аванґардному" стилі, що вийшла з Радянського Союзу. Твір писано на замовлення Музичної фундації Кусевіцького і вперше виконано в Дармштадті 6 вересня 1968 під батуютою Бруно Мандера. "Ескатофонія" далі розвиває

діалектичний напрямок, започаткований у "Привиді": протиставлення культурного, витонченого, пост-веберівського надмірно кучерявого і "містерійних", споконвічних, ненадуманих, майже оголених звуків. У результаті постала багата й виразна музична мова, а, щоб повністю виявити її естетичні можливості, використано всі доступні технічні засоби.

Другий період стилістичних шукань Сильвестрова знайшов вияв у його монументальній "Драмі". Композиція складається з трьох частин: соната для скрипки; соната для віолончелі; тріо. Твір позначений великою театральністю, свідомо насичений архаїзмами, відчувається намагання сплести прояви різних ступенів історичного розвитку в єдину тканину. Це не слід ототожнювати з колажем, де готовий матеріал пробують ужити по-новому, нерідко алогічно й фальшиво. "Драма" радше зближається до пародії, в тому самому сенсі, що й твори Томаса Манна. У випадку "Драми" приємно сприймається перспектива, з якої показано твір. ("Перспектива" передбачає певний рівень самосвідомості, що дозволяє дивитися на власний твір з відтінком іронії). Іронія — і її згусток-пародія — майже завжди є наслідком конфлікту, або дуалізму. З твору мало б стати ясным, що діалектична "суперечка" між "культурним" і "містичним" початками та їхніми надбудовами досягає тут кульмінаційної точки, коли протиставлення вже неможливе, бо протидія синтезується в єдність. Якщо клясичну, тональну музику вважати "текстом", то модерні течії (історична неминучість) набувають значення "контексту". Інакше кажучи, буйний розвиток музики від часу Моцарта до Шьонберга завершився появою музики "контекстуальної" і сприйманням серійності, як форми найгострішої критики естетичних засад діятоніки. Проблему тексту й контексту (зручного дуалізму) зрештою розв'язав феноменальний Джан Кейдж у творі 4'33", зкомпонувавши його з тиші. Сильвестров, натомість, убачає розв'язку в синтезі обох начал; нині це вже не викликає анатем. Отже, в перекладі на діалектичну мову авангардизму, пізнішу творчість Сильвестрова можна вважати "текстуальною" критикою "контекстуальних" осягів за минуле півстоліття, а зовсім не відкиданням їх. В результаті, звичайно, постав новий текст-злиття знаного і знаючого.

Після "Драми" з'явилися "Медитація" для віолончелі з камерною оркестрою та піяно соната. Протягом 1973 року написано низку творів у "давньому стилі", і що це за чудові й несподівані речі! В них Сильвестров наново відкриває діятоніку, майже мінімалістичну (не функціональну) її видозміну. За творами "Музика для дітей" (opus 1 і 2), "Три п'єси в старому стилі", "Дві п'єси для дітей в старому стилі" з'являється "Кантата" для сопрано й камерної оркестри. Стиль Сильвестрова остаточно оформився у

"Струнному квартеті", написаному 1974 року. Лариса Бондаренко писала: "В останніх творах Сильвестров продовжує відступати від одностилевости, хоч рівночасно свідомо обмежує себе традиційними методами, надаючи їм алегоричного сенсу... Витримані в жанрах і стилістичних нормах XVII-XIX століть твори сміливо поєднують усталену форму з виявом інтимно-особистого". Десятиліття між 1974 і 1984 було дуже продуктивне. Саме в ці роки нахил композитора до містики й трагізму найповніше виявився у низці творів, що закріпило за Сильвестровим "алегоричний спосіб вислову", як його власну територію (разюче відмінну від многостилевої рясности Альфреда Шнітке): "Лісова музика", "Тихі пісні" для голосу й піано (цикл на 70 хвилин), "Постлюдіум" для роаяля з оркестрою. У цих творах Сильвестров випробовує як драматичний засіб ідею пам'яті. Перед слухачем справді розкривається майбутнє давноминулої події. Найновішим твором Сильвестрова є симфонія для голосу з оркестрою "Exegi monumentum", яка була закінчена 1987 року.

6

Леонід Грабовський народився 28 січня 1935 року в Києві. Загальну освіту здобув у Київському університеті, який закінчив 1956 з дипломом економіста. Після цього вступив до Київської консерваторії ім. Чайковського як надзвичайний слухач; студіював композицію у Ревуцького й Лятошинського; закінчив науку 1959, був зачислений в аспірантуру і 1962 одержав кандидатський ступінь. Помітний успіх і визнання спостигли Грабовського, коли його "Чотири українські пісні" (1959) нагороджено першою премією на всесоюзному конкурсі. Навіть метр радянської музики Дмитрій Шостакович прихильно відгукнувся про твір: "«українські пісні» Грабовського мене страшенно порадували..." Його аранжування полонить свободою вислову і добрим хоровим письмом".

Грабовський належить до піонерів радянського авангарду, до того першого покоління композиторів післясталінської доби, що проломило кригу і створило крилатий вираз "відродження нового". З-поміж радянських композиторів, що вийшли на міжнародну сцену в середині 60-их, Леонід Грабовський зискав репутацію найкмітливішого, найшаленішого і в той же час найбільш схильного до формального експерименту. Ставлення Грабовського до мистецтва добре окреслює фраза Сюзан Зонтаг: "уявний ландшафт, створений волею". Композитор наділений гострим аналітичним розумом, його розуміння форми і стилю (що являється аналізою змісту), як способів зображення, перегукується з твердженням Поля Валері: "те, що для інших є формою, є змістом для мене". Поруч нього виникає почуття, що композитор, мов алхімік, перетворює прості метали в золото. Для Грабовського стиль є образом світу,

образом напрочуд конкретним, чимось, що використовується цілковито свідомо. Це вказує на емоційну суворість, на безсторонність а́ la Стравінський. І справді, партитури Грабовського виглядають на папері спрощеними, навіть скупими, позбавленими чуттєвості. Але звучать вони міцно (навіть "Microstrutture", 1964, сольо для гобоя). Частково це пояснюється тим, що музикальні фрази — самі по собі формально точні й "по-класичному" прозорі — пов'язані у такий спосіб, що творять дуже видовжені складні лінії, і тим викликають настрій широти, просторості. Грабовський починав як послідовник Бартока й раннього Стравінського: неокласичність, сполучена з явно модерним розумінням етнографічного матеріалу. Та вже між 1962 і 1964 роком він пише низку творів, які більше й більше тяжать до дванадцятитонової естетіки. Одночасно він вивчає не тільки засади Другої віденської школи, а й польського авангардизму, ідеї Штокгаузена й Ксенакіса, музику Фельдмана й Кейджа та прозові партитури Джорджа Брехта. Два-три роки виношування завершилися таким вибухом творчості, що межує з феноменальністю: в 1964 році написано "Тріо" для скрипки, контрабаса й піяно; "Microstrutture" сольо для гобоя; "З японських гайку" для тенора, пікольо, бассуна й ксилофона; "Акварелі" (на слова Тичини) для жіночого голосу, скрипки, альту, віолончелі та контрабаса; і "Constanti" сольо для скрипки, чотирьох роялів і шести груп ударних інструментів. Кульмінаційним твором цього періоду є "Море" (твір почато 1964 року, закінчено 1970), у багатьох відношеннях найцікавіша робота Грабовського до сьогодні. "Море" розписане для оповідача, двох хорів, органа і великої оркестри. Прем'єра відбулася у Голляндії в програмі музичного тижня Гавдеамус 1971 року. Композиція має щось від кіномистецтва — монтаж, часте розмивання або накладання зображень. Від кіна й захоплення фактурою поверхні, асоціативністю звукових образів.

Десь приблизно з того часу, коли написано цикл "Homeomorphia I-III" (1968-1969) для піяно і "Homeomorphia IV" (1970) для окрестри, почав Грабовський виробляти стиль, який можна назвати структурним мінімалізмом. Так написано "Невелику камерну музику ч. 2" для дванадцяти струнних інструментів (1971). А тоді започає мовчазний період. Пізніші твори Грабовського — "Concerto misterioso" для дев'яти інструментів (1977); "Concoursuono" для вальторні (1977) та "Когда" ("Коли"), цикл для меццо-сопрана, чотирьох інструментів і струнної оркестри (1987) — позначені складним поєднанням різних стилів, полістилістикою, яку можна назвати стилістичною модуляцією.

З 1981 року Грабовський живе у Москві.

У ПОШУКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Марта Богачевська-Хом'як

Мало хто з науковців зумів передбачити цілковиту ерозію комуністичних систем у Східній Європі, яка проходить перед нашими очима. Зменшення кількості радянських військ у Східній Європі — так, прискорення лібералізації розширення рамок реабілітації — так, легалізація деяких віровизнань — так, але повне ідеологічне і організаційне банкрутство цілої системи — це не вкладалося в голові західних науковців. Мало хто з них передбачав, що пересічний мешканець Сходу зможе усвідомити, що сам Маркс, що сам Ленін, а не лише Сталін і його послідовники, могли помилитися, що не лише одиниці помилялися у своїй інтерпретації, але ціла філософія марксизму вийшла із помилкових основ. Навряд чи приходило західнім науковцям на гадку, що маси східноєвропейського населення зможуть дійти до такого переконання без якоїсь програми перевиховання.

Захід привик дивитися на схід Європи з точки зору традиційних дисциплін історії держав, вивчення ідеології та аналізу політики великодержав. Такі підходи не зумовили реалістичного розуміння подій у Східній Європі. Навпаки, можемо одверто поставити питання: чи взагалі вивчення історії Східньої Європи сприяє розумінню сучасності?

Паралелю сучасних днів можемо знайти у бурхливих подіях 1848 року. Однак революції 1848 року — революції студентів та інтелігенції — не знаходять позитивної оцінки науковців. Герої тих революцій часто представлені як утопійні мрійники. Патріотизм національних провідників тих років не дав багато тривалих наслідків. Навпаки, історики гостро висловлювалися про невторопність поетів-ідеалістів, які гралися політикою. Загальна opinio така, що світові не потрібні Голдеріни чи Гердери, що держави творять сила та політика Бісмарка, дипломатична проворність Кавура та політичний хист Наполеона III. Може тому архітект детанту наших днів Генрі Кіссінджер захоплювався в молодості працею Метерніха на віденському конгресі 1815 року. Він вважав, що конгрес забезпечив мир та загальмував революції. Однак революції вибухли, як і проходять політичні зміни на сході Європи в наші дні, хоч ніхто справді їх не сподівався і ніхто їх не плянував. Чи ж і нинішні зміни у Східній

Доповідь виголошена при врученні нагороди Фундації ім. Антоновичів за 1989 рік.

Європі приречені на крах тому, що їх символізують Гавелі, Павлички, Драчі, Мазовецькі, німецькі студенти, польські робітники і донбаські вуглекопи? Але навіть якщо вони приречені титани, чи історія минулих приречених подій не допоможе нам розібратися у сучасності?

Поети іншої гадки — їх, поетів, історія вчить, якщо тільки правильно її вивчати. Ось Ліна Костенко:

На світі можна жить без еталонів,
По різному дивитися на світ,
Від того світ не зміниться ні трохи, —
Усе залежить від людських зіниць:
В широких відбивається епоха,
У звужених збіговище дрібниць!

Тарас Шевченко, — той, до якого ми завжди звертаємося, але не завжди розуміємо, — картав своїх співвітчизників не так за брак знання історії, як за фальшування знання про історію:

Якби ви вчилися так, як треба...

Але для сучасника на Україні, від Івана Драча та молодих "Не-журислів", історія вже не вчителька. Вона — "сива курва, вічна наймичка баби політики", її вчинки соромлять сучасника. Для жителів Східньої Європи історія не благословить своїх читачів, вона таврує.

На нас, на Заході, не лежить тавро історії. Нам не приходиться особисто переживати всі її повороти. Історики на Заході можуть розглядати панораму минулого з підвищення академічних веж. Вони можуть роздумувати над суттю історії, і навіть якщо їм самим не вдасться як слід представити історичних подій, то ніщо їм не стоїть на перешкоді писати про те, яка історія повинна бути. Це не виключає історії України. Політичні події у Східній Європі завадили в осмисленні історії України.

Що ми знаємо про історію України? Нас тут не цікавить ані Тисячоліття Хрещення, ані "откуда пошла Русь-Україна?" Радше подивімся, куди вона прийшла. Що це, властиво, історія України? Що нам каже історія про те, що творить Україну?

Спершу маленька довідка про історію саму по собі. Виглядає просто: історія — це розповідь про минуле або, ще краще, документація минулого. Але історія, навіть коли вона віддзеркалює минуле, не є ніколи виключно продуктом минулого. Навіть з пера найбільш об'єктивного науковця, який пише з бази архівних джерел, історія все ж таки переходить через призму свідомости автора. Вона віддзеркалює не тільки добу, про яку йде мова, але й свідомість істо-

рика, який пише історію. Аналіз психологічних мотивацій історичних постатей проявляється інакше сьогодні, ніж в історика минулого століття. Кожна історія подає нам інформації не тільки про тему, про яку мова, але і про історика, який пише історію. Тому то часто історії самі стають історичними документами і переростають своїх авторів, даючи образ доби автора, а не тільки його теми. Звичайно історики говорять до сучасників, але бувають і небуденні історики, які вміють говорити до грядучих поколінь. Це стається, коли історик зуміє передати якийсь суть історичного процесу, а не тільки оповідання про минуле.

Історія — це і віддзеркалення минулого, і опис сучасних зацікавлень. Вона здатна вчити подвійно — інформувати про минуле і заохотити читача зрозуміти не лише минуле, але й думку та світосприймання автора розповіді. На відміну від філософії чи релігії, історія не претендує на подання вичерпної правди чи всієї суті, не бере собі за тему істину, Бога чи досконалість. Радше, історія намагається описати людське, обмежене минуле в такий спосіб, щоб воно було зрозуміле і доступне читачеві. Читач з власного досвіду знає, що можна вчитися з власного досвіду, і сприймає історію як науку чи розповідь про подібних йому людей. Історія не є відтята від шоденних турбот та зацікавлень читача. Всі людські зацікавлення — це правдивий обсяг історичних тем. Читач-учень може вчитися з цієї науки про те, як треба вчитися, як критично сприймати світ і минуле, як вміти читати та знайти зміст за рядками слів. В додатку до дидактичної розповіді про минуле, історія може навчити читача як дійшло до поданої розповіді, яке є наświetлення історика і про що справді розповідає історія. Історія вчить критичного думання. Тому то історія є однією з головних предметів гуманітарних наук.

Для більшості читачів, однаке, історія залишається тільки описом про минуле. Для нас, українців, історія — це опис нашого народу, генеалогія нашого існування, родинний портрет наших предків. В такому понятті історія — це щось нам дане, зафіксоване в минулому та й ще посилене народними думами і літературними творами. Ту історію ми приймаємо як завіт, як народну пам'ять. Ми її прикрашуємо, поширюємо, вишиваємо на її канві. Вона розповідає про нас самих, вона підтверджує наше існування. Вона існує, навіть коли ми перестасмо існувати. Вона наділяє нас вічністю — або принаймні пам'яттю на кілька поколінь.

Минулого століття, коли природничі науки приймалися за точне, об'єктивне та раціональне віддзеркалення дійсності, історія також намагалася бути точною наукою. Не було призми зору автора — історики намагалися відтворити події такими, якими вони насправді були, тобто, могла бути тільки одна правильна історія. Все решта — це або брехня, або варіанти. Сьогодні природничі науки стали ще

більш науковими — і тому у меншій мірі точними. Поняття реальності, об'єктивності, простору, часу вже не відповідають недвозначним алгебричним рівнянням. Стислі науковці бачать реальність у різновимірних просторах, а не лише як віддзеркалення об'єктивності, яку можна математично вичислити у двовірному плані. Як і інші науки, отже, історія стала ще більш многогранною, ніж будь-коли.

Але для пересічного читача історія залишається — навіть у нашому софістикованому та непростому світі — прямолінійним оповіданням про конкретне минуле, наче комаха, навіки полонена у прозорість янтарю. Це оповідання про нас: про те, як Кий, Щек і Хорив та їхня сестричка Либедь заснували Київ, і як Апостол Андрій Первозванний поблагословив гори, щоб ті стали золототерхими. Це наша історія, віддана резонантним відлунням дум, це втілення нашого народу. У нас історія — отже ми існуємо.

Така історія перестає бути історією — вона виборює свою правду, своє оправдання існування. Вона, ця історія, вже не вчить, не стимулює думки, не витончує критичного зору. У неї інші функції — зберегти віру, піднести дух, пронести минуле у будуче.

Народи, які не змогли захоронити своїх держав, зуміли помило всього затримати чи відтворити історію свого народу. Навіть серед народів, яким забороняли право на їхнє існування і на вжиття їхньої мови, пам'ять про їхню історію не завмерла. В часи, коли заперечували їхнє існування, вони зуміли відтворити наукові студії історії своїх народів. Франтішек Палацький, Ніколаї Йорґа, Томас Масарик та Михайло Грушевський підкреслювали існування своїх народів тоді, коли ті народи не мали своїх держав. Історія запевнювала їхнє існування, тоді як великодержави заявляли, що таких націй "не було і бути не может". Ці історики зосереджувались на політиці та культурі, цікавлячись час до часу економічним розвитком краю. Їхні праці стали основою історичної аналізи цих народів. Для загального читача цей підхід до історичних наук ототожнився з історією, і став свого роду святістю.

Зрозуміло, що так прийнята історія перестає бути аналітичним знаряддям розуміння минулого, вона не захочує до глибшого розглянення теми. На жаль, часто саме ті народи, яким історія у її критичному та аналітичному підході найбільш потрібна, обмежуються історичним символізмом, а не користають із можливостей науки історії. Навпаки, даючи читачеві історію минулого, вона засліплює його перед можливістю альтернативи, перед бажанням вчитатись у тему та розпізнати нюанси минулого, які могли б стати в пригоді — розглянути дещо в сучасному. Що більше, оспівуючи історію, ми піддаємося спокусі вбачити в ній те, що нас найбільше радує, що ми хочемо бачити, і що ми звикли бачити. Так прийнята історія ще і грозить посилюванням інтелігентщини та ідеологічного сприймання світу.

Тут знову потрібна мала довідка, зокрема для україномовного чи східноєвропейського читача. Інтелігенція (по-радянському творча інтелігенція) — це прошарок населення з освітою та суспільними зацікавленнями, який незалежно від класового походження чи суспільного статусу виявляє в першу чергу загальногромадський інтерес. Точного окреслення інтелігенції немає, хоч добрих п'ятдесят літ в наукових та популярно-наукових колах точиться дискусія, хто і що саме творить інтелігенцію. У східноєвропейському контексті інтелігенція — явище позитивне, це творчі сили народу, на сторожі народних вольностей перед тиранською державою. Однак інтелігенція, яка в Росії породила революцію 1917 року, також спричинилася до звихнення ідеалів демократії. На Заході, де поняття та історія інтелігенції розглядаються під кожним аспектом, інтелігенція — чи інтелігентщина — також набрала критичного значення. Мовляв, це група популярних мислителів, які, не заглиблюючись у суть справи, пропонують легку розв'язку важливих проблем, не завжди беручи під увагу можливі негативні наслідки суспільних експериментів. Не тут місце розглядати ці справи, однак треба зазначити, що плитке розуміння історії уможливорює інтелігенції легко перетворити історію на арсенал ідеології. І так, історія, яка має берегти нас перед ідеологією і її надужиттями, стає прибічником ідеології. Тоді історія не висвітлює минулого, не дає засобів зрозуміти сучасне. Це особливо негативно відбивається на народах, які не зуміли затримати чи вибороти своєї державності або не зуміли вибороти демократичного суспільства. Ідеалізована історія не дає реальних можливостей вибороти самостійність, суверенність і демократію. Історія може бути символом, але історія, зведена виключно до символу, перестає бути ефективним символом.

Чи політичні події у Східній Європі завадили осмисленню історії України? Чи комусь це вдалося зробити?

Історія повинна в першу чергу описати свій предмет. Звичайно, коли описуємо дану річ, починаємо від характеристичних рис того предмету. Рідко коли приступаємо до опису предмету, відзначаючи відсутність такої чи іншої риси. Описуючи стіл, не кажемо, що це не крісло, і не живе дерево, і не борсук.

Розглядаючи історію України, історики часто так хочуть оправдати тему, що підходять до неї не з точки зору, чим є історія України, а радше намагаються описати, чим вона могла б бути, якби її розвиток пішов дещо інакше. Такий підхід до теми — це уосіблення найвищої форми дискримінації — прийняти чужі форми, щоб означити межі дефініції власного предмету. Мовляв, для вивчення історії України не досить існування України — чим би та Україна не була — ні, треба бачити Україну в такий самий спосіб, як будь-яку іншу державу.

Коли ми хочемо знати історію України, нам прийдеться вивча-

ти саму Україну. Не вистачить вживати модель вивчення інших народів, краще приступати до власної теми, навіть коли виривають обмеження нашої теми. Як же підходити до вивчення історії України?

Зайво вивчати державний устрій, бо це нам мало скаже про історію України, особливо дев'ятнадцятого та двадцятого віку. Підкреслити, що Україна втратила державність чи не втримала суверенності, намагаючись схарактеризувати історію України, це однозначне з дефініцією стола, мовляв, це не дошка і не сосна. Вивчення історії держави чи навіть народної історіографії зможе стати в пригоді, коли знаємо, що історіографії завдячуємо існування народу. Та навряд чи сказали б ми те навіть і про *Історію Русов*, яка більш ніж будь-яка інша історична книжка затримала свідомість окремій частині українського народу після упадку Козаччини.

Вивчення української літератури, особливо розглядання мовної полеміки минулого століття, покаже нам думки та способи дії інтелігенції. Це, до речі, звичайний підхід до історії України, особливо до розглядання її культурного відродження. Деякі історики далі будують свої історичні досліди на розгляданні питань інтелігенції. Хоч цей підхід насвітлює клімат дебатів та зацікавленень так званої культурної провідної верстви народу, не можемо бути певними, що він дає правдиве віддзеркалення життя та інтересів народу. Література сама в собі не висвітлює життя громади, а відтворює його через призму поглядів автора. Мовна полеміка, в свою чергу, охоплювала лише ту частину громади, яка мала доступ до друкованого слова. Уважна праця в епістолярній, часто ще досі не друкованій літературі, виявляє відмінний портрет громади від загальноприйнятого. Це виявляється найбільш драматично, коли розглядаємо листування Олени Пчілки або Олександра Кониського з Омеляном Огоновським. З того листування можна б зробити припущення, що поділ думок серед української громади не був так яскравий, як це виглядало б з розглядання статей чи літературних маніфестів.

Вивчення фолкльору, припускаю, може нам дати багатий матеріал про історію України, особливо коли підходити до нього з позиції культурної та лінгвістичної антропології. Для історика України більш сучасного періоду головним питанням буде наскільки елементи фолкльору втримали — чи створили — поняття суцільності українського народу та у якій мірі цей процес був свідомим намаганням створити почуття національної єдності. Та навіть коли б взятись до теми — а мені невідомо, чи хтось і береться до неї саме так, — вириває ще одне питання. Елементи фолкльору, які українці вживають для самовизначення — писанки, вишивки, деякі тканини, пісні чи навіть дерев'яні вироби і деякі страви, — служать засобом затримання існуючої спільноти. В ніякій мірі вони не зумовлюють пристосування до сучасних проявів громади і поза свого роду емоційним, атавістичним задоволенням, вони не дають засобів провес-

ти громаду у будуче. Географічні та економічні елементи навряд чи визначать межі історії України навіть новітніх часів.

Наше перше питання — як вивчати історію України новітньої ери — далі не розв'язане.

Україна дев'ятнадцятого та двадцятого століть поділена на різні політичні, економічні та суспільні сфери, розчленована між зовнішніми її потугами та розрізничкована у справах релігії, права та культурних і освітніх систем. Так якби цих різниць було ще замало, українці проводили самі між собою гострі суперечки у справах релігії, мови, абетки та всіх аспектів політики. Не мали вони сильних прихильників серед інших держав. Помимо того, Україна вижила і українці якось проіснували.

Чи не найцікавіше явище в історії України це ось що: чому проіснувало навіть поняття українізму, як можемо пояснити багаторазові повторні і спонтанні відродження України, які кожний раз дивують як прихильників, так і ворожих обсерваторів того явища? Та й самі учасники відродження України повсякчасно дивуються йому, дивують учасників і провідників тих рухів своєю популярністю, своїм масовим демократичним характером? В чому та сила, яку західні аналітики, не маючи іншого слова, називають націоналізмом? Не думаю, що можна серйозно просто звести дефініцію націоналізму до понять дев'ятнадцятого століття, прив'язання до народу чи до краю. Зрештою, така дефініція тавтологічна і не каже нам нічого про саме явище націоналізму ані про його прояви.

Правду кажучи, нам бракує окремих монографій про тих, хто осмислював чи оформлював погляди сучасного націоналізму. Не знаємо також, як ті погляди просочувались у народ. Вивчення робітничої класи — одна із улюблених тем сучасних істориків — сама по собі скаже нам мало про Україну, де ця класа не творить більшості населення. Зрештою, прийдеться розглянути доцільність класової аналізи історії. Як державний устрій, так і класова система в Україні не дають вичерпних інформацій про те, що саме творить Україну і її історію. Селяни, як фолкльор України, поназбирали більше ідеалізації, ніж солідного вивчення предмету. Та й не можемо отожнювати історію України з вивченням життя однієї класи. І хоч можемо осуджувати Богдана п'яного, і Мазепу, і отамана Петлюру, і Винниченка, і Петрушевича, мовляв, всі вони короткозорі та невишкolenі політики, не знаходимо в історії України особистостей, позитивних чи негативних, в яких схрещувалась духовна та реальна історія України. Отже вивчання історії чільних особистостей — не шлях до відтворення історії України. Економічним класам — високим і низьким — на її територіях бракувало суцільної маси та організації, щоб стати впливовими чинниками в краю; військо не відіграло тривалої ролі у краю, церква ніколи не перебрала влади над громадою, інтелігенції не вдалося втримати владу в своїх руках.

Що ж нам залишається? Де знайти ту історію України, яка б нам кинула зрозумілий погляд на минуле?

Притаманність народного розвитку України лежить у громаді і в зорганізованих формах громадського життя. Нам потрібно розглянути та вивчити форми громадської праці, щоб могли схарактеризувати те, що творить суспільство на Україні, при чому не слід обмежуватися до так званих українських організацій. Висвітлення праці громадських організацій — власне насамперед треба просто виявити існування громадських організацій — дасть нам кращу можливість пізнати суспільство України. Вивчення держав — українських та колоніальних — як і вивчення всіх інших тем історичних дослідів потрібні також для зрозуміння формування суспільства на Україні. Та центральна тема дослідів, сам фокус аналізу, мусить бути на Україну і на громаду на Україні. Дивлячись на справу з тієї точки зору, бачимо, як мало знаємо про громадську працю на Україні, про традиції громадського життя, економічної кооперації, церковної автокефалії. Тут і лежать білі плями історії України, тут і лежать контури її призабутого існування, тут і лежать ті корінні відмінності, які уможливили українську стихію в 1919 році, коли Росія не зуміла зорганізувати свої демократичні сили. Можливо, тут і зрозуміння потенціальної сили сучасного *Руху*. У ньому народ бачить не історичну символіку жовто-блакитного прапора — хто ж бо знає ту історію і звідки б її знати? — а бачить більше, ніж символ. Бачить потенціал зорганізованої громади, цього, що в сучасній американській науці називаємо громадським суспільством (*civil society*), тобто народу, як громадської спільноти, яка намагається досягнути звичайного вигідного культурного існування. Коли будемо розглядати творення та працю громади на Україні, побачимо, що маємо до діла з організованою силою, а не з відмінником "хлопоманії". Побачимо також, що міт імперії, мовляв, настане хаос, якщо впаде центральна влада, — це міт, той же сам, що існував до 1914 року в обороні імперії. Імперії часто творять свою мітологію, щоб її накинути підвладним народам. Так, імперії Європи перед 1914-им зуміли поширити, а то і повірити в переконання, що занепад імперій доведе до хаосу, війни та різні одного народу іншим. Виглядало, щоб втримати мир, треба рятувати імперії. Сучасний Радянський Союз представляє аналогічну ситуацію. Для декого загроза перед можливою балканізацією сходу Європи є так сильна, що оправдує підтримку явно некомпетентних урядів.

Вивчення історії громадського життя на Україні не лише покаже фальшивість міту імперії, але і допоможе нам побачити, що життя українських громад не проявляє виключно ідеологічний, а тим менше фанатичний характер.

Вивчення громад включить у нашу історію ту частину населення, яку звичайно переочуємо — жінок. Жінки бо відіграють активну

ролю у громадському, хоч не завжди у політичному житті України.

Такий підхід також поставить нас віч-на-віч із обмеженнями наших громад, із питанням вихідців поза межі України і української культури, із обмеженням самого етнографічного українства. А це зрозуміння — це й перший крок у ХХІ століття.

Держава на Україні використовувала громаду. Громада ж бо не мала назви, не витворила філософії чи самосвідомости, тож громада назвала себе народом і стала під його синьо-жовтим прапором. Це не маси, здатні тільки на розрухи та революти. Це — життєздатний народ, створений з громад, у яких тривалі форми суспільного існування.

Треба зрозуміти хронологію. Ніхто не підносив прапора із закликом "Ставайте націоналістами!" Навпаки, зорганізована громада взяла собі за символ те, чого досі не мала, — себе самих. Це прапор народу.

Нам, поза межами України, не слід втручатися в її діла.

Але ми можемо — і ми повинні — допомогти знайти історію наших спільних предків. Сучасність — в руках сучасних українців, з усіми обмеженнями часу та можливостей. Знання та відтворення минулого України — в нас, науковцях, яким відкриті всі можливості науки.

ЗАЯВА

про принципи міждержавних відносин України та РРФСР на основі декларацій про державний суверенітет

Ми, народні депутати УРСР, РРФСР, СРСР, на зустрічі, організованій Народною Радою України та парламентським блоком Демократична Росія,

— ВИХОДЯЧИ з історичного факту глибокої системної кризи, що охопила СРСР як унітарну імперію,

— ПРАГНУЧИ зламати існуючий монополістично-партократичний режим і замінити його правовою плюралістичною парламентською системою народовладдя,

— БАЖАЮЧИ побудувати демократичні незалежні держави наших народів — Республіку Україну та Російську Федеративну Республіку, — встановити та розвивати відносини між ними як суб'єктами міжнародного права, прийняли цю спільну Заяву:

I

Історія двох великих народів — України і Росії — багата на драматичні події, які не сприяли налагодженню між ними рівноправних відносин. Державні права України, засвідчені в Договорі ("Статтях") гетьмана Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем (1654 р.), а також у Четвертому Універсалі Української Центральної Ради (1918 р.) про створення самостійної, незалежної, вільної суверенної держави українського народу — Української Народної Республіки — були розтоптані царським і більшовицьким режимами.

Договір про утворення СРСР (1922 р.) фактично ліквідував державну самостійність як України, так і Росії і заклав підвалини сталінської імперії, що стала концтабором для всіх народів, які опинилися в її складі.

Тоталітарний устрій та імперська політика керівництва СРСР завдали величезної шкоди нашим народам, призвели до економічної та екологічної кризи, морального і фізичного занепаду.

В історії наших народів є і світлі сторінки дружби та взаємодопомоги. Прикладом цього є спільна боротьба проти гітлерівського фашизму, сталінської тиранії, за торжество демократичних ідеалів. Ми виступаємо за те, щоб усі кращі історичні традиції взаємних відносин і зв'язки між народами України та Росії всіляко підтримувати і розвивати.

Передруковуємо з *Літературної України*, ч. 36, 6 вересня 1990 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

II

Саме тепер, коли в республіках зростає демократичний рух, спрямований проти скомпрометованої партійно-державної системи, народи України і Росії мають реальний шанс відкрити нову сторінку в історії їхніх відносин.

Основоположними документами, які виражають волю народів України та РРФСР до створення суверенних демократичних держав, є Декларації про державний суверенітет України і РРФСР, прийняті 1990 року.

Реалізація принципів, закладених у цих Деклараціях, повинна вважатися головною метою діяльності нових органів влади України та РРФСР. Учасники зустрічі вважають, що міждержавні відносини УРСР і РРФСР повинні ґрунтуватися на таких принципах:

- безумовне визнання Україною Російської Федерації і Російською Федерацією України суверенними державами — суб'єктами міжнародного права;

- суверенна рівність сторін;

- невтручання у внутрішні справи одне одного і відмова від застосування сили або економічних та інших методів тиску, несумісних з принципами міжнародного права;

- непорушність існуючих державних кордонів між УРСР та РРФСР і відмова від будь-яких територіальних претензій;

- сприяння в забезпеченні політичних, економічних, етнічних та культурних прав усіх представників націй та народностей РРФСР, які проживають на території України, і України — на території РРФСР, сприяння в поданні гуманітарної допомоги та розв'язанні проблем, які виникають, на основі неухильного дотримання прав людини, проголошених Загальною декларацією прав людини, Хельсінкськими, Віденськими угодами та іншими міжнародно-правовими актами;

- взаємовигідне співробітництво в економічній, екологічній, науково-технічній, культурній, гуманітарній, інформаційній та інших сферах на основі міждержавних договорів, заохочення прямих зв'язків між підприємствами та організаціями;

- урегулювання будь-яких спірних проблем у дусі згоди.

III

Особливістю нинішнього перехідного періоду є, з одного боку, виникнення та існування нових політичних реалій — незалежних держав: України, РРФСР та інших, з другого — наявність віджилих політичних, економічних, адміністративно-державних, військових та інших союзних структур. Безболісний їх демонтаж, утвердження державності республік і перехід до співдружності незалежних держав — головна проблема теперішнього періоду.

Для її розв'язання необхідно почати негайно переговори між республіками насамперед з таких питань:

1. Економічні та фінансові відносини;
2. Збройні сили, військово-промисловий комплекс, КДБ;
3. Спільні екологічні програми, зокрема — боротьба з наслідками чорнобильської катастрофи;
4. Паливно-енергетичний комплекс, включаючи об'єкти атомної енергетики і промисловості;
5. Транспорт і зв'язок;
6. Правонаступництво республік щодо міжнародних договорів та майна СРСР.

Учасники зустрічі вважають, що вирішення цих та інших питань у дусі добросусідського співробітництва, дружби та взаємодопомоги буде великим конструктивним кроком уперед у розвитку міждержавних відносин України та РРФСР. Таке співробітництво вимагає встановлення дипломатичних і консульських відносин між нашими державами із заснуванням у Києві та Москві їхніх постійних дипломатичних представництв.

Ми закликаємо народних депутатів УРСР, РРФСР і народних депутатів СРСР від України та РРФСР приєднатися до нас і підписати цю Заяву.

Ми закликаємо Верховні Ради наших республік принципи і положення цієї Заяви покласти в основу документів про міждержавні відносини України та РРФСР.

Заяву складено українською та російською мовами. Обидва примірники автентичні.

Прийнято 29 серпня 1990 року в Москві.

Вакарчук І. О., народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР;

Драч І. Ф., народний депутат УРСР;

Засць І. О., народний депутат УРСР;

Крижанівський В. П., народний депутат УРСР;

Лук'яненко Л. Г., народний депутат УРСР;

Павличко Д. В., народний депутат СРСР і УРСР, член Президії Верховної Ради УРСР;

Пилипчук В. М., народний депутат УРСР, член Президії Верховної Ради УРСР;

Рябченко С. М., народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР;

Шовкошитний В. Ф., народний депутат УРСР;

Щербак Ю. М., народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР;

Юхновський І. Р., народний депутат УРСР, член Президії Верховної Ради УРСР;

Афанасьєв Ю. М., народний депутат СРСР;
Ковальов С. А., народний депутат РРФСР, член Президії Верховної Ради РРФСР;
Лукін В. П., народний депутат РРФСР, член Президії Верховної Ради РРФСР;
Мурашов А. М., народний депутат СРСР;
Понамарьов Л. О., народний депутат РРФСР;
Філатов С. О., народний депутат РРФСР, член Верховної Ради РРФСР;
Челноков М. Б., народний депутат РРФСР;
Шахрай С. М., народний депутат РРФСР, член Президії Верховної Ради РРФСР;
Шелов-Коведяєв Ф. В., народний депутат РРФСР;
Югін В. О., народний депутат РРФСР, член Президії Верховної Ради РРФСР;
Яблоков О. В., народний депутат СРСР.

Члени Народної Ради, зібравшись 3-го вересня 1990 р. та ознайомившись із текстом "Заяви про принципи міждержавних відносин України та РРФСР на основі Декларацій про державний суверенітет", висловлюють свою підтримку цьому документові й приєднуються до нього:

Скорик Л. П. — округ ч. 1, *Кислий П. С.* — (15), *Хмара С. І.* — (261), *Маслюк Г. Є.* — (115), *Білий Л. С.* — (193), *Валеня І. Ю.* — (372), *Яхєєва Т. М.* — (438), *Зайко Я. Я.* — (153), *Мельничук В. Г.* — (155), *Барабаш О. Л.* — (87), *Шевченко О. Є.* — (5), *Швайка М. А.* — (273), *Карпенко В. О.* — (14).

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ У 1929-1936 РОКАХ

Богдан Боцюрків

Нині, з перспективи понад півстоліття, можна з усією певністю сказати, що сталінська так звана "революція згори", розпочата наприкінці 1920-их років, була більше ніж звичайною докорінною перебудовою радянської політичної, економічної та соціальної системи і перетворенням її у модернізовану тоталітарну державу. Вона одночасно знаменувала фундаментальний перехід від первісної інтернаціоналістської концепції радянського державного устрою до видозміненого імперського моделю. Позбавлений своїх семантичних прикрас, він знову підтвердив спільність багатьох рис царської Росії та СРСР і віддав перевагу злиттю неросійських народів з панівною російською нацією. В культурному, мовному і особливо в етнічному змішуванні радянського населення тепер вбачали надійнішу гарантію територіальної цілісності, внутрішньої безпеки та військової могутності сталінської імперії.

У цьому контексті, можливо, легше розглянути лихоліття, яких зазнала Україна в результаті сталінізації: трагедію голоду 1933 р., ліквідацію національних кадрів у Комуністичній партії (більшовиків) України [КП(б)У], знищення української інтелігенції та єдиного на той час ще уцілілого інституційного залишку української революції — незалежної Української Православної Церкви (УПЦ). Саме цьому останньому аспектові сталінської атаки на українську націю і присвячено цю статтю.

Розпочавши з розгляду мотивів і засобів, якими користувався режим для ліквідації Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) в 1929-1930-их роках, ми перейдемо після цього до обговорення менш відомого наступника УАПЦ — Української Православної Церкви (УПЦ). В рамках цієї спадкової Церкви залишки Автокефальної Церкви дістали можливість продовжувати суворіше обмежену релігійну діяльність, одночасно все більше зазнаючи утисків шляхом конфіскаційних оподаткувань, адміністративних переслідувань та поліцейного терору. У 1936 р., напередодні прийняття так званої сталінської конституції, "найдемократичнішої у світі", влада ліквідувала останню парафію УПЦ. Більшість ще уцілілих єпископів і духовенства, включно з відновленою та патріяршою Церквами, які колись були в ласці, загинули під час єжовщини 1937-1938 рр. На-

прикінці 1930-их років лише незначна кількість церков все ще діяла на території Радянської України.

Ліквідація Української Автокефальної Церкви

Рішення режиму ліквідувати УАПЦ було, напевне, пов'язане з важливими змінами в церковному та національному житті наприкінці 1920-их років. Російську (патріяршу) Православну Церкву очистили від антирадянських провідників, і від 1927 р. тимчасовий наступник патріяршого престолу митрополит Сергій Страгородський спрямував її шляхом абсолютної та беззастережної підтримки радянської політики. Хоч це не врятувало Російську Церкву від погромної антирелігійної кампанії, яка охопила Радянський Союз у наступному десятилітті, правдоподібно, за домовленістю 1927 р. уряд обіцяв відновити юрисдикцію Патріярхату над тими елементами Православної Церкви, які відокремилися від Російської Церкви.¹

Важливішим, однак, під цим оглядом був розвиток подій у радянській національній політиці, яка не могла не вплинути радикально на долю УПЦ. На початок 1927 р., зі стабілізацією внутрішнього та міжнародного становища Радянського Союзу і міцного контролю партії Сталіном, режим почав розглядати полегші національностям і селянам як перешкоду до досягнення своїх ширших політичних і економічних завдань. Наприкінці 1920-их років російський націоналізм, колись засуджений як "великодержавний шовінізм", а тепер відроджуваний поза доктриною "побудови соціалізму в одній окремо взятій країні", почали спокійно відновлювати в Радянському Союзі. Такий розвиток подій відбивав, з одного боку, тепер уже знайомий процес просякнення російського комунізму елементами російського націоналізму, а з другого, — офіційне визнання останнього як важливого фактора централізації та стабілізації радянської держави. І навпаки, відцентровий "буржуазний націоналізм" на неросійських окраїнах почали розглядати як "головну небезпеку" для режиму.²

На Україні це відбилосся у прискореній партійній чистці місцевих комуністів, у сповільненні та остаточному припиненні "українізації", у невпинному посиленні наступу на українські літературні й мистецькі кола, наукові установи, культурні центри, які, хоч і проголосили свою лояльність режимові, проводили курс на незалежний культурно-інтелектуальний розвиток українського народу.³ На 1929-1930 рр. переслідування провідних українських діячів набрало розмірів систематичного поліційного терору, за якого ГПУ заарештувало сотні видатних письменників, учених, громадських діячів, представників культури. Основним приводом для цієї серії погромів української еліти, що спричинили наприкінці 1930-их років зане-

пад культурно-інтелектуального життя України, було обвинувачення у "контрреволюційній і терористичній" діяльності. Щоб обґрунтувати ці обвинувачення, ГПУ поспішило "викрити" серію підпільних націоналістичних організацій, багато з яких, очевидно, заснували самі співпрацівники державних органів безпеки і нібито працювали над поваленням радянської влади або відокремленням України від СРСР і "продавали" її чужоземним державам.

УАПЦ судилося бути однією з перших національних інституцій, зліквідованих у цій шовіністичній кампанії. Віддана ідеалові релігійної та духовної незалежності України від Москви ця Церква згуртувала навколо себе певну частину національного найсвідомішого населення, включно з багатьма тими, хто колись був пов'язаний з Українською Народною Республікою. Завдяки глибині її впливу, що охопив ширші кола населення, Церква сприяла зростанню національної свідомості в селянських і робітничих масах більше, ніж будь-яка інша українська інституція. Незважаючи на збільшення обмежень, накиннутих режимом, навіть усупереч слабкості та улесливому схиланню перед владою окремих її провідників, УАПЦ у своїй основі залишалася грізною перепоною на шляху совєтизації українського села.

Вигнання у 1927 р. з УАПЦ митрополита Василя Липківського та деяких інших непохитних її провідників, накинення внутрішнього радянського контролю на Церкву, мабуть, не задовольнили режим; даремними були і великі за своїми консеквенціями поступки, запропоновані Третьою Всеукраїнською Православною Церковною Радою (ВПЦР), її "самокритика" та співпраця з владою. Ще в 1928 р. ГПУ заарештувало двох єпископів УАПЦ (Степана Орлика і Конона Бея) та багатьох священників. У 1929 р., в розпалі масових арештів української інтелігенції, було ув'язнено ще більше єпископів та сотні священників і світських керівників УАПЦ, серед них головного ідеолога Церкви Володимира Чехівського. Врешті, у другій половині того ж року ГПУ дало розпорядження Всеукраїнській Православній Церковній Раді та її місцевим філіям припинити свою діяльність. На офіційне пояснення не треба було довго чекати. 22 листопада 1929 р. московська газета *Известия* надрукувала повідомлення, підписане головою українського ГПУ Всеволодом Балицьким.

Разом з наступом на УАПЦ ("пропагандивний апарат", "військові резерви" СВУ), влада висунула огульні обвинувачення, якими були переповнені сторінки радянської преси, проти Всеукраїнської Академії Наук ("центр контрреволюційної організації"), Українського інституту мовознавства, Медичного відділення Академії Наук (співробітники якого "готували медичний терор" проти радянських вождів), проти мовознавців, професорів університетів, письменників, провідників кооперативного руху та інших.

Характерно, що більшість обвинувачених були колишніми провідними діячами українських соціалістичних партій і брали активну участь в українській революції 1917-1919 рр.; деякі повернулися з еміграції після заповнення радянського уряду, що вони зможуть вільно займатися неполітичною науковою та культурною діяльністю. Виглядало, що їхнє минуле, перед установами більшовицького режиму на Україні, було їхнім головним "злочином". Як засвідчив наступний "показовий процес" СВУ, режим судив у їхніх особах ідеї української революції. Метою "визнань", що їх влада добилася за допомогою шантажу та примусу, було зобразити їхні погляди в карикатурному вигляді й, таким чином, принизити їхню гідність, поглумитися над ними на користь радянської пропаганди.⁴

Підтекст обвинувачень проти УАПЦ був настільки жахливий, що не міг не викликати серед її провідників панічного стану. Гротескний характер цих обвинувачень нічого не значив: у той час як партія та агітатори Спілки безбожників роз'яснювали населенню ролю УАПЦ як "знаряддя контрреволюції",⁵ ГПУ займалося ліквідацією Церкви. Щоб скомпромітувати УАПЦ в очах її вірних, ГПУ розіграло принижувальну пародію на "самоліквідацію" Церкви на так званому "надзвичайному церковному соборі", що відбувся 28-29 січня 1930 р. у Києві. Квапливо скликаний для "розв'язки питання статусу Церкви в зв'язку з виявленням контрреволюційної діяльності Автокефалії й, особливо, її ролі в організації СВУ",⁶ "собор" забезпечив ГПУ колективним "визнанням" вини й належно "проголосував" за розпуск УАПЦ. Режим міг таким чином захиститися проти "обвинувачень" у "релігійному переслідуванні", звільнивши себе від відповідальності за ліквідацію Церкви.

Минув цілий тиждень, поки офіційне пресове бюро випустило постанову "надзвичайного собору".⁷ Оскільки вона фактично становить остаточний вирок, призначений режимом для УАПЦ, варто зацитувати її. Постанова починалася, як і слід було чекати, "самокритикою" та засудженням головних "злочинців" (тоді вже ув'язнених ГПУ).⁸ "Все це відповідно зробило ім'я УАПЦ синонімічним з контрреволюцією на Україні..."⁹

Згідно з постановою, "розслідування особистого складу духівництва УАПЦ виявило досить численну кількість осіб, які колись брали активну участь у петлюрівських військових формаціях" або "просто скомпромітували себе в минулому", так само як і "цілковито нерелігійних осіб, у чиїх політичних, антирадянських намірах аж ніяк не можна сумніватися... і всі ці особи займали переважно провідне становище".^{10,11}

Уважне прочитання постанови "собору" наводить на думку про брак будь-якого переконання з боку її авторів у тому, що офіційні обвинувачення (повторені у постанові в значно пом'якшеній формі) були дійсно правдиві.¹² Звідси — посилання на минуле та наміри

провідників Церкви, на публічне враження та спробу провести диференціацію між "масами, які в суті орієнтувалися на Церкву", та "нецерковними активістами" (кадри). І справді, ні постанова, ні офіційні обвинувачення та їхні повторення в явно фальшивих "визнаннях" на процесі СВУ не виявили жадних об'єктивних доказів "контрреволюційної та антирадянської діяльності" УАПЦ. Одначе, як підтвердила довга серія радянських "показових процесів", проти "шкідників", партійної опозиції та інших "ворогів народу", відсутність об'єктивних доказів вини ніколи не заважала "революційному правосуддю" покінчити з запідозряними, потенційними чи просто уявними опонентами режиму.

Кінцева частина резолюції постанови "собору", хоч і проголосила розпуск Всеукраїнської Православної Церковної Ради та її проміжного і місцевих відповідників, а також припинення єпископальної діяльності, залишила на місці окремі парафії та їхнє духовенство (включно з єпископами). Правдоподібно, це була поступка, запропонована владою "соборові" в обмін за осудження ним керівництва УАПЦ та його автокефальної ідеології. Таке осудження перед процесом СВУ, з яким виступила сама Церква, "посилило" позицію обвинувачення; більше того, його можна було використати в майбутньому як привід для ліквідації уцілілих парафій та духівництва.

"Ні Христос чи Церква промовляли на цьому Соборі, а ГПУ", — коментував В. Липківський. "Можливо ті єпископи та духівництво сподівалися інсинуаціями проти своєї Церкви та її провідників... урятувати УАПЦ та самих себе проти більшовицької небезпеки. Але брехня ніколи не була засобом спасіння, а брехня про Церкву — це, однак, відкрите хриstopродавство".¹³

На показовому процесі Спілки Визволення України, який проходив від 9 березня до 19 квітня 1930 р. у Харківському оперному театрі, УАПЦ призначено суттєву роль. Оскільки обвинувачених науковців і письменників навряд чи можна було окремо виставити як небезпечну групу, яка загрожувала самому існуванню режиму, треба було показати, ніби вони мали у своєму розпорядженні організовані маси та "військові кадри", яких плянували вести у збройному повстанні проти радянського режиму. Саме тут "слово" було надано УАПЦ як "ланці" між СВУ і масами, "головному центрові повстанського руху", "найнадійнішій організаційній опорі... і наймогутнішому агітаційному і пропагандивному апаратові СВУ, її легальній ширмі для втримування військових резервів".¹⁴

Серед 45 обвинувачених, на судовому процесі УАПЦ репрезентували лише три особи — Володимир Чехівський, відрекомендований як "провідник так званої Української Автокефальної Церкви", його брат священник Микола Чехівський (колишній офіцер української армії) і священник Костянтин Товкач, голова Полтавської цер-

ковної ради. Два перші голови Всеукраїнської Православної Церковної Ради Михайло Мороз і Василь Потієнко виступали як свідки обвинувачення.

Імовірно, що, зважаючи на його минуле високе становище як громадсько-політичного і церковного лідера та голови Ради Міністрів і міністра закордонних справ УНР, Володимирові Чехівському призначено ролю "злого духа" УАПЦ, через якого СВУ (як і його попередник БУД¹⁵) нібито спрямовувала кожний рух Церкви. Мабуть, виходячи зі свого власного принципу діяльності, ГПУ твердило, ніби В. Чехівський очолював спеціальний осередок із п'ятох членів ("п'ятірка"), що займалися церковними справами. До осередку нібито входили його брат Микола, митрополит Василь Липківський, якого пізніше "замінив" митрополит Микола Борецький, архієпископ Нестор Шарасєвський "та інші". Відповідно всім формам церковної діяльності приписували зловісні та підривні мотиви. Особливо виділено "шкідливу" діяльність Церкви на селі, де автокефальне духівництво "сіяло насіння [свідомости], об'єднувало національні елементи, відкрито ворожі до радянського устрою навколо Церкви та спрямовувало ці елементи проти [уряду] та його заходів".¹⁶ І справді, як вказував сучасний польський спостерігач, саме "викриття" УАПЦ піднесло процес СВУ до його найвищої точки. "Доведені обвинувачення" проти церковних провідників можна було тепер розширити, включивши до них велике коло української інтелігенції. Навіть якщо вона й не скомпромітувала себе будь-якою антирадянською діяльністю, її все ж можна було обвинуватити в минулих зв'язках з УАПЦ.

Процес, що тривав 41 день, закінчився оголошенням, на перший погляд, нібито м'яких вироків: нікого з обвинувачених, які "розкаялися", не засудили до смертної кари (ніхто з них, однак, не уцілів у радянських концтаборах). Але одночасно протягом 1929-1930 рр. ГПУ заарештувало та засудило тисячі провідних українських діячів на вивезення в Сибір, ув'язнення чи смерть навіть без будь-якого судового слідства. Серед них були кілька єпископів УАПЦ (включно з митрополитом Миколою Борецьким, архієпископами Юрієм Жевченком і Костянтином Кротевичем та єпископами Миколою Пивоваровим і Володимиром Дахівським) і приблизно половина духовенства УАПЦ, не кажучи вже про велику кількість мирян. Хоч деякі єпископи та священники старалися уникнути репресій, зрікаючися Церкви й навіть віри, більш ніж три чверті автокефальних парафій зліквідували так чи інакше у другій половині 1930 р.¹⁷

Українська Православна Церква — замітник УАПЦ

Разом з тим, незважаючи на такі "успіхи" у викритті "церковної

контрреволюції", радянський режим, мабуть, змінив свою думку про мудрість рішення "надзвичайного собору" (чи радше свого власного рішення) про скасування всіх центральних організацій і провідників Української Церкви. Відразу після закінчення січневого "собору" в Харкові організовано Всеукраїнський організаційний церковний комітет на чолі з архієпископом Іваном Павловським. Явно за офіційним благословенням, комітет звернувся 9 червня 1930 р. з циркулярним листом до всіх якихось трьохсот уцілелих українських парафій, "запрошуючи" їх об'єднатися в єдину церковну організацію, щоб взяти участь у запланованому Другому надзвичайному церковному соборі. Протягом листопада комітет зорганізував серію епархіяльних конференцій, які "вибрали" своїх єпископів і духовництво; останнім запропоновано підписати декларацію, яка проголошувала незаперечну вірність режимові з відмовою від будь-якої політичної діяльності.

Другий надзвичайний собор УАПЦ відбувся в Києві 9-12 грудня 1930 р. і, згідно з повідомленнями, знову ж таки "за ініціативою" та "під керівництвом" ГПУ. Собор ще раз засудив минулу діяльність провідників УАПЦ і підтвердив її "розпуск", після чого проголосив себе "Українською Православною Церквою", багатозначно опустивши в назві "нової" церкви політичний термін "автокефальна". Збіговисько "переглянуло" канони Всеукраїнського собору 1921 р., усунувши з них статті, які зазнали критики режиму за те, що вміщували чи "приховували" політичний зміст. Консультативний принцип (соборноправність), поряд з іншими, значно потерпів у результаті перегляду, який, як виглядає, був інспірований офіційно. Здається, що недовіря режиму до світських впливів на управління Церквою переважило його відразу до клерикалізму: і дійсно, ГПУ мало менше проблем у контролі (і в разі потреби — у підкупі) автокефального духовництва, ніж у своїх контактах з менш уразливим світським елементом, який до того часу домінував на радах Церкви. Відповідно за новою організаційною схемою, прийнятою грудневим собором, світських діячів усунуто від безпосередньої участі в церковному врядуванні, яке нині сконцентрувалося в єпископаті; головою Церкви тепер став митрополит Харкова і всієї України,¹⁸ який також очолив "нову" Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яку нині, правда, обмежили трьома священниками. Уцілілі українські парафії тепер зібрали в сімох епархіях, кожною з яких мусів управляти єпископ за допомогою двох священників; разом вони творили епархіяльну раду.

Харківського архієпископа підвищено в посаді до ранги митрополита, а Київського архієпископа Константина Малюшкевича вибрано його заступником. Собор прийняв постанову про відновлення зв'язків з епархією УАПЦ в США, підтвердивши Євгена Бачинського офіційним представником УПЦ у Західній Європі.

Однак, він попередив усіх вірних Церкви, що якщо хтонебудь висловить у своїй церковній діяльності погляди, ворожі радянському режимові, то ця особа пошкодить справі Церкви й підлягатиме церковній карі. Таке ж попередження появилось у посланні митрополита до Української Православної Церкви в США, в якому він наполягав: "Будьте вірними послідовниками Христа та Його Апостолів в своєму ставленні до радянського уряду. Покажіть йому свою добру волю та свідомо виконуйте його настанови". Зайвим було б говорити, що такий заклик викликав обурення по цей бік Атлантики, й УПЦ в Америці відкинула його і фактично не визнала нової "Української Православної Церкви", розглядаючи її нових провідників як бранців режиму.¹⁹

Звичайно, неможливо чітко визначити причини, які примусили радянський режим на Україні інсценувати або, принаймні, дозволити відновлення "очищеної" та "льояльної" Української Православної Церкви. Можливо, січневому "надзвичайному соборові" 1930 р. обіцяно поступки, щоб вони вплинули на тих його учасників, яких не можна було настрашити й примусити голосувати за "самоліквідацію" УАПЦ. З другого боку, В. Липківський піддав думку, що пильнування та контроль над тими ізольованими українськими парафіями, які пережили період ліквідації 1929-1930 рр. виявилось тяжкою справою для ГПУ.

Зміна у ставленні до УПЦ збіглася часово з припиненням загальної антирелігійної кампанії в Радянському Союзі (яка досягла кульмінації взимі 1929-1930 рр., коли позакривали тисячі церков усіх віровизнань) і зі сповільненням кампанії примусової колективізації. Ексцеси на антирелігійному та колективізаційному "фронтах", які викликали обурення в масах і негативну публічну реакцію за кордоном, Сталін тепер скритикував у своїй статті "Запаморочення від успіхів", і їх належно виправили на нижчих рівнях партійної та урядової ієрархії. Можливо, що рішення радянського уряду "воскресити" Українську Церкву було побічним вислідом цього монументального, хоч радше короточасного й перебільшеного колективного визнання вини. Кінець-кінцем, наступ на релігію та індивідуальне землегосподарювання не скритиковано як такий, критики зазнали лише непоміrkована швидкість і тактичні помилки в поборюванні їх.²⁰

Повільна агонія УПЦ

Тактичний характер поступок радянського уряду "новій" Українській Православній Церкві невдовзі став очевидний. Договір про дозвіл на короточасне існування, який вона дістала від ГПУ, виявився для неї лише забарною агонією. На уцілілі українські парафії уряд наклав надзвичайно високі податки, які доводили

вірних до злиднів і деморалізували їх. Зі збільшенням кількості парафій, які не мали можливості сплачувати надмірні оподаткування, загальна кількість українських парафій впала до 200 на 1933 р. Невдовзі після Другого "надзвичайного собору" міліція знову почала заарештовувати українських єпископів і духовенство, примушуючи деяких з них відрікатися від священства і навіть від релігії.

Нечисленні листи, написані закордон у 1933-1936 рр. митрополитом Василем Липківським, який старівся, живучи тоді в страшних злиднях під постійним наглядом міліції, передають страждання переслідуваної Церкви. На серпень 1934 р. лише дві українські парафії все ще діяли у Києві, а восени того ж року лише одна продовжувала функціонувати, обслуговувана митрополитом Павловським, який переїхав до Києва слідом за перенесенням туди столиці Радянської України. Але навесні 1936 р. влада закрила навіть цю єдину парафію.

В одному зі своїх останніх листів (з 7 серпня 1937 р.), який досягнув свого призначення закордоном, митрополит Липківський писав про свою розмову з єпископом Міхновським, який пішов на пенсію.²¹

Останню українську парафію, очевидно, зліквідували десь у 1936 р., хоч ще в квітні 1939 р. Спілка українських безбожників твердила, що якісь ізольовані чи "замасковані" автокефальні парафії все ще існували в Україні.

У лютому 1938 р. НКВД заарештував митрополита Липківського, який жив у вимушеній резигнації від 1927 р.²² Після того як митрополита привезли до Києва, його або застрілили в тюрмі, або вивезли з України, і його на засланні спіткала смерть, оскільки про нього ніколи після того не було ніяких чуток. Людину, яка очолила український церковний рух, що заснувала, керувала та втілювала у своїй особі УАПЦ, не пощадили муки, що їх мусів терпіти свідок, спостерігаючи поступове руйнування своєї Церкви. Символічним було те, що його відхід зі сцени став останнім актом у трагедії УАПЦ.

УАПЦ була релігійним виявом великого піднесення української національної свідомості, яке почалося від культурного відновлення в XIX сторіччі, досягнувши своєї політичної кульмінації в революції 1917 р. та в дальшій боротьбі за незалежну державу. Революційну енергію, звільнену подіями 1917-1919 рр., хоч і придушено політично, скеровано у річище культурного та духовного відродження 1920-их років, аж поки його не припинив раптово й брутално масовий терор, спрямований після 1929 р. проти української культурної еліти.

Протягом 1920-их років УАПЦ була, мабуть, найважливішим організованим виявом нового піднесення серед українського народу

заради поновного ствердження своєї національної самобутності, з метою визволення з примусового становища духовної та культурної колонії Москви, з тим, щоб вільно йти своєю власною самобутною дорогою національного розвитку. Проте, не треба розуміти, що УАПЦ була переважно секулярним явищем, чужим справжній релігійності. Незважаючи на великий вплив національних і соціальних ідей української революції, УАПЦ була перш за все наслідком і відповіддю на глибокі релігійні потреби великої та важливої частини українського народу. Не маючи канонічного статусу, яким утішалася Російська Православна Церква, УАПЦ, можливо, найближче підійшла до ортодоксального ідеалу християнізації народного життя. Своім вірним вона запропонувала глибокий релігійний досвід, підсилення вживанням рідної мови, національних обрядів і символів, що було частиною народних традицій. Це була народна Церква, вільна від чітких відмінностей між священством і мирянами, з притягненням останніх до участі в майже кожній фазі релігійних функцій і обов'язків. Слуги цієї Церкви пізнали апостольську бідність і зазнали глузу, лихоліть і переслідувань як з боку атеїстичного режиму, так і від колишньої офіційної Церкви. Як і інші релігійні громади в СРСР, УАПЦ також мала свою частину нестійких осіб і дезертирів. І все ж вона зробила свій внесок у диспропорційно велику кількість мучеників під час антирелігійного терору.

Як релігійна установа, УАПЦ зазнала таких самих правових і адміністративних обмежень, що й інші Церкви в Радянському Союзі, але, на відміну від інших, її цілковито знищив режим, який ніколи, навіть із запровадженням "релігійного НЕПу" під час війни, не дозволив відновити УАПЦ. Причина, мабуть, полягає в іншому аспекті Церкви — в тому, що вона була також національною інституцією, яка втілювала українські прагнення до релігійної та духовної незалежності від Москви.

Релігійний націоналізм не був винятковою прерогативою Української Церкви. Такий націоналізм як невід'ємна характерна риса національних Православних Церков, був важливим елементом російського православ'я протягом сторіч, особливо в його ставленні до російської держави та національних меншостей імперії. Фактично палке ототожнення Московської Церкви з російськими національними інтересами радянські провідники не лише прийняли з кінцем 1930-их років, але й відкрито схвалювали. В остаточному підсумку, переважно російський націоналізм запровадив спільний ґрунт для парадоксального союзу між Православною Церквою та радянською державою протягом і після Другої світової війни. Таким чином, те, що було засуджене як найбільше зло Української Церкви, стало в очах Кремля найвищою чеснотою Російської Церкви — тобто те, що називається подвійним критерієм, стало

типовою рисою радянської національної та релігійної політики на Україні.

1. Так, наприклад, американський автокефальний журнал *Дніпро* 1 травня 1930 р. (стор. 3) повідомляв, цитуючи російську еміграційну газету *За свободу*: "підписано домовленість між радянським урядом і митрополитом Сергієм у зв'язку з відновленням єдиної юрисдикції над Православною Церквою в усіх неросійських радянських республіках... Відповідно з домовленістю (конкордат), Українську Автокефальну Православну Церкву буде цілковито зліквідовано і включено до юрисдикції митрополита Сергія". Навіть якщо це й не було одним із пунктів "конкордату" 1927 р., міркування раціональності та характеристичне для радянського режиму недовір'я до відокремленості могли навести Кремль на думку про бажаність централізувати різні православні течії в єдиному контрольованому державою церковному центрі.

2. Хоч лише в січні 1934 р. Сталін офіційно проголосив "національний ухил" як "найбільшу небезпеку" на Україні, новий курс у радянській національній політиці на Україні став очевидний ще в 1926-1927 рр. Див. James E. Mace, "Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine", 1918-1933 (Cambridge, Mass., 1983), стор. 103-119.

3. Мабуть, головним виразником цієї орієнтації був український письменник Микола Хвильовий (1893-1933), націонал-комуніст, який уважав, що українська культура "мусить якомога швидше тікати" від Москви і орієнтуватися на "вічно мінливу Європу", символом чого є фавстівський "дух заперечення" (*Думки проти течії*, Харків, 1926, стор. 123). Про гнівну реакцію Сталіна на "хвильовізм" див. його лист з 1926 р. Лазарові Кагановичу, надрукований в: И. В. Сталин, *Сочинения*, т. 8 (Москва, 1948), стор. 149-154.

4. Див. *Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу*, т. 1 (Харків, 1931), стор. 168-169, 362, 419-420.

5. *Пролетарська правда*, 22 грудня 1929 р., цитоване в: *Тризуб*, 6, ч. 5, 2 листопада лютого 1930 р., стор. 1-2.

6. *Коммунист*, 6 лютого 1930, цитоване в: Ігнатюк, *Українська Автокефальна Церква і Союз визволення України* (Харків—Київ, 1930), стор. 27.

7. Хоч "собор" закінчився 29 січня, РАТАУ повідомило про його постанову лише 5 лютого. Затримка, можливо, пов'язана зі спробами ГПУ переконати деяких автокефальних провідників зробити «логічні» висновки з постанови "собору". Не випадково одночасно з постановою радянська преса надрукувала начебто зречення єпископа Грушевського від єпископства, Церкви та віри: "Церква була лише знаряддям у руках контрреволюціонерів у їхній боротьбі проти радянської революції, а релігія — засобом реакції та контрреволюції. Кожна чесна людина повинна боротися проти релігії в інтересах соціалістичного громадянства. Я зрікаюся єпископського сану та відмовляюся від керівництва Церквою (Грушевський був останнім

секретарем Всеукраїнської Православної Церковної Ради) й навіки пориваю з релігією" (*Пролетарська правда*, 5 лютого 1930, цитоване з: *Вісті ВУЦВК*, 6 лютого 1930, стор. 2). Згідно з *Історією Української Православної Церкви*, Розділ VII: *Відродження Церкви в Україні* Василя Липківського (Вінніпег, 1961, стор. 173), інші члени ВПЦР останнього скликання, серед них єпископи Ромоданів і Чулаївський та священники Говядовський і Коляда, також опублікували подібні зречення після "собору".

8. Таким чином, справу ГПУ "доведено" навіть *перед* тим, як відбувся процес СВУ.

9. *Вісті ВУЦВК*, 6 лютого 1930, стор. 2.

10. Там же. Курсиву додано. Останнє речення вказує на основні радянські мотиви в ліквідації УАПЦ.

11. Скорочення відповідно всеукраїнської, обласних, районних і парафіяльних церковних рад.

12. *Вісті ВУЦВК*, 6 лютого 1930, стор. 2. Курсиву додано.

13. Липківський, *Історія*, стор. 170-171.

14. *Вісті ВУЦВК*, 2 березня 1930, стор. 2, і *Правда*, 11 і 19 березня 1930.

15. *Братство української державности*, підпільна націоналістична організація, яка нібито існувала від 1920 до 1924 року.

16. *Правда*, 28 лютого 1930.

17. Згідно з митрополитом Липківським (*Історія*, стор. 173), яких 300 автокефальних парафій уціліло після ліквідації у 1930 р. (приблизно з 1100 у 1928 р.).

18. Характерно, що собор "проголосував" перенести митрополичий престол і центральне церковне управління до Харкова, тодішньої столиці Української РСР. Лише 1934 р., коли останню перевели до Кисва, церковне управління повернулося до цієї історичної, релігійної та культурної столиці України.

19. Липківський, *Історія*, стор. 173-174.

20. Застрілено 1939 р. Раніше НКВД стратило таких єпископів: Карабіневича (1934), Чулаївського (1936), Самборського (1936) і П. Тарнавського (1938) ["інформаційна записка про Православну Церкву на Україні", 14 серпня 1945 (Мімеограф)].

21. До 1930 р. митрополит працював над історією УПЦ, рукопис якої (з коротким постскриптумом, написаним 1932 чи 1933 р.) врятувала від міліції його сестра. Лише розділ VII цієї праці, який описує український автокефальний рух і УАПЦ від 1917 до 1930 років, потрапив закордон і вийшов з друку 1959 р. Між 1933 і 1937 роками митрополит листувався з о. П. Маєвським з Української Православної Церкви в Канаді, до якого він відіслав у 1934 р. низку проповідей, що появилися (мімеографічним способом) у 1934-1935 рр. у Вінніпезі під заголовком *Слово Христове до українського народу. Проповіді на неділі і свята цілого року*.

22. В 1941 р. лише 270 автокефальних священників і двох єпископів було на Україні (*lavdas, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church*, стор. 179).

РЕАБІЛІТАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ВАРТОСТЕЙ НА УКРАЇНІ І СПРАВА МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрій Кравчук

Зміни, що відбуваються нині в СРСР, витворили дискусію навколо етичних, зокрема християнських, моральних вартостей у радянському суспільстві. Дискусія ця значно поширилася не лише у Радянському Союзі, але й на Заході. Так, під час перебування в Римі минулого року Михайло Горбачов підкреслив важливість духовних вартостей у радянському суспільстві. Будучи в Оттаві (теж минулого року), Віталій Коротич звернув увагу на потребу т. зв. "морального озброєння" у Радянському Союзі. На Україні дискусію про моральні вартості в суспільному житті веде довший час відомий критик і літературознавець Євген Смерстюк. До нього приєднуються нові голоси: про екологію у післячорнобильській добі, про альтернативні етичні вартості родинного і суспільного життя у післякомуністичній Україні, про реабілітацію всього найдорожчого з духовного життя, що систематично винищувалося у післявоєнний період.

Очевидно, що самі вислови бажання віднови чи реабілітації суспільно-моральних вартостей не вистачатимуть і не залежатимуть самі від себе. Дійсний поворот до релігійно-етичних основ у суспільстві, як і дорога до нормалізації церковно-державних стосунків, само собою, вимагатимуть нової орієнтації в державному законодавстві відносно церков і віросповідань. У випадку Української Католицької Церкви, архіви якої відкрито останнім часом — уперше після їхньої конфіскації за радянської окупації Галичини, вирішальним моментом для моральної перебудови буде реабілітація Митрополита Андрея Шептицького.

Хоч детальна, науково обґрунтована критика дотеперішніх інтерпретацій Шептицького появиться лише після пильного вивчення нововідкритих, розсекречених архівних спецфондів, все таки на підставі документів, які завжди були доступні на Заході можна вказати на деякі ключові моменти етичного мислення і діяльності Митрополита Андрея в суспільно-політичних справах, моменти, які, правдоподібно, нададуть певного напрямку не тільки дослідникам правди про Митрополита Андрея, але й сучасним спробам відновити суспільно-етичну традицію українського католицизму.

Отож розглянемо три моменти зі суспільно-політичного мислення і діяльності Митрополита Андрея, як зразки тієї традиції: його критику комунізму, його ставлення до українського національного руху та його поняття церковно-державних стосунків.

Критика комунізму

Критика комунізму, зокрема у пастирському листі Шептицького "Про небезпеку комунізму" (1936), звичайно представлена без відповідної перспективи на властиву позицію Митрополита щодо комунізму і соціалізму. Цю втрату перспективи слід завдячити насамперед антиуніятській полеміці післявоєнного періоду, яка замість науки витворила дві протилежні інтерпретації: з однієї сторони, напад на т. зв. "буржуазний націоналізм" і "уніятство", а з другої — суперечлива лінія безкритично побожного ставлення до постаті Слуги Божого Андрея. Упродовж десятиліть ці дві антагоністичні тенденції змагалися між собою, тим самим доповнюючи одна одну в дусі клясичного, діалектичного змагання. З приводу таких же ускладнень дійсна позиція Митрополита Андрея — взагалі християнська і навіть толерантна відносно соціалістів, комуністів і навіть атеїстів, але незгідна з тими поняттями, які з християнської перспективи вважаються помилковими — не знаходила відповідного, а то й потрібного наукового висвітлення.

Зосереджуючи увагу на пастирському листі з 1936 року, дослідники поглядів Митрополита Андрея на комунізм звичайно аналізували цю працю як окремий твір, без огляду на суспільно-історичний контекст, в якому Шептицький написав його, немов би в нього були готові (апріорі) відповіді на всі суспільні питання. Але, навпаки, сам документ свідчить про те, що, говорячи про комунізм, Митрополит Андрей не обмежувався до метафізичних міркувань, але вповні використовував доступні йому конкретні дані зі суспільної дійсності у своїй оцінці наслідків комунізму на Україні.

Хоч внутрішнє становище східньої Галичини у міжвоєнному періоді мало важливе значення для суспільно-етичного мислення Митрополита Андрея, не менш важливою у цьому відношенні була ситуація у східній Україні. До появи вищезгаданого пастирського листа Митрополит Андрей роками отримував детальні відомості про сталінське чи, як він називав, "большевицьке", переслідування православної Церкви. На підставі конкретних відомостей про масове винищення церков і віруючих в Радянському Союзі, Митрополит Андрей прийшов до висновку, що конституційні гарантії щодо свободи релігії в СРСР не мають жодного практичного значення. А поза самим фізичним знищенням Церкви, поза вбивством священиків і вірних, Митрополит також журився про далеко глибші, духовні наслідки викорінення християнських фундаментів суспільного життя, т. зв. суспільної деморалізації. На підставі таких же міркувань він категорично ствердив, що хто допомагає комуністам, той "зраджує Церкву."¹

Подібно до дійсної релігійної ситуації на східньоукраїнських

земля, другим важливим чинником для Митрополита Андрея була економічна дійсність. На його думку, хоч більшовики критичували капіталізм, вони все таки не позбулись його. Навпаки, витворилася державна монополія на засоби виробництва, державний капіталізм і колективізація, взагалі переворот суспільних вартостей, в якому добро переважно селянського населення підпорядковано нібито вищому добру держави. Знаючи, яким жакливим наслідком такої політичної економіки був голод на Україні в 1932—1933 роках, Митрополит Андрей ствердив, що хто коляборує з комуністами, той "зраджус вбогих, терплячих і кривджених у цілому світі".²

Третій основний пункт, який увійшов у критику Шептицьким сталінського комунізму, стосувався демократичних засад. Замість толерувати меншості і національні одиниці, Митрополит завважив, що більшовицький режим систематично придушував їх і своїм терором, нетолерантністю та агресією заперечував усі спроби демократизації. Тим самим більшовицький терор заперечував буття й ідентичність українського народу. І тому з цього практичного погляду Митрополит Шептицький категорично ствердив, що хто помагає комуністам, "зраджує свій нарід".³

На підставі цих трьох елементів — релігійного, економічного і політичного — можна прийти до висновку, що субстантивний аргумент Митрополита проти комунізму не полягав на виключно теоретичному мисленні з точки зору націоналістичних міркувань чи навіть на ідеологічній або біологічній ненависті до комуністів. Навпаки, основна критика Митрополита Андрея була зосереджена на позитивних суспільно-етичних вартостях, які сталінський більшовизм, на його думку, систематично викорінював. А цими суспільними вартостями були: у справі Церкви — повна свобода релігії на практиці; у справі економічній — справедливість супроти вбогих, терплячих і покривджених; у справі політичній — демократичний плюралізм, який забезпечував би кожному право вільно висловлювати свою думку і мати свою національно-культурну ідентичність. Всупереч усяким теоретичним твердженням та покликуванням на радянську конституцію, Митрополит Андрей дивився радше на конкретну дійсність як суспільну, так і політичну та економічну в Радянському Союзі і на цій підставі не тільки критикував систему, під якою знаходилась тоді східня Україна, але й подав свої конструктивні, суспільно-моральні альтернативи.

Національний рух

Друга ділянка, в якій знаходимо ключові суспільно-моральні принципи Митрополита Андрея Шептицького, — це його ставлення до українського національного руху. Висновки більшості післявоєн-

них наукових праць про ставлення Митрополита до українського народу в його політичних стремліннях — чи то у формі закидів "українського шовінізму" з точки зору російської або польської, чи, навпаки, у формі спроб освятити насильний націоналізм зрадикалізованих елементів українського суспільства, нав'язуючи свої методи до імени Шептицького, — мало дають нам про дійсне мислення і діяльність Митрополита Андрея щодо національно-політичних питань. Проте, коли вникнемо в його наукові праці на цю тему, бачимо виразно, що його позитивна підтримка патріотизму, побудованого на християнських засадах, як і його критика шовінізму, були не партикулярними, ексклюзивними позиціями, зверненими лише до українського народу, але радше універсальними принципами, які, на думку Митрополита, мали рівну моральну вартість і зобов'язуючу силу як для українців, так і для росіян та поляків.

Суспільне мислення Митрополита, мабуть, неминуче мусіло порушити питання патріотизму. Бо вже від самого початку свого митрополичого служіння, а також на власному життєвому шляху (тобто в його переході з польського римо-католицизму на український греко-католицизм), Митрополит Андрей мав унікальну, особисту перспективу для застановлення над контроверсійним питанням польсько-українських стосунків.

Вже сам його перехід зі західньої, польської традиції, на східню, українську, становив особисте тло, на якому він старався розв'язати конфлікт патріотизмів польського і українського в австрійській Галичині. Про сам обрядовий перехід Шептицького слід сказати, що відбувся він не одноразово, як його часом представляли, а поступово, впродовж десятиліть. Вже те, що Роман (пізніше Андрей) вступив у василіянський монаший чин, а згодом прийняв монаші свячення, було свідомим актом зміни обряду. Далі, архипастирське служіння, спочатку на єпископському престолі у Станиславові, а відтак на митрополичому у Львові, Шептицький прийняв на себе перш за все як християнський обов'язок служити вірним греко-католикам, добре усвідомлюючи, що між ними тоді були не тільки українці-русини, але й поляки та русофіли. А ще пізніше після повернення до Львова з трилітньої російської неволі (1917), розуміючи політичні зміни і стремління свого народу, Митрополит свідомо починає називати свою Церкву, народ і себе самого вже не русинами, а українцями. Отже в цьому переході, спершу обрядовому, а вже пізніше національному, була певна еволюція.

Обидві сторони, як польська, так і українська, ставилися до цього переходу в той час з недовір'ям. Коли Роман Шептицький вступив у монаший новіціят східнього обряду, в українській пресі появились нарікання про польську інфільтрацію (цей закид

пізніше переіменували на т. зв. "валєнродизм"), і ця критика почала стихати лише напередодні Першої світової війни. А вже цілком замовкла вона аж у 1917—1918 роках, коли, після тріумфального повернення "царського в'язня" до Львова, Шептицький недвозначно виявив свою підтримку і солідарність з українським народом. Щодо польської сторони, то вона також дивилася переважно критично на таку еволюцію. Ця "лінія" завершилася тим, що 1923 року польська влада на кілька тижнів інтернувала Митрополита і трактувала його як небажаного іноземця. У своїх висловах на тему патріотизму Митрополит Андрей завжди виходив із суттєво християнських засад. Взагалі, з моральної точки зору, він уважав, що були тільки два варіанти патріотизму і треба було чітко відрізнати один від одного: правдивий, себто християнський патріотизм, і фальшивий, або поганський.

Про християнський патріотизм Митрополит висловлювався як про чесноту християнського життя, яку "вщіплювали"⁴ своєю наукою і Христос, і св. Павло, чесноту, яка підносила гідність свого народу і закликала до мирного співжиття з іншими народами. Натомість поганський патріотизм на цьому міжнародному пункті заломлювався і завжди прямував до ненависти та ворожечі між народами. З цілої дискусії Митрополита Андрея про патріотизм стає ясно, що те, що він осуджував як поганський патріотизм або національний егоїзм, було ніщо інше як шовінізм.

Шептицький розвинув поняття патріотизму як моральної чесноти і складової частини християнського життя у своїй душпастирській діяльності, а також у публічних виступах. У пастирському листі до польських греко-католиків (1904) він запевняв їх, що не збирався осуджувати їхньої народної приналежності. Навпаки, пояснював він, на його архипастирський погляд, лише одне є важливе: щоб їхнє життя було дійсно християнським і щоб вони були "Христовими".⁵

А в пізнішому листі до редакції "Przeglądu Powszechnego" Митрополит Андрей з'ясував те, що, на його думку, було проблемою польсько-українських відносин: по обох суспільних сторонах у Галичині бачив він зразки того ж колективного егоїзму, який вів до шовінізму і ненависти. По обох сторонах, уважав він, потрібне було навернення до автентичних, християнських моральних вартостей та до патріотизму, побудованого на тих же універсальних підставах.

Церковно-державні стосунки

Третім моментом суспільно-етичного мислення Шептицького є його розуміння обов'язків Церкви в її співжитті з державою. Ідеологічно базована редукція цього складного питання до

простих закидів антиросійства чи прогерманства в сторону Митрополита далеко не вичерпує нюансів, змін та еволюції, що їх знаходимо в позиціях Шептицького до цивільних властей. Слід зазначити також, що як ідеологічна, так і гагіографічна школи часто обмежуються статичним синхронічним представленням підходу Митрополита до церковно-державних справ. Таким способом, наприклад, наголошуються його протести до польського уряду в 1930-их роках, але забувається про його заяву згоди з рішенням Ради амбасадорів з 1923 року і те, що цієї заяви Шептицький старанно дотримувався.⁷ Чимало контроверсій створилося навколо т. зв. "привіту німцям", висланого Шептицьким у перші дні липня 1941 року. Проте, хоч німецька окупація Галичини тривала ще три довгі роки і хоч за той час Шептицький не тільки зрозумів і визнав свою помилку, але й зайняв зовсім інше становище до німецьких окупантів, всі ці пізніші заяви і його акції в обороні переслідуваного населення зовсім замовчуються в радянських виданнях. Для вичерпного розуміння етичного мислення Митрополита Андрея у сфері церковно-державних стосунків треба простудіювати складні обставини і зміни, які відбувалися в суспільній історії Галичини в бурхливій першій половині цього століття.⁸ Тут, очевидно, немає можливості з'ясувати всі нюанси еволюції думок Митрополита впродовж 45 років. Я обмежусь одним важливим моментом, згаданим іншими дослідниками, який, на мою думку, висвітлює етичне мислення Митрополита Андрея в соціальному пляні. Маю на увазі 1917 рік, коли після упадку царизму уряд Керенського проголосив амністію для релігійних і політичних в'язнів. Серед визволених був і Митрополит Андрей, якого заслали в Росію три роки перед тим. На думку Шептицького, нова політична дійсність у Росії відкрила великі можливості для відновлення греко-католициста на землях Росії. Про придушення Греко-Католицької Церкви Росією у XVIII—XIX століттях Митрополит висловився так: "... пам'ять про греко-католицьку Церкву залишилась живою і глибоко закоріненою в землях, де колись вона знаходилась. Сьогодні вона втішається правами, яких признається всім в минулому придушеним силою. І тому теперішня російська революція, хоч не є позитивно наставлена до нас, не є ворожою супроти нас".⁹

Перед поверненням до Галичини Митрополит Андрей скликав синод у Петербурзі з метою організувати в Росії католицьку Церкву східного обряду. Коли стало ясно, що уряд не був схильний прийняти таку пропозицію, Митрополит Андрей взяв на себе обов'язок особисто інтервеніювати з представниками уряду. Головним аргументом, яким він послуговувався при цьому, було покликання на один з принципів російської революції, а саме: на свободу релігії. Він сказав тоді: "У Ваших закликах, Ви обіцю-

вали свободу релігії. Поряд з цим, Ви не будете обмежувати або відкликувати того права. Навпаки, Ви позволите Церкві розвиватись. Якщо на Вашу думку кожний нарід може розвиватись свобідно у своїй вірі, яку ж загрозу Ви відчуваєте в тому, що деякі «росіяни» хочуть жити в єдності з Римом?»¹⁰ Інтервенція Митрополита увінчалася успіхом. Російський уряд дозволив легальне існування в Росії Греко-Католицької Церкви на рівні з Римо-Католицькою.

Під час нарад в Петербурзі Митрополит Андрей та отці Собору зформулювали два основні принципи, які вони вважали необхідними для майбутніх церковно-державних стосунків в Росії: поперше, принцип релігійної свободи, який мусів бути застосований на практиці; подруге, відокремлення держави від Церкви, яке уможливило б Церкві виконувати свою духовну місію без втручання органів влади у її внутрішні справи.

Висновки

У післявоєнний період ідеологічна боротьба між радянськими "антиуніятськими" полемістами та гагіографами української діаспори становила серйозну перешкоду до наукового вивчення і зрозуміння суспільно-політичного мислення та діяльності Митрополита Шептицького. Структурні і суспільні зміни на Україні, що відбулися в останні роки, зокрема відкриття та розсекречення архівних фондів Української Католицької Церкви, мають можливість ґрунтовно змінити та деполітизувати науку про Церкву в XX столітті. Тісно зв'язаний з цими змінами і процес легалізації УКЦ та реабілітація її історії і провідників, які за часів Сталіна були ув'язнені, знищені, а пам'ять про них зведена на безпідставні оскарження злочину. Але зміна від широко розповсюдженої антирелігійної пропаганди і гіперпродукції багатотиражних, ідеологічно вмотивованих та псевдонаукових видань не прийде, поки на Україні не буде публічної реабілітації Митрополита Андрея Шептицького. А правдива реабілітація вимагатиме нової наукової атмосфери.

На Україні це станеться лише тоді, коли удержавлені архіви УКЦ не тільки стануть доступними окремим дослідникам зі Заходу, але коли увійдуть вони в дискусію ширших кіл українського населення на Україні; лише тоді, коли дітвора і університетська молодь на Україні почує правду про Шептицького і долю УКЦ за часів Сталіна і його наслідників; коли антиуніятські упередження перестануть бути оперативною нормою свідомости значної частини українського народу.

На Заході, а також на Україні серед українців-католиків треба буде запевнити місце для спокійної наукової праці. З однієї сторони, суспільний ентузіазм і сподівання, які нині тісно

пов'язуються зі стремлінням до нормалізації релігійного життя на Україні, можуть легко перетворитися на позиції максималістичні та нетолерантні. З другої сторони, процес беатифікації і канонізації Митрополита Шептицького, процес, який продовжується в Римі, має свої окремі правила і визначену методологію для вирішення питання святости. В обох ділянках потрібна солідна теологічна наука, яка дала б змогу вийти за межі вузьких ідеологічних основ та насвітлила б правдиву, християнську суть морального мислення і вчення Митрополита Андрея Шептицького.

1. Митрополит Андрей Шептицький, "Про небезпеку комунізму", *Твори (морально-пасторальні)*, Праці Греко-Католицької Богословської Академії, LVI-LVIII (Рим: видання Українського Католицького Університету ім. Климента Папи, 1983), стор. 277.

2. Там же, стор. 275, 282.

3. Там же, стор. 276.

4. Митрополит Андрей Шептицький, "Християнська робота" (Перше слово пастиря), *Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські Листи*. (2.VIII.1899-7.IX.1901), (Торонто: друкарня ОО. Василян, 1965), стор. 17.

5. Митрополит Андрей Шептицький, "Do polaków obrządku grecko-katolickiego" (Жовква: друкарня ОО. Василян, 1904), стор. 6-7.

6. "Z ankiety polsko-ruskiej «Przeglądu powszechnego»", *Przegląd Powszechny*, СХХІХ: 385 (Краків, січень 1916), стор. 99-101.

7. Маю на увазі твердження, висловлені у звіті польського дипломата в Римі Владислава Скшинського, згідно з якими Митрополит Андрей підписав заяву, що задовільнила самого Скшинського. "Рапорт Владислава Скшинського до Міністерства Справ Загранічних", Рим, 23 квітня 1923. *Архівум Акт Нових*, Варшава. Колекція Міністерства Визнань Релігійних і Освіщеня Публічного, ч. 423. Хочу подякувати п. Анджеєві Зємбі за копію тексту цього документа).

8. Нещодавно в Канаді захищено докторську дисертацію, в якій, між іншим, саме цю проблематику аналізується в п'яти окремих періодах. Див.: *Andrii Krawchuk, «Social Theory and Christian Praxis in the writings of Metropolitan Andrei Sheptytsky, 1899-1944»*, University of Ottawa, Ph. D. dissertation, 1989. 658 pp.

9. Митрополит Андрей Шептицький, "Une interview de Mgr. Szeptycky. L'Archevêque uniate travaille au rapprochement de l'Eglise d'Occident et de l'Eglise d'Orient", інтерв'ю в Фрібурзі, 13 серпня 1917 для «Journal de Genève», передруковане в «Ereignisse in der Ukraine, 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergrunde», Theophil Homykiewicz, comp., Vol. 2 (Philadelphia: W. K. Lypynsky East European Research Institute, 1967). Документ ч. 445, стор. 439.

10. *Царський в'язень, 1914-1917* (Львів: накладом комітету "Живого Пам'ятника", 1918), стор. 54.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЛЬВІВ 1941-1944

Остап Тарнавський

Я був на сьомому небі. І не тому, що прийшла зміна, бо й вона не вішувала нічого ліпшого. Але в перший день Львів одразу змінився. На будинках появилися синьо-жовті прапори. На вулиці вийшло львівське шумовиння і відразу почало турбувати окремих громадян. Мало що не попало й мені, бо в мене на рукаві не було синьо-жовтої пов'язки, а це була ознака недоторканости. Такими пов'язками запаслися різні людиці, які й не знали української мови, але мали нагоду вільно виявити реакцію на все те, що довелося пережити за радянської влади. Містом пішла чутка, що енкаведисти перед відступом повбивали в'язнів у трьох місцевих тюрмах. І справді, коли я підійшов на вулицю Казимирівську, то побачив під будинком найбільшої львівської в'язниці, так званих "Бригідок" (від святої Бригіди, іменем якої була названа каплиця в тюрмі), натовп людей, які йшли у в'язницю розпізнавати своїх заарештованих більшовиками рідних. Із в'язниці доносився сопух від трупів, які вже розкладалися в літній спеці. І так радість обнімалася зі смутком, як сказав колись поет. Тішило, що ось тут, у нашому місті, в якому я прожив дев'ятнадцять років під польською займанщиною та майже два роки "визволення" Червоною армією, вперше побачив я на міській ратуші наш рідний синьо-жовтий прапор. Це може й невелика річ, але зворушливий момент. Тож і вперше я проходив вулицями Львова з почуттям, що йду рідним містом. Та знову мені стало сумно, коли я дійшов до кінця вулиці Коперника (мені найріднішої, бо тут, зразу ж таки за будинком пошти, прожив я кільканадцять років свого дитинства та ранньої юности), бо я знову натрапив на таку ж трагічну картину, як на Казимирівській, під будинком в'язниці, що популярно звалася "в'язницею на Лонцького"; вхід до в'язниці був від вулиці Льва Сапіги. І тут теж попрацювало незамінне НКВД, яке перед утечею встигло вбити сотні в'язнів.

На вулиці Льва Сапіги я зустрів уже німецьке військо. В будинку політехніки, в якому я ще тиждень тому здавав останній іспит, був військовий шпиталь. На передній брамі стояла вже військова варта. І ось цікавий момент. До брами наблизився німецький вояк, високий бльондин, веселий, усміхнений, а вартовий не хоче його впустити за браму. Виявляється, що в руці у цього

Попередні частини спогаду "Літературний Львів під час Другої світової війни" були надруковані в нашому журналі 1987 р. — *Ред.*

вояка літрова пляшка горілки і через це йому заборонено ввійти до лазарету. Вояк скривився, відійшов кілька кроків, а потім підійшов до мене, вручив мені пляшку, всміхнувся і швидко покрокував за браму. В мене виникло дивне почуття. Ось лише вчора такий же молодий вояк в іншому однострої показував на мене як на вбивника, наганяючи на мене смерть, а сьогодні такий же молодий вояк, але в іншому однострої дарує мені пляшку напою, що може тільки розвеселити. Війна має ту саму гаму різноманітностей, і, як це звичайно буває в житті, крайньо трагічна хвилина може швидко перейти у тимчасову радість.

Нова, німецька окупація, хоч і могла спершу викликати в декого надію на якість, нехай і обмежене, самоврядування, не могла бути набагато ліпшою, ніж попередня, з двох причин: поперше, це був воєнний час і панували воєнні закони; а подруге, Німеччина мала далекосяжні пляни щодо сходу Європи, зокрема на Україну, й тому не можна було сподіватися ніяких експериментів. Та існувала одна велика різниця між цими двома окупаціями. Під німецькою окупацією, не зважаючи на воєнний терор, могла проявитися певна ініціатива, якої за радянської дійсності не допускалося. Ця ініціатива проявилася в творенні самоврядування в селах, ба навіть у більших містах.

Це правда, що німецький уряд прислав підготовані адміністраційні кадри на зайняті території, але допускалася певна форма самоврядування. Населення відразу поділили на національні групи, і українська група, як автохтонна, могла організувати свої сільські чи міські управління, які згодом мусіли знайти спільну мову з німецькою адміністрацією. Навіть у Львові, що був осідком губернатора, українське населення могло поставити свого посадника міста і в порозумінні з призначеним німецьким адміністраційним органом творити управління міста. Посадником Львова став гімназіальний учитель Юрій Полянський, який міг вважати свій життєвий шлях у Львові щасливим. Це він у 1918 році, тоді молодий поручник Української Галицької Армії, вивісив український прапор на міській ратуші; тепер він почав урядувати як господар міста під тим самим синьо-жовтим прапором, що в перші дні німецької окупації майорів на львівській ратуші. Правда, український прапор недовго майорів у цьому старовинному місті. Галичина стала частиною Генерал-губернаторства, підпавши під адміністраційний порядок, що вже був усталений. Та все ж таки українцям вдалося забезпечити собі бодай скромні виміри самоврядування та відновити господарське й культурне життя, що його цілковито зруйнувала радянська окупація.

Почали подавати голос і українські письменники. Найактивнішими стали ті, які під час радянської окупації не тягнулися до львівської організації Спілки письменників України, а зуміли якось

пересидіти на різних роботах у музеях, в бібліотеках чи інших культурних установах. Перш за все була відновлена передвоєнна організація письменників і журналістів. Її головою став Микола Голубець, відомий з передвоєнних років журналіст (працював у львівських часописах *Діло*, *Неділя*, *Час*, *Новий час*), письменник, автор чотирьох збірок віршів, повістей, а також перекладач та автор двох фундаментальних книг з історії України й історії української культури; обидві вийшли у видавництві Івана Тиктора, в якого М. Голубець довгі роки працював.

Не всі письменники відразу виявляли велику охоту активізуватися. Ті, які були більш активними за часів "визволення", зайняли вичікувальне становище. Особливо не проявляв якоїсь творчої активності за весь час німецької окупації Петро Карманський, хоч згодом, уже після його смерті у 1956 році, виявили цілий цикл ліричних поезій, написаних під час війни та за радянської і німецької окупації і позначених глибокими душевними переживаннями.

Забилася у далеку провінцію в карпатських лісах з чоловіком-лісником і двома маленькими синами завжди активна в житті й творчій праці Ірина Вільде. Там їй довелося пережити найбільший життєвий удар, коли гестапівці забрали її чоловіка як закладника, а потім розстріляли у відплату за вбивство якогось німецького старшини. Ця трагедія визначила даліше особисте життя письменниці, а також до певної міри відбилася на її творчій праці.

Не активізував себе з особистих причин і Михайло Рудницький, хоч був у тісному контакті з деякими діячами літератури і не переставав працювати, перекладаючи драматичні твори для театру, виправляючи і пишучи (під чужим прізвищем) статті для наших видань. Це йому також завдячуємо першу виставу Шекспірового *Гамлета* у Львові, бо саме М. Рудницький на замовлення директора театру Володимира Блавацького підготував відповідний для вистави переклад цього славного твору.

Залишилися у Львові й деякі письменники, які колись належали до групи *Вікон* чи *Нових шляхів*. Андрій Волошак не тільки залишився, але й виявив творчу активність, а на одному з конкурсів навіть отримав літературну нагороду. Ярослав Кондра відсунувся в тінь.

Не мав уже змоги розгорнути своїх крил і Василь Пачовський, який так добре тримався під диктатурою Корнійчука та Десняка. Поет мріяв тепер закінчити свій головний задум — поему "Золоті ворота". Але доля не сприяла цьому: він помер вже у 1942 р. внаслідок перестуди, що її спричинили тяжка зима і воєнні нестачі. Задумана поема так і залишилася незакінченою. У тому ж році відійшов і М. Голубець, перший голова відновленого Товариства письменників і журналістів. Голубець був активний і

постійно діяльний. Він ще встиг зорганізувати всіх людей пера. У той перший період мені випала роля секретаря і тоді я ближче пізнав цю безпосередню та життєрадісну людину.

Першим загальним виявом життя нашої письменницької громади була вечірка. Вперше після двох років письменники зішлись разом і вільно, у товариській атмосфері могли обмінятися думками і гарно провести час за гостинію, про яку подбав посадник міста. Це й дало початок літературному клубові. Пригадую, як цією ідеєю створити свій клуб загорівся Євген Яворівський. Цей вічний ентузіяст-оптиміст, який перед війною працював у концерні Івана Тиктора, був не тільки здібним журналістом, який міг підготувати число газети "на ходу", але й прозаїк і поет, автор кількох віршованих оповідань для дітей і перекладів для популярного читання. Є. Яворівського я зустрів першим з усієї письменницької братії після того, як німецька армія увійшла до Львова. Він зразу ж завербував мене до акції знайти приміщення для літературного клубу. Колишній клуб на вулиці Коперника був уже неактуальний, бо палац Бельських таки першого дня зайняв якийсь німецький військовий достойник. Тож ми з Яворівським подалися давніми слідами на вул. Академічну, до будинку, де за часів польського урядування приміщувався "Клуб літерацкі". Великий будинок стояв відкритий, у ньому був страшний непорядок, що його спричинила раптова втеча радянських офіцерів. Яворівський з великим задоволенням, потираючи за звичкою руки, оглядав просторі залі і тільки час від часу приговорював: "Чудово!", "Прекрасно!" Ми замкнули вхідні двері, повісили на них тут же написане повідомлення: "Цей дім приділено літературному клубові" і підписалися на ньому, бо ніякого офіційного паперу ні печатки не мали з собою. Ми зразу ж почали робити відповідні заходи в посадника міста, щоб закріпити цей як-не-як традиційний клубний будинок за нашими письменниками. Але нічого з цього не вийшло: за кілька днів дім був повний німецьких старшин і залишився німецьким казино. Та не залишив нас посадник без клубу. Він призначив нам будинок на вулиці Підвальної, ч. 3, той самий дім, в якому колись містилася редакція єврейської польськомовної газети *Хвіля*, а за радянських часів — газети *Вільна Україна*.

У новому клубі відбувся й перший загальний літературний вечір. Я вже не пам'ятаю, як ми його реклювали, але на вечорі мали виступати дві важливі постаті нашого літературного світу: Улас Самчук і Олена Теліга. Обоє вони жили перед війною у Празі, були відомі у Львові своєю творчістю. Книжки У. Самчука друкувалися у Львові, але це було його перше перебування у нашому місті. На вечорі зібралось досить багато зацікавлених, та зразу ж впало у вічі, що є серед них люди, невідомі в літературних

колах і не дуже зацікавлені літературою. Ми вже тоді знали про розбрат в ОУН, але не знали точно, куди він вів і хто в якій групі перебуває, особливо з тих, які не були в передніх рядах. Цю непевність підсилила ще й присутність Олега Ольжича, який прийшов разом з двома літераторами, але до виступу не голосився і сидів на залі здалека, інкогніто. З літературного вечір перетворився у політичний. Це був час так званих похідних груп, що повинні були підготувати самоврядування в Україні. Усі три письменники — Самчук, Олена Теліга і Ольжич — були саме в дорозі до Києва. Самчук навіть говорив на вечорі про практичні справи. Згадуючи про недавню, свіжу ще історію Карпатської України, коли за згодою чеського уряду повинні були відбутися у Празі переговори між міністром молодшої підкарпатської держави і міністром закордонних справ Чехо-Словаччини, він розповів про проблему, яка виникла, коли треба було відвезти нашого міністра до Праги: виявилось, що в Карпатській Україні немає автомашини. Та проблеми транспорту не розв'язала й автомашина, що її прислали з Праги до Хусту. Не було шофера, який міг би сісти за кермо. Тож мусіли прислати з Праги і чеського шофера. Самчук підкреслив проблему кадрів, вишколених людей усіх ділянок державного життя, бо без них не можна й думати про державу. Взяти на себе титул міністра — це ще не початок держави.

Після доповідей почалася дискусія, яка перетворилася на крикливу метушню. Наших гостей почали атакувати, особливо молоді люди, яких ми досі не знали. Лише на цьому вечорі ті, які жили під радянською окупацією, побачили розходження між двома групами організації. Вечір треба було обірвати, але управа клубу не хотіла встригати в розбрат, що його принесли з Заходу члени колись однієї організації. Після того вечора ми усвідомили, що похідні групи йшли на Схід не тільки непідготовлені, без відповідних кадрів, але й поділені, до того ж вони й ворогували між собою. Перші радісні хвилини, що, може, з цією зміною вдасться здобути бодай якесь незначне самоврядування, зникли, як позникали українські прапори з будинків у місті. Але поволі почали зникати й українські назви вулиць, що їх запопадливий господар — українське міське управління — встигло уже перейменувати, вивісивши нові таблиці на перехрестях головніших вулиць. Появилися нові назви німецькою мовою, в першу чергу з німецькими назвами. Це й був перший зовнішній образ нової окупації. Галичина переходила під контроль німецької влади.

В такій перехідній ситуації наш літературний клуб і не міг себе ширше проявити. Наступне зібрання членів було ділове, присвячене обговоренню справи заарештованих у Києві письменників, які пішли з похідними групами на схід. Згодом їх перевезли до Львова і помістили у в'язницю на вулиці Лонцького. Зібрання

постановило підготувати петиції до гестапо, підписані найвідомішими українськими діячами міста. З'ясувалося, що у в'язниці на Лонцького опинилися чотири особи, що в їх обороні клюб постановив заступитися, а саме: Юрій Стефаник, Йосип Позичанюк, Олекса Гай-Головка та Іван Чінченко. Петиції підготували і їх підписали Кость Паньківський, Юрій Полянський, Осип Боднарівич, який саме тоді був призначений головним редактором щоденника *Українські вісті*, та ще хтось четвертий. Все було готове, і треба було тільки визначити делегацію, яка б з цими петиціями пішла до гестапо. Але тут виникла головна проблема: хто схоче добровільно зайти у сумної слави будинок на Пелчинській, в якому ще недавно містилося НКВД, а тепер розпаношилося гестапо. Я взяв на себе цей обов'язок як представник управи: коли сам голова не може виконати місії, тоді його мусить заступити секретар. Але одноособова делегація — це не делегація. І тоді добровольцем зголосився наш колега Богдан Климків. Він не був письменником, навіть ніколи не пробував орудувати пером. Приходив до нашого клюбу із-за дівчини, яку цікавила література. Його рішення було ще зв'язане з іменем Івана Чінченка.

Чінченко був ректором ветеринарного інституту, а Климків — головою студентського комітету, тому обидва знали один одного. Климків з великою пошаною говорив про ректора Чінченка: вже за більшовицького панування Чінченко виявив своє незалежне українське обличчя. Так ми удвох з Богданом Климківим вирушили до головної квартири гестапо. Біля входу, як звичайно, — озброєна варта. Нам видали перепустки до відповідного урядовця (чи не Кайзер, бо йому підлягали всі тюрми в окрузі). Він прийняв нас дуже ввічливо, почав навіть розмову і почастивав добірними сигаретами. Прийняв від нас прохання, що ми їх принесли, і пішов з ними кудись, запевнивши, що справу розглянуть і полагождать. Та проблема виникла лише тоді, коли ми хотіли вийти з цього "зачарованого" будинку. Вартові на брамі вимагали від нас підписаної перепустки, яку ми залишили в канцелярії, не знаючи, що без перепустки з цього будинку не випускають. Ми повернулися, а нашого ввічливого співрозмовника вже не було: він закінчив своє урядування і, мабуть, пішов додому. Не помагали ніякі пояснення: німецька дисципліна була тут більша, ніж у якійнебудь іншій установі. Шукаючи якоїсь відповідальної особи, ми випадково наскочили на нашого гімназійного професора д-ра Івана Любомирівича, який працював тут перекладачем. Він прийшов нам на допомогу: знайшов ще якогось відповідального урядовця і ми дістали перепустку, щоб вийти на вулицю. Цей досвід з гестапо був тільки увертюрою для мене, бо невдовзі довелося мені перейти відповідну процедуру в гестапівських бюрократів і то не в ролі посланця з петиціями, але арештанта.

*

Труднощі появилися з приходом німецької адміністрації. Початок цього тяжкого періоду можна означити днем 15 вересня 1941 року, коли місцеве гестапо — не без порозуміння з верхівкою у Берліні — почало масові арешти української інтелігенції. В той час я був зайнятий допомогою Мілені Рудницькій у підготові її книжки *Західня Україна під большевиками*. Це був запланований збірник статей-розповідей автентичних свідків, які пережили першу більшовицьку окупацію. Мілена Рудницька перебула цю окупацію на еміграції і повернулася до Львова лише після приходу німецької армії. Вона замешкала в готелі Жоржа на Марійській площі. Я часто відвідував її в готелі, де вона примістилася зі старенькою мамою і працювала над книжкою. Я не тільки допомагав їй діставати матеріяли для книжки, але й сам написав дві статті, що характеризували життя студентів і робітників за час "під большевиками".

Майже кожного дня я виходив "на працю" до літературного клубу, де мав місце в кімнаті секретаря. Туди й прийшов я вранці пам'ятного дня 15 вересня. Це був понеділок, день видався напрочуд гарний, соняшний, теплий, тож я вийшов з дому без верхнього одягу, без жакета і не нарядився. Вийшов як на прохід. В будинку нашого клубу було, як звичайно, спокійно. Я зайшов спочатку до приміщень в офіцині, вікна яких виходили на вузьке подвір'я, де була кухня і кімната, в якій можна було поснідати. Там же була наша господиня клубу метка пані Охримович, яка запропонувала мені каву. Кава в той час була не така, до якої ми привикли, бо її приготувляли з паленого ячменю, але вона смакувала. Я навіть довго й не посидів за столом, розглядаючись, від чого починати, коли до кімнати увійшла пані Охримович і шепотом збентежено сказала, що в будинку гестапо. Я спокійно сів за стіл. Чому ж мені було хвилюватися: я не був зв'язаний з ніякою політичною організацією та й не відчував, що за мною могли б шукати. Кілька днів, а може тижнів у будинку на вул. Руській, ч. 20 проходила відкрита ресстрація всіх тих, хто колинебудь належав до ОУН. Там колись був банк "Дністер" і велика гімнастична зала, в якій я брав лекції гімнастики ще в давні часи, коли був учнем зразкової чотириклясної школи при Українській державній семінарії. Та вістка почала мене турбувати, і я вийшов у коридор, а відтак повернувся знову до кухні, щоб більше розпитати пані Охримович. Там застав молодого чоловіка середнього росту, який поспішно спалював у печі під кухонною плитою якісь документи. Я не знав, хто він і не знав тоді, що на горішньому поверсі є ще якась служба, в якій працював цей невідомий мені чоловік. Та на роздуми не було часу. У дверях моєї канцелярії появилвся виструнчений гестапівець, який чемно попросив мене зійти з ним униз. У

нижньому коридорі було вже багато людей, серед них і мої знайомі. На брамі стояла варта, яка впускала кожного, але нікому не дозволяла вийти. Звичайна поліційна засідка. Коли я доходив до останніх східців, передо мною виросла висока постать гестапівського офіцера. Можливо, це був сам Ставіські або його заступник Міхаеліс. Він запитав (зрозуміла річ, німецькою мовою), чи я знаю Петра Мірчука, з чітким наголосом на останньому складі прізвища. Я відповів так само коротко: "Найн". Бо справді я не знав ще тоді Мірчука. Та хтось із затриманих у коридорі тут таки, в моїй присутності, вигукнув, що ось Мірчук і показав на чоловіка, якого вів інший гестапівець з верхнього поверху вниз. Я глянув і зрозумів, що це той сам чоловік, якого я раніше бачив на кухні пані Охримович. Так я не тільки запізнав Мірчука, але й став його компаньйоном.

Офіцерові гестапо, напевно, видалося дивним, що ось два гестапівці ведуть згори двох молодих людей, і один з них заявляє, що не знає другого. Вирішили, що це просто конспірація. Тож офіцер, не думаючи багато, передав нас обох гестапівцям, і вони вивели нас на вулицю, де вже стояло відкрите гестапівське авто з двома рядами сидень на підвищенні позаду. Нас посадили в першому ряді на підвищенні. Один гестапівець сів біля водія, двоє з автоматами — на сидження за нами, і наша атомашина швидко рушила з місця. Я вже знав прізвище мого компаньйона, бо його так виразно подав гестапівський офіцер, але не знав, хто він такий і яка його організаційна приналежність. Тільки догадувався, що це мусить бути один з провідних осіб у групі бандерівців. Не знаю, чи догадувався Мірчук тоді, хто я такий, але напевно знав, що я не з їхньої партії. Ми не могли перекинутися ні словом, а втім, не було й про що говорити. Ми знали лише, що нас заарештували. Це вперше у своєму рідному місті я їхав з такою парадом під охороною озброєних гестапівців у сталевих шоломах, та ще й вулицею Коперника, найріднішою мені вулицею міста. Пригадалося, що цією вулицею десь у 1925 році їхав Пілсудський. Правда, не як арештант, а як диктатор. Дивно, але таке порівняння чомусь прийшло мені на думку.

Нас привезли до будинку гестапо на вул. Пелчинській, до того самого будинку, в якому ми з Климківим ще не так давно подали прохання про звільнення чотирьох письменників і з якого нам з таким зусиллям вдалося тоді вийти. Та нас не повели в будинок. Один з гестапівців вийшов звідити з якимись паперами, і нас повезли далі, до тюрми на вул. Лонцького. Нашу справу полагодили негайно, недарма німці хвалилися своїм "бліцкригом". Все, що ми мали в кишенях, від нас відібрали і під охороною повели в тюрму, розділивши ще перед тим, як ми стали перед в'язничною сторожею. Поліцай, може й наш, бо були в тюрмі й наші поліцаї, відвів в камеру і замкнув за мною двері. "Ось і попався", —

подумав я і побачив, що у камері вже хтось є. Був це відомий діяч ОУН з групи Бандери, Равлик. Я побачив у нього клунок і запитав, що він у ньому носить. З ноткою впевненості він відповів: "О, я знав, що мене заарештують і тому підготувався. Тут у мене теплі речі, зміна білизни, светер і накидка". Мені стало дивно, і я так само зарозуміло відповів: "Якби я знав, що мене заарештують, то давно виїхав би зі Львова". Та наш діалог довго не тривав, бо до камери почали приходити шораз нові люди. Серед них був і брат Бандери Василь, відомий діяч ОУН Данило Чайківський, єдиний, кого я знав з журналістичних кіл. Усіх нас було п'ятнадцятеро. Один юнак був десь з гір. Як він попав сюди — не знаю, напевне, як і інші, зайшов у котрусь з кам'яниць, в якій гестапо підготувляло засідку. У камері не було ніяких меблів, просто голі стіни та "параша". Довелося нам сидіти на підлозі. Хоч сторожа наказувала, щоб не виглядати у вікно, до якого треба було таки добре підскочити, я не витримав і заглянув на тюремне подвір'я. Там вже товпилися сотні наших людей, яких привезли вантажними автомашинами. Серед них я впізнав багато знайомих і відомих мешканців нашого міста, як Станислав Людкевич, Борис Кудрик, ба навіть Василь Барвінський (якщо обмежитися тільки музикою). Це доказ того, як наші люди горнулися в той час до українських установ, бо всіх їх забрали, коли вони перебували в якомусь культурному осередку. Серед заарештованих побачив я і Мілену Рудницьку. Під вечір всю цю масу людей намагалися "впхати" в будинок в'язниці. Вони розмістилися по коридорах, бо всі камери були переповнені. Новоприбулі не мали навіть тієї вигоди, що ми. Ми могли хоч лягти на підлозі й задрімнути, а в коридорах і на сходах тієї можливості не було. Та наступного дня коридори почали порожніти і за кілька днів зовсім опустіли. Ми припускали, що гестапо вилучило всіх тих, кого шукало, а всіх інших випустило на волю. Так воно й було. Наші дні в камері були повні безнадії. Всі наші розмови велися на тему вивезення до концентраційних таборів. Кожного дня викрикували у коридорі чиїсь прізвища, бо сама адміністрація в'язниці не знала, хто в якій камері перебував, і тільки так могла відшукати в'язня, якщо він зголошувався, коли його прізвище називав черговий у коридорі. Більш обізнані з в'язничними порядками дотримувалися думки, що не варто зголошуватися, коли тебе викликають.

"Сьогодні вивозять, я чув, як заїхала вантажна машина, — казав звичайно Данило Чайківський, людина з найбільшим в'язничним досвідом. — Якщо мене викликать, я не вийду". Так я перебував у переповненій камері без відповідних харчів, бо навіть хліба нам щодня не давали. Ця безнадія доводила до розпачу і людина готова була піти на найгірше, щоб тільки вийти з цієї камери й бодай побачити якийсь ширший простір. Мені ще пощасти-

ло, бо котрогось дня прийшов цивільний урядовець, який розмовляв польською мовою, і назвав моє прізвище. У його руках була мала валізка, яку він залишив для мене. Я був здивований, але зрозумів, що хтось десь там на волі робить якісь заходи для мого звільнення. Потім я довідався, що це моя сестра. Серед переданих речей був светер, яким я дуже втішився, бо вже підходив жовтень, і ночі були холодні, а на мені була тільки сорочка.

Харчі взяв негайно Д. Чайківський і за давнім написаним тюремним законом поділив усе порівно між всіма, хто був у камері. Я дістав четвертину яблука, кусень хліба та шматок ковбаси. Найбільшим розчаруванням для деяких співв'язнів був брак сигарет чи тютюну. Я тоді не курив, тож цього добра мені не передали. А для декого тютюн був цінніший за найкращі харчі, та й харч не давав того задоволення, якщо його не підкурити тютюновим димом. Тож почалися розшуки по всіх куточках кишень, щоб назбирати одробинок тютюну бодай на одну сигаретку. Може дехто з моїх співв'язнів утратив довір'я до мене після цієї передачі, бо чомусь саме я дістав цей пакунок. Потім виявилось, що це була вже протекція з боку котрогось зі старших співробітників кримінальної поліції, що їх німці залишили на службі, як це робили і більшовики, залишаючи весь персонал кримінальної поліції разом зі самим комісаром Балицьким, бо вони найкраще знали на чорному світі злочинів у місті. Та я не приховував і своєї думки. Я просто сказав їм, що всі ці масові арешти в дечому вина й самої націоналістичної організації. Це ж провідники організації проголосили реєстрацію всіх осіб, які колинебудь належали до організації, і ця реєстрація проходила кілька тижнів у будинку "Дністра" на вулиці Руській. Тож гестапо мало докладні списки і за цими списками напевно розшукувало тих членів організації, які видалися їм небезпечними. Ця неуважність дала змогу гестапо виловити всіх активістів українського культурного життя у Львові. Чей же в той пам'ятний день 15 вересня 1941 р. у в'язниці на Лонцького було кількесот українців, які становили провідну верству українського культурного життя Львова. Якби гестапо захотіло їх усіх вислати до концтабору, це одним махом перервало б усю дальшу культурну діяльність, яка, не зважаючи на війну і німецьку окупаційну політику, все ж таки виявляла життя.

Далі буде

ПОВСТАННЯ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У НОРИЛЬСЬКУ

Данило Шумук

У третьому каторжанському таборі до 1949 року щодня вмирало з голоду, холоду і непосильної праці та жаливих побутових умов від трьох до семи осіб. Пляни розбудови Норильська Москва збільшувала у великих масштабах, а дармова робоча сила зменшувалася з кожним днем. Такий безвихідний стан змусив Москву поліпшити нам житлові умови і краще годувати. Тоді ми були ще молоді. Серед колишніх повстанців УПА я був одним з найстарших, бо мені було вже тоді 35 років. А молоді скоро набираються сил. Фізично ми швидко зміцніли, а духовно чекісти і їх прихвосні старалися утримати на старому рівні, себто, щоб ми тремтіли перед чекістами і їхніми вислужниками — бригадирами та нарядниками, — як було раніше. А конвойні війська подвоїли жорстокість. Вони майже кожного дня, конвоюючи нас на роботу і з роботи, наказували на їх команду лягати в болото. Бригадири, як і раніше, змушували перевиконувати денну норму на непосильній праці. Люди духовно були зламані, залякані і з недовір'ям ставилися один до одного. Але спомини про те, як ми ще були людьми, як були вояками УПА, почали нас засоромлювати, що ми піддалися страхові, що страх все це у нас придавив і зруйнував. У першу чергу довелось оголосити "війну" страхові, як нашому ворогові число один. А щоб подолати страх, треба було розвинути почуття особистої і національної гідності, без якої ми перестасмо бути людьми і стаємо погноєм для інших націй.

Зваживши всі обставини, появилася ідея нагадати колишнім воякам УПА, що нас тут багато, що ми повинні об'єднатися і дати належну відсіч усім чекістським вислужникам — бригадирам, нарядникам і всяким іншим прихвосням адміністрації. Почуття особистої і національної гідності зобов'язувало нас припинити сваволю чекістів і їх вислужників. Ми не мали ще втрачати. Від нас відняли все, але ми повинні об'єднатися і більше не дозволяти бригадирам і нарядникам бити нас. Досі було так: якщо бригадир у бараці бив когось одного з нас, ми накривалися коцями і вдавали, що нічого не бачимо і не чуємо. Віднині ми зобов'язалися всі кинутися на бригадира, зв'язати його, запхати під нари і трішечки потовкати. Ми ж всі разом, бригадою, ходимо на роботу, разом ходимо до їдальні, разом відпочиваємо у бараці. У нас всіх однакова доля і нас, українців, значно більше, ніж каторжників усіх інших національностей, разом узятих, тому ми повинні були стати провідною силою у боротьбі з усіма тими виродками різних національностей, які вислугуються перед чекістами. Наше спасіння у єдності і перемозі страху у самих собі.

Такого змісту ми писали обіжники і вони переходили з рук у руки. Все це робилося тихо, спокійно, без шуму. Кожного кандидата у нашу самопомогову організацію довго вивчали і перевіряли на вміння тримати тайну. Славолюбивих і користололюбивих людей ми обходили стороною, бо такі люди ненадійні. Отруювати чи тайкома вбивати хоч і найпідліjších вислужників адміністрації ЧК ми строго заборонили, навіть тих, що довгі роки нас збивали. Своїми обіжниками ми давали наставлення тільки боронитися, так боронитися, щоб нападаючий ніколи більше вже не зміг ні на кого нападати. Все це робилося поступово і організовано — всі за одного і один за всіх!

У 1952 році ми, каторжники, остаточно подолали страх і гордо випрямили свої духовні спини. Плян будівництва і випуску продукції — цегли, цементу і вапна не виконувався. Чекісти забили тривогу, бо це загрожувало їх кар'єрі і позбавляло премії. Начальник табору капітан Тархов почав раз-у-раз скликати наради начальників колон, нарядників і бригадирів (тих, що у війну служили гестапівцям, а в таборі стали вислужуватися чекістам) і радитися з ними, щоб якось знову змусити нас працювати так безвідмовно і покійно, як це було у попередні роки. Саме тоді чекісти разом з колишніми співпрацівниками гестапо зрадагували таку фальшивку, ніби українці приготують вибити всіх росіян і нацменів.* Під тією фальшивкою підписалося понад тридцять колишніх вислужників гестапо, які у таборі працювали бригадирами і нарядниками. Льозунгом тих "сук" було: "Ти вмири сьогодні, а я завтра!" На підставі того доносу посадили у табірну тюрму (БУР) 42 українців. З управління приїхали слідчі і багато вишого начальства. Все те начальство зайняло весь адміністративний будинок і почали викликати на слідство. Першим взяли Мелетія Семенюка і хотіли наложити йому кайдани на руки. Мелетій не дав наложити кайданів і на слідство не пішов. Решті кайданів не накладали, але ніхто зі слідчими не став розмовляти, їх просто висміяли і жоден ані на одне їх провокаційне запитання не відповів. Вся та затія, розрахована на широку ногу, не вдалася. Прийшлося людей звільнити. Тільки шістьох моїх найближчих друзів протримали у тюрмі два місяці. При виході з БУР-у я сказав начальникові, що якщо він не пішли мене у бригаду Мельника, то я і з БУР-у виходити не хочу. І капітан Тархов змушений був виконати мою волю. І так перший серйозний зудар з адміністрацією ми виграли!

Остання найгостріша сутичка зі "суками", колишніми гестапівськими вислужниками, відбулася навесні 1953 року. На нараді чекістів зі "суками", яких адміністрація поставила бригадирами і нарядниками над нами, Сабостяк сказав: "Дайте у моє розпорядження

* Нацмен (розмовне) — особа, яка належить до національної меншости. — Прим. ред.

БУР і я наведу там порядок. У мене всі будуть виконувати норму і повзатимуть на колінах перед нами". Начальник з великою радістю призначив Сабостяка бригадиром БУР-у. Бригада БУР-у ходила на роботу у кам'яний кар'єр — на найтяжчу працю. Сабостяк зі своїми помічниками Попандопалом і Бараньчиком кожного дня викликали по одному, двох або й трьох з найбільш неслухняних у стрілочну будку і там збивали їх, щоб таким чином примусити працювати, не розгинаючи спину. Але це тривало лише кілька днів. Цей здоровило бандитської вдачі наскочив на двох наших хлопців і встиг одного вдарити, а другий, мій земляк Степан Шевчук, обухом пожежної сокири вивів з ладу праву руку тому бандитові назавжди, щоб вже ніколи нікого тою рукою не міг бити, а потім ще так його потовкли, що він рачки поліз до своїх спасителів-чекістів. Отак і та ставка чекістів на Сабостяка провалилася. Сабостяка відвезли у табір і хотіли положити в лікарню, але він втратив свій "бойовий" дух і попросився, щоб його закрили у БУР під замок.

Того ж дня бригадир штрафної бригади Федоров кинувся з кулаками на Романа Загорулька, але Роман одним ударом звалив його з ніг і так дав, що йому вже ніколи не хотілося простягати руку до наших хлопців. Як тільки у таборі дізналися про те все, то шість найпідліших бригадирів, забравши свої речі, прийшли до начальника табору і сказали: "Ми вже не бригадири, закривай нас у БУР під замок". З тої пори всі інші прихвосні чекістів почали здалека нам кланятися і задобрююче усміхатися. Так ми поставили всіх тих "сук" на коліна.

Незабаром до нас дійшла вістка, що четвертий, другий і п'ятий жіночий і чоловічі табори оголосили страйк на знак протесту проти вбивств чекістами наших політ'язнів. Ті слухи всіх нас, з 3-го каторжного табору, наче вибухівкою начинили. З 1 травня нас перестали виводити на роботу. Всі ми напружено чекали вибуху. І вибух стався.

4-го липня в обідню пору в їдальні почувся викрик: "Чекісти через вахту побігли у напрямку БУР-у!" Всі з їдальні і футбольного поля кинулися до БУР-у. Чекісти оточили БУР. Там зчинився страшний крик і тут же ті політ'язні, яких кілька днів тому привезли з 4-го, вибили пожежні двері і почали вискакувати на подвір'я, загороджене плотом з дошок. Чекісти почали кидати на них кусками цегли, яка залишилася від будівництва тої "установи". Ми розламали пліт і вигнали чекістів у дивізіон. Прибіг капітан Тархов. Ми вимагали від нього ключів від камери тих "сук", які мали завдання від оперуповноваженого Калашнікова бити і різати наших людей, привезених з 4-го табору. Калашніков видав їм ножі і велів по одному насильно запихати наших людей у камеру "сук" і там їх калічити. Тархов віддати ключів не захотів. "Суки", почувши це, прорізували ножами стелю і втекли у дивізіон, а звідти почали погрожувати

нам кулаками. Ми, переважно українці, кинулися в сторону дивізіону. Командир дивізіону дав команду "огонь!" Застрочили автомати. Полилася кров, наша, українська кров. Всі попадали і швидко поповзли за БУР. Я лежав між двома вбитими. Стрілянина стихла і тоді я швидко проскочив за стіну БУР-у. Раптом хтось крикнув: "Генерал на вахті!" Більшість з нашої групи кинулася у напрямку вахти і там, схопивши генерала Семенова за широкі поли генеральської шинелі, привели його на місце кривавої трагедії. Генерал, побачивши те все, підняв кулаки у напрямку капітана дивізіону і його солдатів, крикнув: "Мерзавцы, что вы наделали!" Капітан Повстанной мовчав. А наші хлопці, цупко тримаючи генерала за поли, поставили його перед вбитими і пораненими, щоб під його прикриттям віднести їх у лікарню. Тоді лягло смертю хоробрих шість наших друзів і 17 були поранені. Серед поранених був поляк Бараньчик, а всі решта — українці. Бараньчика зачепила випадкова куля.

Добре було б мати знімки з того безпрецедентного видовища, як політв'язні особливого каторжного табору вели генерала чекістських військ за поли його шинелі, бож такого дива ще ніколи не було в історії чекістів. І все це було ще при всевладному Берії.

Після віднесення поранених і вбитих у лікарню, я підійшов до генерала і сказав хлопцям: "Відпустіть його!" Хлопці відпустили і він дременув у дивізіон. Я рад був, що трапилася така нагода "змилосярдитися" над генералом. А капітанові Тархову ми сказали, щоб негайно вибрався з табору із всією своєю адміністрацією і наглядачами. Капітан Тархов, без найменших заперечень, зібрав усю свою зграю і організовано вийшов з ними з табору. Так почалося повстання у третьому особливому каторжному таборі в Норильську.

Відразу ж після вигнання чекістів з табору ми скликали у клубі загальні збори і вибрали страйковий комітет. До складу комітету (вісім осіб) ввійшли ті, що їх чекісти привезли з 4-го табору і закрили в БУР. Сім з них були росіяни, а один українець з Умані Миколайчук. (Про Миколайчука буде мова потім). Всю групу росіян з 4-го очолював легендарний колишній капітан Радянської армії Воробйов. Головою страйкового комітету вибрали того ж таки Воробйова, а заступником Вождьова. Але Воробйов лежав поранений у лікарні, і його тимчасово заступав Вождьов. Із каторжан нашого табору на перших порах до комітету ввійшло лише сім осіб на чолі з Костем Королем. Король був заступником голови страйкового комітету з господарчих справ. Через Короля наш підпільний центр контролював і управляв всією роботою страйкового комітету. На тих же загальних зборах категорично було оголошено (за нашою ініціативою), щоб ніхто ні з ким не зводив особистих поррахунків, щоб всі між собою жили мирно і всюди підтримували зразкову чистоту і порядок.

Група Воробйова на перших порах показала себе дуже активною і з позитивної сторони. Вона активізувала деяких авторитетних росіян і в нашому таборі. Ми раділи з їх активності і погодилися на те, щоб Воробйов очолив страйковий комітет, бо чому б ми мали заважати росіянам розвалювати російську імперію?

Перед групою Воробйова ми не розкривали себе. Про дії страйкового комітету нам звітував Кость Король. Він був заступником голови страйкового комітету господарського сектора. Король не тільки конспіративно щодня повідомляв про діяльність, але й отримував від нас директиви, як йому там бути і яку позицію займати щодо справ, які належать до компетенції страйкового комітету. Словом, Король був у страйковому комітеті нашим законспірованим представником і через нього ми контролювали всю роботу комітету. А наші члени самопомогової організації позмінно тримали варту в усьому таборі і вели невидимий нагляд за ненадійними елементами. Вуха і очі нашої організації безперервно контролювали все життя табору і своєчасно звітували тим, кому треба було.

Згодом поведінка Воробйова все більше й більше почала не подобатися нашим людям. Воробйов наказав, щоб йому з лікарні приносили дістичні сніданки, обіди й вечері у барак. Воробйов вів переговори з генералом МВД Семеновим майже годину на віддалі 50 метрів від людей, а людям розповів про ті переговори через селектор за п'ять хвилин. На всіх людей дивився звисока, як дворянин на кріпаків.

Раптом під кінець першого місяця страйку на світанку прибіг до мене Кость Король і розповів, що тільки що закінчилася строго таємна нарада активу Воробйова. На ній прийняли рішення створити з людей нашого табору полк і назвав імена тих моїх друзів, яких на нараді призначили заочно командирами рот і батальйонів. У число тих людей попав і я. Воробйов розробив плян оперативних дій свого неіснуючого полку. Згідно з тим пляном насамперед треба підірвати котельню біля лазні під самим дивізіоном і в ту ж мить кинути на дивізіон українські батальйони і роти, а самим (мається на увазі групу Воробйова) вирватися з табору і швидко пробратися на летище, заволодіти ним і літаком втекти на Велику землю (Таймирський півострів разом з Норильськом і Дудінкою називався Малою землею).

Плян грандіозний, який група Воробйова хотіла реалізувати за рахунок нашої, української, крові. Той плян грандіозний одночасно і абсолютно безглуздий, бо Воробйов і весь його "штаб" зовсім не знали, з ким мають справу. Вони не знали того, що коли б не ми, не наша мобільна і дисциплінована підпільна організація, то вже давно все те наше повстання закінчилося б і ми всі разом зі страйковим комітетом сиділи б у тюрмі.

Вислухавши Короля про ту божевільну затію, треба було швидко

приймати відповідні заходи, бо це була та остання крапля, яка переповнила чашу нашого терпіння. Треба було негайно того "великого героя" з вимовно-напускною пихою і зарозумілістю поставити на належне йому місце. Король, доповівши про всю цю затію, пішов у штаб страйкового комітету, а я негайно викликав під клуб, у якому містився той штаб, Загорулька, Панасюка, Кобзу, Бухала, Сидорчука і, розповівши їм, що нас заочно вплутують у великомаштабну безглузду авантюру, сказав: "Зараз же йдемо у штаб того неіснуючого полку і заставимо «полковника» податися до димісії". Всі вислухали це надзвичайне повідомлення і тут же ми пішли у штаб. У штабі від імени нашої групи "командирів батальйонів і рот" сказав пихатому голові страйкового комітету і одночасно "полковникові" неіснуючого полку, щоб він негайно скликав всіх тих, з якими ту авантюру цієї ночі затіяв, і сказав їм викинути з пам'яті все те, про що говорилося тої ночі, і сам, як голова страйкового комітету, подався до димісії за станом здоров'я. Воробйов, який був про себе високої думки, пробував нас знехтувати, бо він зовсім не розумів свого становища і нічогісінько не знав про нашу реальну силу і оперативність нашої підпільної організації. Прийшлося твердим і рішучим тоном привести його до тями і тоді він на наших же очах переминився на зовсім слабу, немічну людину і нашу вимогу задовільнив. Зібраних ним людей вивели на гальорку клубу, щоб ніхто нас не підслухав. Воробйов, опустивши голову, придушеним голосом сказав все те, що від нього вимагали. Разом з Воробйовим зі страйкового комітету вийшло ще шістьох росіян на знак солідарності зі своїм "фюрером". Отак ми, зовсім невідомі люди тій групі Воробйова, Морозова, Давидова й іншим їх прибічникам, колишнім офіцерам Радянської армії, стали відомими і значущими.

Пройшла реорганізація страйкового комітету. На місце тих сімох росіян, що вийшли зі страйкового комітету, ми підібрали кандидатів з прибалтійських політ'язнів і загальні збори одноголосно затвердили їх. На голову страйкового комітету висунули Шамаєва і загальні збори одноголосно затвердили його. Затвердили, бо такою була воля нашої організації. Шамаєв за походженням татарин, з аристократичної татарської родини, колишній офіцер Радянської армії. З Шамаєвим нам було легко працювати. Його заступником був Король і він тоді вже знав, що голос Короля — це наш голос, а ми — це велика, добре зорганізована і здисциплінована сила.

Другий місяць повстання проходив без найменшої участі тих росіян, що вийшли зі страйкового комітету. Я зумисне на це наголошую, бо знаю, що декому схочеться все це перевернути догори ногами, мовляв, як же ж можна примиритися, щоб такі великі події, ідеально зорганізовані, на високоідейному рівні могли звершитися без керівництва "старшого брата". Однак молодше покоління росіян

брало активну участь у повстанні до самого його розгрому. Один з них під час розгрому навіть загинув.

Нарядники, бригадири і їх прибічники у період повстання не сиділи, склавши руки (а їх було понад триста). Два рази за завданням чекістів вони плянували заарештувати страйковий комітет і увесь актив повстання, і посадити у табірну тюрму, а тоді запросити чекістів вернутися у табір і зайняти свої керівні місця. Але завдяки нашій глибоко законспірованій організації, яка мала своїх людей у всіх таборових групах і групах, ми своєчасно знешкодили ті змови і змовників вигнали з табору. Потім чекісти дали завдання своїй агентурі підпалити незаселений барак. Але наша служба захисту встигла своєчасно погасити цю пожежу. У перших тижнях повстання зв'язок своєрідної п'ятої колони з чекістами підтримувався телефоном з кабінету старшого нарядника Іржанова, а після того, як змову Іржанова розкрили і вигнали з табору, останки "п'ятої колони" встановили зв'язок з дивізіоном рогатками. Але незабаром наша служба самозахисту зловила і тих, що з рогаток закидали доноси у дивізіон. Прийшлося посилити свою невидиму, тобто неофіційну варту у тому незаселеному бараци і біля дивізіону.

Про всі події у таборі і наші вимоги ми повідомляли "вільне" населення Норильська при помочі літаючих зміїв. Це був винахід одного латиша. У спортивному журналі він знайшов схему і розміри літаючого змія. Цю знахідку ми швидко взяли собі на озброєння. Миколайчук, родом з Умані, мав, як кажуть у народі, золоті руки. За одну годину з гумового обцаса він робив найскладніші печатки. В той час Миколайчук для нас був дуже дорогою людиною. За кілька днів він зробив з олова великі і малі літери у довільній кількості, а його помічник — відповідні рамочки. За Миколайчуком закріпили ще двох майстровитих хлопців і таким чином у нас почав працювати друкарський станок. За зрадагованим нами текстом хлопці на своєму станку штампували відповідні відозви до жителів Норильська з просьбою, щоб вони повідомили уряд і увесь світ про те, що нас морять голодом і вбивають, подаючи дати, коли кого вбили. Звати робили гноти довжиною 15 сантиметрів і посередині ниткою відозви прив'язували до гнота і до змія, зробленого з плякатного паперу. Найчастіше вітер дув на центр Норильська. Так ми на шнурочках півторакілометрової довжини своїх зміїв з підпаленими ватними гнотами пускали на центр міста. Чекісти стріляли по тій нашій "авіації", але змії летів до свого призначення і "бомбив" місто нашими відозвами. Чекісти посадили нас на 9-ту норму харчування, яка є меншою від гарантованої на дві третіх, і виключили електрику. Все заглохло. Вентиляція на кухні зупинилася, світло погасло. Настрій у людей почав підупадати. Всюди видно було похнюплені обличчя. Життя почало завмирати. Раптом приходять у штаб страйкового комітету Тартавкодзе і каже: "Коло котельні є люк і я

там можу перекрити воду у дивізіон і селище". Всі крикнули: "Давай, перекривай, швидше перекривай! Зараз вони без води за-співають по-іншому", — сказали бадьорим тоном члени страйкового комітету. Жінки офіцерів підняли бунт, бо їм потрібна вода. Почалися переговори. Чекісти зняли нам 9-ту норму і дали світло, а ми їм пустили воду.

Нарешті приїхала комісія з Москви. Члени страйкового комітету винесли два столи і поставили сто метрів від вхідних воріт. Столи накрили червоною матерією. Знаючи, що комісія складається з двох генералів і одного полковника, поставили для них три крісла. Зустрічати начальників вийшли всі каторжники і стали метрів сорок від столів. А п'ять наших уповноважених делегатів — перед столами. Увійшли у табір два генерали і полковник, а за ними начальник табору капітан Тархов зі всією адміністрацією. Увійшли вони по-військовому, двійками і маршовим кроком. Голова нашої делегації Шамаєв представився і зажадав від комісії показати мандати. Комісія зігнувала наших представників і пробувала через їх голови нав'язати розмову зі всіма каторжниками разом. Люди відповіли в один такт: "Ми вибрали представництво і уповноважили їх вести з вами переговори". Начальник ГУЛагу полковник Кузнецов сказав: "Что вы хотите?"

— Насамперед виведіть з табору оцих вбивць, — сказав Шамаєв, показуючи на адміністрацію, — і пред'явіть свої мандати.

— Я вам наказую від імени Лавретія Берії: припиніть свою тягнину і виходьте на роботу, — сказав Кузнецов.

— Якщо ви, громадянине начальнику ГУЛагу, так ставите питання, то нам нема про що з вами говорити.

На цьому переговори закінчилися. Наше представництво повернулося і пішло. Генерали з полковником щось побурчали між собою і також пішли. Розійшовся і народ.

За кілька днів під вахту приїхав парою коней з бочкою для фекалій асенізатор і ще з-за воріт почав кричати: "Ребята, прекращайте ту свою забастовку! Второй, четвёртый и пятый женский и мужской уже давно прекратили".

Адміністрація швидко відкрила ворота і впустила асенізатора з бочкою у наш табір, а вслід казала: "Розкажи, розкажи їм все".

Наші хлопці вхопили його і повели у лазню, щоб там порозмовляти. Асенізатор сказав: "Це правда, що всі вже вийшли на роботу, але я вам привіз дуже добру вістку. — І, вийнявши із-за пазухи газету *Известия*, дав їм і сказав: — Берії уже нет".

Хлопці відпустили його і швидко побігли до клубу.

Борис Шамаєв, прочитавши у страйковому комітеті ту радісну вістку, зразу ж скликав загальні збори і прочитав усім. Вістка наче окрилила нас всіх. Люди пожвавішали і ніби помолодшали. Обличчя у всіх сяяли від радості. Начальник ГУЛагу полковник Кузнецов

втривав свої повноваження, але генерали військ МВД залишилися і, визнавши наше представництво, вели з ним переговори у письмовій формі. Капітан Тархов у тих переговорах грав роль посильного. Майже кожного дня він приносив пакети від генералів у наш страйковий комітет і на подвір'ї, під охороною наших хлопців, проходжувався, поки комітет підготовляв відповідь генералам, а потім проводжали його до вахти, щоб хтось не вчинив йому якоїсь кривди. А генерал Семенов ходив навколо табору і кричав до наших людей: "Ребята, ви уже не каторжники, знімайте зі свого одягу каторжанські номери і виходьте з табору на роботу!", а молодих називав навіть комсомольцями. Але з того "залицання" всі лише посміхувалися і кепкували з генерала.

У першій декаді липня несподівано появився на вахті, у супроводі капітана Тархова, високий, у незнайомій нам уніформі чоловік. Він ішов собі спокійно, з добрим виразом обличчя, не викликаючи у нас ніякої насторожености. Підійшовши до першого барака, він чемно привітався з людьми, що сиділи там, і сказав: "Я заступник генерального прокурора СРСР по нагляду за місцями ув'язнення, генерал юстиції першого рангу Вавілов. Ось мої документи".

— Ми не уповноважені перевіряти ваші документи, такі уповноваження у нас має тільки голова страйкового комітету, — сказав один із політ'язнів, а другий піднявся і швидко побіг у штаб страйкового комітету і сповістив про все це голову страйкового комітету Шамаєва. Привітавшись з Шамаєвим, прокурор швидко подав йому документи і сказав:

— Я тількищо прилетів з Москви і прямо з лєтовища приїхав до вас. Мені треба об'єктивно вивчити все те, що тут трапилося і, в міру можливости, полагодити те, що належить до моєї компетенції.

— Може насамперед оглянемо табір, а особливо ті місця, де 4 червня конвойні війська МВД, з наказу капітана Повстяного, вбили шість наших друзів по неволі і 18 тяжко поранили, а потім будемо розмовляти про справи, — сказав голова страйкового комітету.

— О! Хорош, я согласен, це — по-діловому, — сказав заступник генерального прокурора і, взявши Шамаєва під руку, пішов інспектувати весь табір.

Всі політ'язні миттю вишикувалися перед своїми бараками і чекали того високого емісара з Москви. З кожної бригади один політ'язень виступав із скаргами і вимогами, згідно з розданими нами текстами, щоб таким чином охопити весь комплекс проблем. Були виступи і незапрограмовані нами.

Ляцький, колишній майор і начальник воєнкомату у Вінницькій області, підійшов до генерала юстиції і, вийнявши стару газету, сказав: "Це вождь німецьких комуністів Тельман у фашистській тюрмі, одягнутий у хороший костюм і при галстуку, а ви мене, советського офіцера, у що одягнули?" — сказав він, показуючи свій порваний

бушлат. Оглянувши місце розстрілу, Шамась з Вавіловим підійшли під барак інвалідів. На подвір'ї бараку у першому ряді сиділи інваліди без обох ніг, у другому ряді — без обох рук, у третьому — без однієї ноги, у четвертому — без однієї руки, а позаду всякі інші.

Всі ті люди приїхали сюди здоровими, з обома руками і ногами.

Розпитавши калік, де і при яких обставинах вони втратили ноги і руки, Вавілов сказав: "Так! Це жахливо! Будемо робити все можливе, щоб це більше ніколи не повторилося".

Минуло два місяці нашої влади у третьому гірничому каторжно-му таборі. 4 серпня 1953 року, о другій годині ночі (влітку ночі там немає, бо сонце не заходить), командування почало виводити з дивізіону роту за ротою війська МВД і розставляти навколо табору так, щоб солдат солдата доторкався ліктем. Потім декілька рот поставили навпроти 25-го заводу великої військової значимости і навпроти шостого табору кримінальників, у якому налічувалося коло 12 тисяч в'язнів. Легкі кулемети розставили проти нас приблизно 30 метрів один від одного, а трохи далі — три важкі кулемети, спрямовані на вулиці нашого табору. Все це робилося тихо і діловито. По всьому було видно, що плян операції був скрупульозно розроблений раніше.

Сумніву, що до нас застосують грубу силу, бути не могло. Всім було ясно, що ось-ось проллється наша кров. Нам залишалося тільки духовно підготуватися до того, щоб гідно прийняти смерть, щоб не похитнутися. Ілюзіями жили тільки ті, що ще до кінця не пізнали, що таке комуністична диктатура і на чому вона тримається.

На роздуми часу не було. Рішення прийшлося приймати швидко, відповідно до розвитку подій. В усіх бараках була прочитана наша "летючка" такого змісту: "Браття-повстанці! Наступила вирішальна хвилина: впасти на коліна перед ворогом, чи прийняти смерть стоячи, як і годиться вмирати борцям за волю. Тирани нас вб'ють, але духовно ми їх переможемо тим, що з гордо піднятою головою приймемо смерть за волю і справедливість".

Саме в цю пору читання наших летючок заревіли диким голо-сом рупори, заглушуючи все. Нам оголосили: "Збирайте свої речі і виходьте за зону табору! Хто за 20 хвилин не вийде — буде розстріляний".

Після такого оголошення настала мертва тиша. Деякі політв'язні мовчки, опустивши голови, почали виходити. Не судить їх, бо тако-го не всім дано витримати!

Якраз тоді з лікарні вийшов Яків Сушкевич, член нашої керівної трійки. Я підійшов до нього і ми пішли у найближчий двоповерховий барак, щоб підняти настрої політв'язнів. Ми побачили незвичайну картину: наші хлопці з серйозним виразом обличчя переодягалися у вишиті сорочки. Побачивши це, я остовпів, не знаючи, що ро-

битися. Підійшовши до знайомого волиняка, я запитав: "А чому це ви, Василю, переодягаєтесь у домашні сорочки?" Василь здивовано подивився на мене і сказав: "Льон, з якого мама зробила полотно, пошила та вишила цю сорочку, виріс на нашій рідній землі. Я хочу вмерти в сорочці, вишитої моєю мамою. У маминій сорочці мені легше буде вмирати і лежати у вічній мерзлоті". Інших хлопців, які робили те саме, що й Василь, я не питав, бо вже було ясно, що ті хлопці не похитнуться.

Якова Сушкевича покликали до лікарні і в ту ж мить підбіг до мене мій друг, нижчий рангою від Сушкевича в нашій організації, і сказав: "Даниле, нас роздавлять. Ситуація безвихідна. Всі табори політв'язнів вже давно піддалися. Шансів на успіх немає жодних. Дозволь мені вивести людей за зону, згідно з ультиматумом".

— Ні, дозволу на такий вчинок я тобі не дам. Від імені організації ніхто не має права такого робити. Я тількишо вийшов з оцього барака і бачив, як наші люди, колишні рядові вояки УПА, готуються прийняти смерть, і раптом ти, колишній командир сотні УПА, будеш закликати їх здаватися на милість ворога. Я особисто і мої друзі не підуть просити милости у ворога. Наша смерть, наша кров не пропадуть намарне. Нас роздавлять, але духовно ми їх переможемо і та наша духовна перемога буде продовженням тих, що впали в нерівному бою під Крутами і Базаром. Наша смерть буде великим вкладом у боротьбу за волю і справедливість! — Приблизно так я тоді відповів своєму другові. Він залишився з нами до кінця і ретельно виконував свої завдання.

Ми підійшли до центральної дороги табору. Наші колишні повстанці УПА разом з литовцями, латишами, естонцями і закавказцями виходили з бараків, ставали по чотири у колону і, їдучи на призначене місце, співали стрілецьких пісень. Отак ті безіменні лицарі йшли назустріч смерті.

Два члени керівної трійки працювали фельдшерами і тому не було можливости все своєчасно узгіднювати з ними. Прийшлося всю відповідальність взяти на себе і тому треба було завжди бути з людьми у найбільш zagrożених місцях.

Заступник голови страйкового комітету К. Король, виконуючий завдання у комітеті нашої підпільної керівної трійки, був своєчасно про все повідомлений. Голову страйкового комітету Шамаєва ми повідомили в останню хвилину про те, що ультиматум Москви зустрінемо зі стрілецькими піснями на устах у похідних колонах, їдучи назустріч смерті. І справді так і сталося. Цей героїзм не був розрахований на славу, цей героїзм був оснований на почуттях людської гідности.

Тепер, згадуючи про те все, перед моїми очима ніби появляються ті мої славні друзі, які зі стрілецькими піснями на устах впа-ли там смертю хоробрих. Їх героїчна смерть зобов'язує нас ніколи

не забувати про них. нині, розповідаючи про це, слізьми стискають мені горло і я плачу, а тоді я у нікого сліз не бачив — всі готові були прийняти смерть мужньо, як і годиться борцям.

У Норильську, у третьому каторжному таборі, за офіційними даними впало тоді смертю хоробрих 56 осіб, а за неофіційними — понад 70. Поранених було коло 270 осіб. Згідно з підрахунками фельдшера Якова Сушкевича, лише українців загинуло тоді коло 70 осіб. Словом, по всіх таборах ГУЛагу першими повставали українці, бо нас було у неволі більше, ніж всіх національностей, разом узятих, і ми були краще зорганізовані.

Тоді у Норильську, крім нашого каторжанського табору, повстало три чоловічі трудові виправні табори і один жіночий. Участь у повстанні брало понад 20 тисяч, а загинуло понад сто осіб (включно з нашим табором).

Старі політ'язні, які досиджували 25 років неволі, дивилися на голодівки і на всяку іншу метушню, як боротьба за статус політ'язня молодих, так званих дисидентів, скептично. У порівнянні зі страйками і повстаннями десятків тисяч політ'язнів в багатьох таборах ГУЛагу — Берлаг (1949), Екібастуз (1952), Норильськ (1953), Кингирськ (1954), Воркута (1953) — все це виглядало для них дитячою грою у боротьбу і вони майже не брали участі у тій грі. Мені прийшлося брати активну участь у боротьбі в 50-их і в 70-их роках разом з дисидентами і тому я розумію тих і тих. У 50-их роках про нашу напевно велику, одчайдушну і добре зорганізовану боротьбу ніхто не знав і ніхто нас не підтримував ні духовно, ні матеріально, бо після перемоги Сталіна у Другій світовій війні весь світ був загипнотизований ним, навіть після його смерті, і через залізну завісу тоді ще нічого не могло проникнути. Словом, проти нас був тоді весь світ. Ми були прокляті чужими і своїми.

Хоч боротьба дисидентів 70-их років була незначною у порівнянні з боротьбою політ'язнів 50-их років, але про неї стало відомо всьому світові і завдяки Міжнародній Амнестії, ПЕН-клубові всій діаспорі вона набрала великого розголосу. Саме це і підтримувало дисидентів на душі.

Можна було б не наводити тієї різниці між 50-ми і 70-ми роками у таборах політ'язнів, але взнавши про те, що тут почали говорити, а потім і писати, що перший раз статус політ'язня був введений у 70-их роках, а до того про нього ніхто нічого навіть і не знав мені стало боляче, бо це тяжка образа живих і мертвих моїх друзів і абсолютна неправда. Метушня двох десятків людей навколо слове "статус" аж ніяк не є статусом, це лише бажання "прогриміти" і не більше. Все те потрібне було тільки одній-однісінкій людині.

Поки я живу, доти буду захищати честь і славу тих, що разом з мною, плече-в-плече, повстали проти озброєного до зубів ворога. Вони йшли гордо і сміло на явну смерть. Їх похоронили у вічну мер

злоту під горою Шмідта на далекому Заполяр'ї у Норильську. Там, під горою, похоронені наші дівчата, убиті чекістами, яким не судилося стати жінками і матерями на рідній землі. Там, під тою горою, спочиває цвіт нашої багатостраждальної нації 40 — 50-их років. Їх могили не оплакані мамами і ніколи ніким не завітчані. Вони каралися, але стояли непохитно за свою ідею, за волю і в тиху хвилину мріяли про рідний край, про любов і щастя.

Ми, друзі з неволі і страждань, будемо мати великий гріх, якщо забудемо про тих, кому не судилося вийти живими з того жахливого пекла. Я знаю, що той наш подвиг у найстрашніших умовах ніхто належно не оцінить, але я буду робити все можливе, щоб пам'ять про безіменних лицарів збереглася у віках. Їх лицарство, їх подвиги не вимушені обставинами, як це іноді буває. Вони самі свідомо йшли на смерть, йшли не по-рабськи, а гордо, з піднятою головою і стрілецькими піснями на устах. Це правда, суцільна правда, бо я був там разом з ними. Я бачив, як після ультиматуму, щоб за 20 хвилин всі вийшли з табору число три за зону, наші повстанці одягали їхніми мамами виткані, пошиті і вишиті сорочки тільки для того, щоб вмерти у маминій сорочці.

Хто той безпрецедентний подвиг оспіває у піснях? Хто оплаче? Хто пам'ять про нього увіковічить у поезії? Хто згадає про їх скромність і душевну чистоту? Хто екранізує це все, щоб потомки бачили, як їх предки боролися за волю?! Результати їх подвигу неоціними у всіх аспектах.

Олександр Солженіцин пише, що повстання у таборах відіграли велику роль і мали значний вплив на хід ХХ з'їзду партії і що саме ті повстання були основною причиною розгляду справ політв'язнів, в результаті чого сотні тисяч були звільнені восени 1956 року.

У третьому каторжному таборі з нашої ініціативи один чоловік сидів в окремій кімнаті у лікарні і вів щоденник подій за весь період повстання. Він робив копії зі всіх письмових переговорів страйкового комітету з московською комісією і виготовив (вже після повстання) відповідні анкети про всіх, що загинули під час розгрому повстання, але, на превеликий жаль, увесь той архів попав у руки чекістів. У моїй пам'яті збереглося лише два незабутні прізвища: Бондаренка з Полтавщини і Худоби з Рівенської області. Бондаренко мав освіту і працював обліковцем на виробництві, а Худоба — слюсарем. Прізвища тих двох людей збереглися у моїй пам'яті тільки тому, що вони завжди своїм веселим настроєм і безстрашною жертвенністю підтримували на душі всіх наших людей. Завжди веселі й енергійні патріоти, вони яскраво виділялися серед у'їх каторжан.

Вічна слава їм і їхнім побратимам!

24 квітня 1990 р.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНІСТІВ

Науковий форум, що відбувся 28 травня — 2 червня 1989 року в Геркуланумі поблизу Неаполя, належить до визначних подій в історії української культури: тут було засновано Міжнародну асоціацію україністів.

Створення Міжнародної асоціації україністів було зумовлено перебудовчими процесами в нашій країні, позитивними зрушеннями у світовій політиці, значною активізацією українознавчих досліджень на Україні і в світі. Проведенню установчих зборів передували два радянсько-американські симпозіуми. Перший — "Розвиток давньої української літератури" проведено в січні 1987 року в Гарвардському університеті, другий — "Давня українська література і становлення нової української літератури" — у червні 1988 року в Києві. Саме на другому радянсько-американському симпозіумі було прийнято ухвалу про створення Міжнародної асоціації україністів (МАУ) і ініціативна група у складі академіків Омеляна Прицака, Ігоря Дзевєріна, Віталія Русанівського, професорів Джорджа Грабовича і Миколи Жулинського звернулася до українознавців світу із запрошенням взяти участь у виробленні положення про асоціацію.

І ось згадуваний вже форум в Італії. Організаторами Міжнародної наукової конференції в Неаполі — "Українська культура: проблеми і перспективи" були Неапольський інститут сходознавчих студій, Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР та Український науковий інститут Гарвардського університету. У роботі конференції взяли участь вчені-українознавці із СРСР, США, Канади, Італії, ФРН, Бельгії, Голляндії, Польщі.

Конференція засвідчила, що українознавство останнім часом стало одним із значущих розділів світової славистики. Українська культура — її історія і сучасний стан — вивчається в багатьох країнах світу, особливо там, де проживає українське населення. Спеціальні українські науково-дослідні інститути створено в Гарвардському та Альбертському університетах. Великі центри українознавства діють у ФРН, Франції, Бразилії, Аргентині, Австралії. Значних успіхів досягло українознавство в країнах, де проживає автохтонне українське населення — Чехії і Словаччині, Польщі, Румунії, Югославії. Фактично, в усіх зарубіжних країнах, де українці становлять хоча б і невелику частку населення, функціонують наукові або культурно-освітні осередки. Трапляються й інші випадки, наприклад, у Китаї, де відсутні компактні групи українського населення, створено такий осередок при Уханьському університеті. Слід сподіватися, що добрий досвід набуде дальшого

поширення, і українська наука, культура здобудуть багато нових, ширих прихильників серед вітчизняної і світової громадськості.

Після завершення роботи конференції в Неаполі відбулися установчі збори, які прийняли ухвалу створити Міжнародну асоціацію українців з місцем перебування у Києві. Прийнято Статут МАУ.

Міжнародна асоціація українців — організація вчених і діячів культури, які ставлять своїм завданням сприяти українознавчим дослідженням у різних країнах світу, обміну інформацією, що стосується джерелознавчої бази і наукових пошуків, їх координації, наукової підготовки дослідників української культури у її зв'язках з культурами інших народів, поширенню знань про українську культуру у світі. МАУ складається з рівноправних національних асоціацій і в своїй діяльності спирається на науковий потенціал Академії наук УРСР та інших наукових українознавчих центрів світу, підтримує наукові контакти з Міжнародним комітетом славистів, Міжнародною асоціацією по дослідженню і поширенню слов'янських культур та іншими науковими організаціями.

На установчих зборах було обрано Міжнародний комітет українців (МКУ), до якого увійшли: президент — акад. АН УРСР В. М. Русанівський, віцепрезидент — проф. Джордж Грабович (Український науковий інститут Гарвардського університету), проф. Рікардо Піккіо (Неапольський інститут сходознавчих студій), проф. Ришард Лужний (Краківський університет), доктор філол. наук М. Г. Жулинський (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР), учений секретар — доктор філол. наук О. В. Мишанич (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР); голови кімісій: Археографічної — проф. Омелян Прицак (Український науковий інститут Гарвардського університету), Видавничої — проф. Богдан Кравченко (Інститут українознавчих студій Альбертського університету), Комісії з української бібліографії — доктор іст. наук Я. Д. Ісаєвич (Інститут суспільних наук АН УРСР), Комісії для поширення української культури — письменник Іван Драч. Головою Ревізійної комісії обрано проф. Богдана Медвідського (Інститут українознавчих студій Альбертського університету).

На установчих зборах було прийнято Деклярацію про створення Міжнародної асоціації українців, яка закликає українців різних країн створювати національні і регіональні осередки українців.

У жовтні 1989 року в Києві відбулися Установчі збори Республіканської асоціації українознавців (РАУ). На зборах заслухано й обговорено доповіді: "Історичні умови і тенденції розвитку української культури" (В. М. Русанівський), "Міжнародна асоціація українців: історія створення, завдання, статут" (М. Г. Жулинський), "Головні положення Статуту Республіканської асоціації українознавців" (О. В. Мишанич). Установчі збори затвердили Статут

Республіканської асоціації українознавців; обрано керівний склад РАУ; президент — письменник Іван Дзюба. У червні ц. р. проведено наукову конференцію "Україна у сучасному світі". Заслухано та обговорено доповідь члена-кореспондента АН УРСР Г. Д. Вервеса "Головні особливості та етапи розвитку української культури" і проспект п'ятитомної академічної "Історії української культури". Було заслухано ще кілька наукових доповідей.

Успішно пройшла робота Міжнародного українознавчого університету. З лекціями перед слухачами виступили провідні вчені України і зарубіжжя: О. Прицак, Р. Піккіо, Дж. Грабович, Я. Пеленський, М. Брайчевський, Я. Дашкевич, І. Дзюба, О. Ільницький, В. Маркусь, М. Павлишин, Л. Онишкевич, М. Жулинський та ін. Щойно завершила роботу Міжнародна літня школа українознавства.

Створено американську, італійську, польську, словацьку, австралійську, казахстанську та ін. асоціації, кожна з яких, маючи свій конкретний плян роботи, координує свою діяльність з Міжнародною асоціацією україністів. Спільними зусиллями проведено велику роботу по підготові першого Міжнародного конгресу україністів. В його роботі візьмуть участь — як доповідачі або дискусанти — понад 300 учених з 21 країни світу. Буде заслухано 11 доповідей на пленарному засіданні; робота 10 секцій, круглий стіл. Працюватимуть секції: духовна і матеріальна культура українського народу (релігія, мистецтво, фолклор, етнографія); українська суспільно-політична і економічна думка: історія і сучасність; проблеми української історіографії та історіософії; археологія; українське літературознавство: теорія, метод, історія, взаємозв'язки; мова в духовному та суспільному житті українського народу; українська діаспора: явище і дослідження; українська наукова думка: історія і сучасність; українське барокко; український авангард; Україна: проблеми національного розвитку.

Пресцентр першого Конгресу МАУ.

З'їзд «СЛОВА»

25-27 травня ц. р. в Торонті, у Канаді, відбувся 7-ий світовий з'їзд Об'єднання українських письменників в еміграції "Слово". На запрошення президії "Слова" прибуло четверо делегатів Спілки письменників України: Олег Микитенко — перекладач, головний редактор журналу *Всесвіт*, Юрій Сердюк — поет, перекладач, відповідальний секретар Спілки письменників України, Валентин Тарнавський — письменник-прозаїк та Микола Вінграновський — видатний український поет, кіносценарист і кіноартист. Крім

виступів під час з'їзду гості з України мали авторський вечір. Члени "Слова" також влаштували свій авторський вечір, у якому взяло участь 15 поетів і прозаїків, що живуть у Канаді й Америці.

З доповідями на з'їзді виступили проф. Леонід Рудницький (про духовне відродження у творах Івана Франка й актуальність цієї теми в теперішній час в Україні) та проф. Данило Струк (про поезію Ігоря Калинця). Вибрано нову президію "Слова", до якої ввійшли: Остап Тарнавський — голова, Данило Струк — перший заступник голови, Юрій Коломиєць — другий заступник голови, Світлана Кузьменко — секретар, Марія Голод — скарбник. До президії, згідно з усталеною практикою, входять також голови крайових відділів "Слова", а саме: Святослав Гординський — американського, Олег Зуєвський — канадського, Юрій Блохін-Бойко — європейського, Дмитро Нитченко — австралійського. До контрольної комісії увійшли: Уляна Любович, Ярослав Розумний і Яр Славутич.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

СПРОСТУВАННЯ

У моїй статті "Відкриття" (*Сучасність*, червень 1990) зайшло непорозуміння стосовно поняття неоекспресіонізм, тому я, підписаний автор, мушу спростувати — уточнити фразу: "... (в нашому мистецтві піонерами цього руху були вже в 50—70-их роках М. Дзіндра і автор цього допису)". У редакційній версії появилось так: "... Михайло Дзіндра *та інші*" (стор. 39). "Інші" — це множина і в такому випадку я не обмежився б лише до М. Дзіндри, а назвав би ще кілька прикладів перед "та інші", що вимагала б логіка і авторська солідність.

Останнім часом виринули інші неоекспресіоністи, — це, одначе, не міняє історичного факту піонерської ролі.

Якщо в редакції існує "популярне" (у нас поширене) переконання, що експресіонізм — бравурно-широка техніка малювання, чого у нас представниками є, приміром, Мороз і Хмелюк, — така інтерпретація не вияснює феномену експресіонізму. Експресіонізм (і неоекспресіонізм) — це в найпершу чергу духовна ситуація: *драма в трагічному ключі!*

Юрій Соловій

ВІТАЄМО З ВІСІМДЕСЯТЛІТТЯМ

В листопаді ц. р. сповниться вісімдесят літ від дня народження Миколи Лебеда. Він є одною з нечисленних провідних постатей зорганізованого українського визвольного руху, точніше, УВО та ОУН, які беруть свій початок у 1920-их роках нашого століття і які впродовж наступних десятиліть стали виразниками та організаторами революційної боротьби українського народу за державну незалежність. В тих формаціях Лебедь пройшов довгий шлях від рядового члена до керівника організованої протинімецької боротьби в 1941-1943 рр. під час німецької окупації України. Ця боротьба створила передумови для народження і дій УПА. Лебедь був також одним із засновників УГВР. На Великому зборі УГВР йому доручили пост генерального секретаря закордонних справ. Це завдання в дальшому визначило його діяльність у західньому світі.

В діяльності ювіляра як політичного діяча впродовж наступних десятиліть, провідне місце займає також праця для розбудови духової культури українського народу. В такому пляні, він має особливі заслуги у заснуванні і праці нашого видавництва, як один з його основоположників. Його ініціативі і праці треба великою мірою завдячувати народження і діяльність нашого місячника *Сучасність*, і його попередника, двотижневика *Сучасна Україна* та появу понад двісті томів видань з бібліотеки нашого видавництва.

Щиро вітаємо Миколу Лебеда з його ювілеєм і бажаємо доброго здоров'я та фізичних і духових сил для служби своєму народові на многі літа.

*Видавництво «Пролог»
Редакція журналу Сучасність*

Про авторів

Ігор Калинець — провідний сучасний поет і культурний діяч Львова.

Автор десяти збірок поезій, більшість з яких появилася на Заході.

Іларіон Чолган — лікар і драматург. Живе в Нью-Йорку.

Ольга Пушкарьова — мистець, автор мистецтвознавчих нарисів у газетах і журналах України. Живе у Києві.

Микола Маричевський — редактор відділу журналу *Образотворче мистецтво*. Живе у Києві.

Вірко Балея — піяніст і музикознавець, музичний директор і диригент симфонічної оркестри Лас-Вегасу, керівник Оперного театру Південної Невади. Живе у Лас-Вегас.

Марта Богачевська-Хом'як — історик, авторка книжки про жіночий рух на Україні. Працює у Вашингтоні.

Богдан Боцюрків — професор політичних наук в університеті Карлтон (Канада). Спеціаліст з історії церкви.

Андрій Кравчук — історик, працює в Українському інституті Гарвардського університету.

Остап Тарнавський — поет і перекладач. Президент Об'єднання українських письменників на еміграції "Слово". Живе у Філадельфії.

Данило Шумук — довголітній політв'язень радянських концтаборів. Живе в Канаді.

Щоб дані про авторів були якнайкомплектніші, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі точні дані про себе. — *Редакція*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1990 РІК:

	<i>ОДНО ЧИСЛО:</i>	<i>РІЧНО:</i>
<i>Німеччина:</i>	9 DM	90 DM
<i>Великобританія:</i>	3 фунти	30 фунтів
<i>Канада:</i>	6 кан. доларів	60 кан. доларів
<u>всі інші країни:</u>	5 ам. доларів	50 ам. доларів

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австра-</i> <i>лія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. D. H. Pyrohiv 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Ізраїль:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. G. Shakh- novich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam
<i>Арген-</i> <i>тіна:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. M. Wasylyk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>Канада:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Chumak 16 Rivercrest Road Toronto, Ont. M6S 4H3
<i>Велико-</i> <i>британія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. T. Kuzio 78 B Kensington Park Rd. London W11 2PL	<i>Швай-</i> <i>царія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. R. Prokop Muristrasse 82 3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на Sučasnist і висилати представникові даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в США і виготовляти чеки на:

Sučasnist

Адреса адміністрації:

SUČASNIST / Mr. Y. Smyk
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892
Tel.: (201) 622-0545
Fax: (201) 622-1933

НАЙНОВІШЕ З БІБЛІОТЕКИ ПРОЛОГУ І СУЧАСНОСТІ

АМЕРИКАНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

Ідеологічні основи американської політичної системи

Статті і вибір документів Романа Борковського

1990, 124 стор. Обкладинка Ірини Ганкевич; документи в перекладі з англійської; безкислотний папір.

ISBN 3-89278-020-X Ціна: 8,00 ам. доларів
Наша найновіша публікація — зготована Романом Борковським збірка документів, які дають читачеві огляд розвитку політичної системи в Сполучених Штатах Америки, починаючи від піданглійського колоніального періоду, аж до наших днів. До збірки укладач додав статті "Подвиг Вашингтона — легенда і людина" та "Новий і праведний закон Вашингтона".

*** Євген Сверстюк: ПЕРЕБУДОВА ВАВИЛОНСЬКОЇ ВЕЖІ (Чорнобильська притча)**

1990, 2 вид., 50 стор. ISBN 3-89278-023-4 Ціна: 5,00 ам. доларів
Філософічний трактат відомого на Заході правозахисника, вченого психолога, літературного критика, довголітнього в'язня радянської системи, тепер діяча Руху та голови Української асоціації незалежної творчої інтелігенції.

*** «СУЧАСНІСТЬ» 1989, 12 — РУХ**

1989, 320 стор., у твердій, ілюстрованій обклад. Ціна: 15,00 ам. доларів
Поширене число грудневої книги (1989) місячника Сучасність (Т. Гунчак, гол. ред.) вміщає документи ще з-перед, як і після відбуття Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову (8-10. 9. 1989, Київ), спогади про хід засідань, виступи учасників, тексти доповідей. В збірці серед авторів, членів Руху — представники офіційні і неформали, українці і неукраїнці.

Замовлення на публікації В-ва «Пролог» висилати на адреси:

В Європі:

Sučasnist / Mr. T. Kuzio
78 B Kensington Park Rd.
London W11 2PL

У всіх інших країнах:

Sučasnist / Mr. Y. Smyk
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892

Tel.: 071-221 0533 **Fax:** 071-727 2029 **Tel.:** (201) 622-0545 **Fax:** (201) 622-1933